

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

KUR'AN'A GÖRE ŞİRKİN SEBEPLERİ VE ÇEŞİTLERİ

İsmail YILMAZ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Süleyman TOPRAK

Konya-2009

ÖZET

İman ve imana bağlı kulluk bütün insanların fitraten hissettikleri bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacın doğru ve sağlıklı giderilmesi tevhid inancının var ve devamlı olmasıyla mümkündür. Tevhid inancını bozan şirktir. Şirk; Yaratan (Allah) ile birlikte, diğer varlıklara kulluk yapmaktır. Şirkin, çeşitli sebepleri ve türleri vardır. Açık (Büyük)Şirk, insanı dinden çıkarır. Gizli şirk riya (gösteriş) ise kulluk fiillerini boşa çıkarır. Bu bakımdan, şirki, sebep ve çeşitleri ile öğrenmek, üzerinde öncelikle durulması gereken bir konudur. Bu çalışma şirki oluşturan sebepleri ve şirk çeşitlerini tahlil etmeye çalışmaktadır.

ANAHTAR KELİMELELER: Şirk, Tevhid, İman, İslam, Müşrik.

ABSTRACT

Faith and Its branch faith-serve is needed for the whole humanity of trueborn. This is need is to be resolved it's properly and it's healthy is only possible of being it's continuous. Circus(şirk) is the one that distorts only one god belief. Circus(şirk) is a faith serve with the Creator(Allah) to other livings. Circus has got various causes and types of available. Identified circus is easily get the one's out of true faith. Hidden circus riya(showoff) gets the one's worship destroyed. For that reason, Its very important case that, to be studied about it's types and causes. This work is about why we are trying to analyze the types of circus and causes of circus.

KEY WORDS: Circus (Polytheism), The Unity of God, Religious belief, Islam, Musrik.

ÖNSÖZ

İslam, fitrata uygun bir hayat yaşamaları için insanlara gönderilmiş ilahi, evrensel bir dindir. Bu din, fitrata uygun bir hayatı, kalplere yerleşmiş, fiillere aksetmiş sağlam bir iman üzerine inşa etmiştir. Kalplere yerleşmiş imanı koruyacak ve ona istikamet gösterecek unsur ise Allah'ın âlemle ilgili bütün tasarruflarında mutlak birliğini savunan, şeklen de olsa birliğe hâlel getirecek tavırları reddeden tevhiddir. Kâinat içerisinde insanın konumu ne ise iman konusunda tevhidin konumu da aynıdır.

İç dünyamızdan sökülüp atılamayan iman etme eğilimine bağlı olarak inanma ve bağlanma ihtiyacı esas; mutlak anlamda inkâr ise arızî bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyleyse gerçek anlamda bir imansızlıktan ziyade, imanın ve imana bağlı gerçekleşen ibadetlerin yöneleceği zatın belirlenmesi daha çok önem arz eder. Bu açıdan bakıldığında neredeyse bütün peygamber ve kitapların, bozulan tevhide dayalı inancın tashihine veya korunmasına yönelik olarak gönderildiği anlaşılmaktadır.

Tevhid inancının, bütün çağlarda karşılaştığı ve kendisi için tehlike gördüğü inanç ise inançlar bileşkesi olarak gördüğümüz şirk olmuştur. Şirk, inançta karmaşaya, ibadette hedef sapmasına, sosyal ilişkilerde çözümlere, fertlerin psikolojik dünyalarında buhrana yer açan, akli pasifleştiren bir hastalıktır. Şirk bu bakımdan insan ile iman ve ibadetin kendisine tahsis edilmesi gereken Allah arasındaki sağlıklı iletişimi engelleyen bir settir. Peygamber ve kitaplar vasıtası ile insanlara ulaşan ilahi mesajın önemi burada devreye girmektedir. İlahi mesajın ifa ettiği fonksiyon, insanları tevhidî imana zorlamaktan ziyade akılları ve vicdanları, aslî fonksiyonları olan gerçeği bulma(tevhid inancına bağlı olma)ya çağırmaktan ibarettir.

Geçmişte peygamberlerin mücadelesini verdiği tevhid, günümüzde naklî ve aklî delillerle davasının hak olduğunu haykırmaktadır. İnsanın iç ve dış dünyasıyla doğru okunmadığı, tevhid bilinciyle doğru yönlendirilmediği sürece, şirke düşmesi muhtemeldir. Bu bakımdan tevhidi, delilleriyle gündemde tutmak, şirki çıkmazlarıyla

gözler önüne sermek, şirk sebebi olan amilleri ve şirk çeşitlerini ortaya koymak peygamber mirasına sahip çıkmanın; amelleri boşa çıkarabilecek her türlü şirk emaresine karşı dikkatli olmak ise gerçek kulluğun bir gereğidir. Bu çalışma, şirk inancının temelsizliğini akıl ve vicdanlara gösteren ilahi mesaj ışığında tevhidin mücadele alanı olan şirkin sebep ve çeşitlerini tespiti yöneliktir.

Çalışmamız boyunca değerli katkılarını bizlerden esirgemeyen başta danışman hocam Prof. Dr. Süleyman Toprak olmak üzere Prof. Dr. Şerafettin Gölcük ve Doç. Dr. Kamil Güneş hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İsmail Yılmaz

Konya- 2009

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
I- KONUNUN ÖNEMİ	1
A- KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI	1
B- KONUNUN KAPSAMI VE METODU	2
II- KURANI KERİMDE İNANÇ GRUPLARINI BELİRLEYEN KAVRAMLAR	3
A- İMAN	3
B- KÜFÜR	5
C- NİFAK	7
D- ŞİRK	8
BİRİNCİ BÖLÜM.....	10
TEVHİD VE ŞİRK KAVRAMI.....	10
I- TEVHİDİN TANIMI.....	10
A- TEVHİDİN SÖZLÜK MANASI.....	10
B- TEVHİDİN TERİM MANASI.....	11
II- ŞİRKİN TANIMI.....	12
A- SÖZLÜK MANASI	12
B- TERİM MANASI	13
C- ŞİRK AÇISINDAN EHL-İ KİTAP	14
III- KUR'AN-I KERİM VE HADİSLERDE ŞİRK KELİMESİ VE KULLANILDIĞI ANLAMLAR.....	16
İKİNCİ BÖLÜM	18
ŞİRKİN SEBEPLERİ	18
I- MÜŞRİK TOPLUMDA İTİKADÎ ANLAYIŞ	18
A- ALLAH İNANCI	18

B-	PEYGAMBER İNANCI	22
C-	AHİRET İNANCI	26
II-	ŞİRKİN SEBEPLERİ	31
A-	ADALET ANLAYIŞINDAKİ ÇARPIKLİK VE ZULÜM	31
B-	GURUR, KİBİR ve KENDİNİ BEĞENMİŞLİK DUYGUSU	35
C-	NANKÖRLÜK.....	40
D-	GÖSTERİŞ VE RİYA	44
E-	DÜNYA HAYATINA AŞIRI DÜŞKÜNLÜK	51
F-	ŞEFAAT VE ALLAH'A YÖNELMEDE ARACI KILMA DÜŞÜNCESİ	56
G-	ATALARA BAĞLILIK-GELENEKÇİLİK VE TAKLİD.....	62
H-	SOSYAL ÇEVRE.....	66
İ-	NEFSİN ARZU VE HEVESLERİNE TABİ OLMAK.....	71
J-	DİNİ SEBEP: İNANÇLARINDAN OLMA VE ŞİRK İNANCININ GETİRDİĞİ İMKÂNLARDAN MAHRUM KALMA ENDİŞESİ	77
K-	EKONOMİK VE SİYASİ SEBEPLER	79
L-	AŞIRI SEVGİ VE TAZİM	81
M-	KORKU	84
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	88
	ŞİRKİN ÇEŞİTLERİ	88
I-	ŞİRKİN ÇEŞİTLERİ	91
A-	ŞİRK-İ İSTİKLÂLÎ.....	91
B-	ŞİRK-İ TEB'İZ	92
C-	ŞİRK-İ TAKRÎB	95
D-	ŞİRK-İ TAKLÎD.....	96
E-	ŞİRK-İ ESBÂB.....	98
F-	YARATIKLARA KARŞI AŞIRI HÜRMET	103
G-	GAYBA İLİŞKİN KONULARDAKİ AŞIRILIKLAR	106
H-	ŞİRK-İ HAFİYY (GİZLİ ŞİRK), RİYA	108
II-	ŞİRK SEBEBİ BAZI DURUMLAR	111
A-	Allah'tan Başkasına Yemin Etmek	111
B-	Halka ve İp Takmak	112
C-	Sihir (Büyü).....	112

D- Kabirlere Tazimde Bulunmak.....	113
E- Şirki Çağrıştıran Sözler	115
SONUÇ	116
BİBLİYOGRAFYA	120

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
Ansk.	:	Ansiklopedi
AÜİFD	:	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	:	İbn, bin
bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
CÜİF	:	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
çev.	:	Çeviren
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EÜİFD	:	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Fak.	:	Fakültesi
h. no	:	Hadis Numarası
H.z.	:	Hazreti
İFAV	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
md.	:	Madde
MÜİF	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
SÜİFD	:	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
nşr.	:	Naşir, neşreden
s.	:	Sayfa
s.a.s	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
tah.	:	Tahkik eden
ty.	:	Tarihsiz, baskı tarihi yok
vb.	:	Ve benzeri/ benzerleri
vd.	:	Ve diğerleri

GİRİŞ

I- KONUNUN ÖNEMİ

A- KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI

İlk insanın sergilediği ibadetlerle varlığını hissettiren iman etme eğilimi bütün asırlar boyunca kendisini farklı şekil ve tezahürleri ile göstermiştir. İnsanın fitratında mündemiç olan inanma ihtiyacı Allah tarafından peygamberler ve ilahi kitaplar aracılığı ile tevhid akidesi üzerine inşa edilerek sağlamlaştırılmıştır. Şirk inancından dolayı zaman zaman tahrif olan tevhid akidesi yeni peygamber ve kitaplar gönderilerek tashih edilmiştir. Nübüvvet tarihine bakıldığında iman-küfür mücadelesinin yanında tevhid-şirk mücadelesi ağırlıklı olarak göze çarpar. Tevhid inancını bozan, şirkin ortaya çıkmasına neden olan sebepler ve şirkin farklı görünüşleri bu sebeple büyük önem arz etmektedir.

Sebeplerini ve çeşitlerini Kuran ayetleri ışığında anlamaya çalıştığımız şirkin Hz. Peygamberin verdiği mücadele ile eski yaygınlığını kazanamayacak şekilde etkisiz hale geldiğini, O'nun bu konudaki açıklamalarını da göz önüne alarak söyleyebiliriz. Buna rağmen küçük şirkin(riya) tehlike olarak güncelliğini koruması, Müslümanların amellerini boşa çıkaracak, ibadetlerindeki ihlâsı zedeleyecek bir potansiyele sahip olması şirkin tehlikesinin üzerinde durulmaya değer bir konu olduğunu göstermektedir. Kendisiyle mücadelenin ömür boyu süreceği küçük şirkin veya şirk çağrıştıran davranışların (tevhid bilinci perçinlenmez ise) büyük şirki doğurması ihtimal dışı değildir.

Konunun önemi bizi şirki meydana getiren sebepleri ve şirkin çeşitlerini araştırmaya sevk etmiştir. Bu çalışma şirke neden olan faktörleri analiz etmeyi, tarih boyunca görülen farklı şirk tezahürlerini belirlemeyi, tevhid yolcularının şirk tehlikesi karşısında takınması gereken tavrı tespit etmeyi yapabildiği ölçüde kendisine amaç edinmiştir.

B- KONUNUN KAPSAMI VE METODU

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte, inanç gruplarını oluşturan kavramlar tanımlanmıştır. Birinci bölümde, tevhid ve şirk kavramlarının analizi yapılmış, şirkin kapsamı açısından ehli kitabın durumu değerlendirilmiştir. Nakil ekseninde şekillenmesi nedeniyle Kuran ve Hadiste şirk kavramının hangi şekil ve anlamlarda kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde şirk sebeplerinin anlaşılmasına yardımcı olması için özellikle cahiliye dönemi şirk toplumunun itikadî anlayışı belirlenmeye çalışılmıştır. Psikolojik sebeplerin ağırlığı oluşturduğu şirk sebeplerinin açıklamasında sebepler birbirinden tam anlamıyla ayıramadığı için psikolojik, sosyolojik, ekonomik gibi ayrımlara gidilmemiş, belli başlıklar halinde incelenmiştir.

Şirk çeşitlerinin ele alındığı üçüncü bölümde farklı âlim ve anlayışların tasnifine ismen değinilerek, belirlenen başlıklar altında bütün çeşitleri yansıtacak şekilde konu detaylandırılmaya çalışılmıştır. Bölüm şirk çağrıştıran davranış ve sözlere temas edilerek sonlandırılmıştır.

Çalışma Kuran eksenli olduğundan Kuran fihristlerine, Kuranın açıklanış biçimi olan hadislerin belirlenmesine yönelik hadis kaynaklarına, kavramların çerçevesinin çizilmesi için lügatlere ve kavram analizi yapılan kaynaklara müracaat edilmiştir. Şirk sebeplerinin belirlenmesi ve analizlerinin sağlıklı yapılabilmesi için insan psikolojisi, iman/inanç psikolojisi, inkâr psikolojisi, şirk psikolojisi konusunda

yapılan çalışmalara başvurulmuştur. Peygamberlerin şirk karşı mücadelesini ve şirk konusunda ayetlerin ele alınış biçimini belirlemek üzere yer yer tefsirlerden yararlanılmıştır. Kuran-ı Kerim'in beyanları yanında Hz. Peygamberin tevhid tebliğinde bulunduğu müşrik toplumun şirkine gerekçe oluşturan hususların, Hz. Peygambere takındıkları tavrın belirlenmesi için siyer içerikli kitaplara başvurulmuştur. Çalışmanın son bölümünü oluşturan şirk çeşitlerinin belirlenmesinde ise özellikle akaid, itikad ve kelama dair eserlere başvurulmuştur.

Şirkin çeşitlerinin ve tezahürlerinin fazla olduğu dikkate alınmakla ve onlara yer yer temas edilmekle birlikte şirkin birçok çeşidinin yaşandığı ve sağlıklı değerlendirme yapmanın mümkün olduğu Hz. Peygamberin risalet görevini yürüttüğü cahiliye toplumunun şirk anlayışı çalışmanın kapsamını belirleyen çerçeve olmuştur.

II- KURANI KERİMDE İNANÇ GRUPLARINI BELİRLEYEN KAVRAMLAR

A- İMAN

Sözlükte "güven içinde bulunmak, korkusuz olmak" anlamındaki emn (emân) kökünden türeyen iman "güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak" demektir. "Sağlamlaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek" manasındaki akd kökünden türeyen itikâd da "iman" karşılığında kullanılır. Terim olarak iman genellikle "Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak" diye tanımlanır. Bu inanca sahip bulunan kimseye mümin, inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye de Müslim denir.¹

¹ Cevherî, İsmail b. Hammad, (v. 390/999), *es-Sıhah Tâcul-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, Dâru'l-İlm, Beyrut, 1979, V, 2071; İbn Manzûr, (v. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Kahire, Dâru'l- Meârif, ty, I, 140; Sinanoğlu, Mustafa, "İman" *DİA*, XX, 212, 213.

İman kelimesinin türediği Âmene fiilinin hemzesi ya ta'diye (geçişli kılmak) için veya sayrûret (olmak, hâl değiştirmek) anlamlarında kullanılır.

a- Geçişli kılmak için kullanıldığında; "güven vermek, emin kılmak" anlamına gelir ki, Allah'ın isimlerinden olan "Mümin (güven veren, emin kılan)" bu anlamdadır.

b- Sayrûret (olmak, hâl değiştirmek) için kullanıldığında ise; "emin olmak, sağlam, güvenilir olmak ve itimat etmek" manalarını ifade eder ki, dilimizde buna "inanmak" denilir.

İman, Arapça lügatte mutlak olarak "tasdik etmek" anlamındadır. Çünkü tasdik eden, tasdik ettiğini yalanlamaktan emin kılmış veya kendisi yalandan emin olmuş olur. İman kelimesi bu manalarda "ona inandı" şeklinde bizzat geçişli olabileceği gibi ayrıca şu iki harf-i cerle kullanılarak da geçişli yapılabilir:

a- Şeklinde "bâ" harf-i ceriyle geçişli yapılabilir; bu durumda "itiraf" manasını da ifade eder.

b- Şeklinde "lâm" harf-i ceriyle geçişli olduğunda ise; "iz'ân ve kabul" anlamını içerir.²

İman bir akaid terimi olarak "Allah'ın varlığını ve birliğini, Hz. Muhammed (sav)'in Allah Teâlâ'dan getirmiş olduğu kesin olarak bilinen hükümleri (zarûrât-ı diniye) kalp ile tasdik ve dil ile ikrar etmek"³ demektir. Görüldüğü gibi imanın tanımında iki temel unsur üzerinde durulmuştur. Bunlardan biri kalbin tasdiki, diğeri de dilin ikrarıdır. İmanda esas olan kalbin tasdiki olmakla birlikte Müslümanlar arasında kendisine İslam ahkâmının uygulanabilmesi veya birtakım haklardan yararlanabilmesi için dil ile ikrar da şart koşulmuştur.

İman kavramı, Rab-kul münasebeti açısından kulun ilâhî hitaba karşı gösterdiği ilk olumlu tepki olarak nitelendirilebilir. Bu anlamda Kur'ân âyetlerini

² Soyalan, Mehmet Yaşar, *Elmalılı Tefsirinde Kur'ani Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2003, s.167

³ Cürcânî, *et-Tarîfât*, (v. 816/1413), Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1985, s. 41.

kabul etmeye "tasdik", yalanlamaya da "tekzib" denilmektedir. Böylece tasdik imâna doğru atılmış ilk adım olmaktadır.⁴

B- KÜFÜR

Sözlükte, örtmek, gizlemek; nankörlük etmek gibi manalara gelen küfür, terim olarak genellikle "Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek, ona inanmamak" diye tanımlanır. Küfrü benimseyene fitrî yeteneğini köreltip örten anlamında kâfir denilir. Bilmemek, yadırgamak manasındaki nukr kökünden türetilen ve kabul etmemek, reddetmek, hoş görmemek anlamına gelen inkâr da küfür karşılığında kullanılmakta olup bu tavrı sergileyene münkir adı verilir.⁵

Küfür kelimesi "Ke-Fe-Ra" fiil kökünden masdar olup, lügatte "bir şeyi örtmek" demektir. Bu sebeptendir ki, tohumu toprağa eken ve böylece onu örtüp gizleyen çiftçilere "küffâr" denilmiştir. Nitekim Hadîd suresinde; " *Tıpkı bir yağmura benzer ki; bitirdiği ot, çiftçilerin hoşuna gider*"⁶ ayetinde "küffâru" kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Kılıcı örttüğü için kınına, karanlığı ile her şeyi örttüğünden geceye "kâfir" denilmiştir. Hurma çiçeği kapçığına "kâfur", kalça etine "kâfire" diye isimlendirilmiştir. Ayrıca nankörlük manasında şükrün zıddı olarak kullanılmıştır.⁷

Ayrıca küfür kelimesi, imânın karşıtı olarak "tekzib ve inkâr" manalarında kullanılmış ve bununla meşhur olmuştur.⁸

⁴ Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2003, s. 126- 127.

⁵ Sinanoğlu, Mustafa, "Küfür" *DİA*, XXVI, 533, 534.

⁶ Hadid, 57/20

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, 3897, 3898.

⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, 3897.

Küfr, "kef'in zammıyla "küfrân" gibi nimeti örtmek yani nankörlüktür. Bunun aslı da "kef'in üstünü ile "kefir"dir. Mutlaka örtmek demektir. Üstün ile olan bu manadadır.

İmandaki tasdik gibi küfür de, tekzib de, kalbî, kavî veya fiilî olur. Kalp ile yalanlama nasıl küfür ise, zorlama olmaksızın sözlü yalanlama da öyledir. Fiilî yalanlama da böyledir. İman edilmesi arzu edilen mukaddes şeylere fiilen hakaret ve alay etmek, küçümsemek ve hafife almak, bunları bozmaya çalışmak en çirkin küfürdür.⁹

İslâm ıstılahında ise küfür, Allah'ın nimetlerini ve O'nun birliğine delâlet eden âyetlerini inkâr etme, görmezlikten gelme demektir. Zira her akıl sahibinin anlayabildiği; peygamberlerin gönderilmesinden tutun da, Allah'ın birliğine ve O'nun ortağı olmadığına delâlet eden bütün delillere, ayetlere inanmayan böylelikle adeta Allah'ın nimetlerinin üzerini örten, o nimetleri görmezlikten gelene Kur'ân'da "kâfir" denilmiştir.¹⁰

Küfr, dört manada tefsir edilir:¹¹

1. Allah'ın tevhidinde küfr etmek, O'nu inkâr etmek. *"Gerçekten o küfr edenleri (Allah'ın tevhidini/bir ve tek ilah olduğunu inkâr edenleri) uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir: İmân etmezler."*¹² *"Küfr edip (Allah'ın tevhidini inkâr edip) Allah yolundan alıkoyanlar..."*¹³

2. Hücetin/delilin inkârı. *"O tanıdıkları kendilerine gelince, ona küfr ettiler (onlar onu tanıdılar, fakat onu inkâr ettiler)."*¹⁴ *"Yoluna gücü yetenlerin Beyt'i (Kâbe'yi) haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır. Artık kim küfr ederse (Ehl-i Kitap'tan olsun, diğer din müntesiplerinden olsun kim Allah'ın Beyt-i*

⁹ Ragıp el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, (v. 502), *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, Dârû'l-Marife, Beyrut, ty, s. 433, 434.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, 3898.

¹¹ Mukâtil b. Süleyman, (v. 150), *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 2004, s. 116- 118.

¹² Bakara, 2/6.

¹³ Muhammed, 47/1.

¹⁴ Bakara, 2/89.

*Haram'ını haccetmeyi inkâr edip haccın farziyyetini reddederse), şüphesiz ki Allah âlemlerden (Ehl-i Kitap'tan ve onların gayrısından) ganidir."*¹⁵

3. Küfrân-ı nimet/nankörlük. *"Bana şükür edin, Bana küfr (nimetime küfr/nankörlük) etmeyin!"*¹⁶ *"(Süleyman dedi ki): "Şükür mü edeceğim, yoksa küfr (nimete küfr/nankörlük) mü edeceğim diye beni sınaması içindir."*¹⁷

4. Beri/uzak olmak, uzaklaşmak. *"(İbrahim, babasına ve kavmine dedi ki): "Biz size küfr ettik (sizden teberri ettik/uzaklaştık); bizimle sizin aranızda ebedî olarak düşmanlık başladı."¹⁸ *"(İblis kendisine itaat edenlere diyecek ki): "Ben sizin bundan evvel beni, (itaatte Allah'a) şirk koşmanıza da küfr etmiştim" (yani, uzak olduğumu bildirmiştim)."*¹⁹*

C- NİFAK

Nifak, (Ne-Fe-Ka) fiil kökünden gelir. Bu fiilin çeşitli anlamları vardır Fiilin asıl anlamı geçmek,- tükenmekle ilgili olarak, kendinden türeyen “nefak” kelimesi “işlek yol, yer altında bir ucundan girilip öbür ucundan çıkılan yol” demektir.²⁰ Nifak kelimesinin hangi kök anlamından türediği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Genel olarak, nâfika isimli tarla faresi yuvasının isminden geldiği söylenir. Tarla faresi kasla ve nâfika diye iki yuva yapar ve gizli bir yol ile bunları birbirine bağlar. Tarla sahibi kendisini yakalamaya çalıştığında bu yuvalarla onu aldatır. Buna yakın başka izahlar da yapılmıştır. Ancak bunların hepsinde bir aldatma söz konusudur. Yani ortaya atılan görüşlerin tamamında bir ortak nokta bulunmaktadır ki o da

¹⁵ Al-i İmrân, 3/97.

¹⁶ Bakara, 2/152.

¹⁷ Neml, 27/40.

¹⁸ Mümtetine, 60/4.

¹⁹ İbrâhîm, 14/22.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, 4507, 4508; Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1986, s. 391.

aldatmaktır.²¹

İstilah (terim) anlamı ise, bazı sebepler yüzünden İslâm'a girip zahiren Müslüman görünmek, içten içe ise kâfirliğini gizlemektir.²² Yani dıştan Müslüman gözüktüp içinden inanç ve düşünce olarak küfürde olmaktır. Bu tanım ve yargı, içinde gizlediği şey, iman esaslarına ait bir inkâr ve yalanlama olan, itikadî münafıklık içindir; bu kimse, halis münafıktır. Eğer içinde gizlediği şey, İslâm inanç esaslarının inkârının dışında başka bir husus ise, yani sadece amelle ilgili nifak alâmetlerine sahip ise, o ancak, Allah'a karşı işlenmiş bir günah olur.²³

D- ŞİRK

Şirk sözlükte, "ortak kabul etmek", "ortak saymak" anlamına gelmektedir. Bir akâid terimi olarak ise, "Yüce Allah'a, ilahlılığında, sıfatlarında, fiillerinde, Rabliğinde ortak ve eş isnâd etmek" manasını ifade etmektedir. Allah'a ortak koşana "müşrik" , bu inanç sistemine de "müşriklik" denir.²⁴

Şirk esasen, nimeti verenle veremeyeni eşit tutmak ya da nimeti verenin vasıflarını kudretsiz varlıklarda görmek demektir. Buna göre şirkin iki yönü vardır. Birisi, kudretsiz varlıkları Allah'ın yanına koyup onunla eşit kılmak, diğeri de Allah'ı hiçbir gücü ve iradesi olmayan tanrıların seviyesine indirerek onlara denk görmektir. Her iki durumda da yapılan iş, şirk ve zulümdür. Çünkü Kur'ân'a göre hem göklerde hem de yerde hâkimiyetin yegâne sahibi Allah'tır. Yaratma O'na mahsustur. İstese de istemese de her şey O'na boyun eğmiştir. Her şeyde O'nun hükmü geçerlidir. Hükümlerinde hiç kimse O'na ortak olamaz. Bu yüzden bir kimse Allah'a inandıktan sonra O'nun çizdiği sınırları aşıp başkasına itaat eder, başkasına sığınır ve başkasının

²¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, 4507, 4508; Şimşek, Sait, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 37,38.

²² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI,4509.

²³ Kalkan, Ahmed, *Müslümanın Akaidi-İnanç Esaslarımız*, Rağbet Yay. İstanbul, 2007, s. 58.

²⁴ Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, s. 34.

hükümünü O'nun hükmünün yerine koymayı gönülden benimserse, o varlığı Allah'a ortak kabul etmiş sayılır.²⁵

Şirk, Kuran-ı Kerim'de üç şekilde açıklanmıştır:²⁶

1- Şirk, başkasını O'na denk tutarak Allah'a eş/ortak koşmak anlamında kullanılır; şu ayetlerde olduğu gibi: “Allah'a ibadet edin, O'na hiçbir şeyi şirk koşmayın (yani, başkasını O'na denk ve eş tutmayın)”²⁷, Doğrusu Allah, Kendisine şirk koşulmasını (yani, Kendisine başkasının denk ve eş tutulmasını) bağışlamaz.²⁸, Kim Allah'a şirk koşarsa (yani, başkasını O'na denk ve eş tutarsa), Allah ona (bu halde öldüğü takdirde) cenneti haram kılar.²⁹, Elbette Allah müşriklerden (yani, başkasını Kendisine denk ve eş tutanlardan) beridir.³⁰ Benzeri âyetler çoktur.

2- Şirk, ibâdetten gayri taatte ortak koşmak manasında kullanılmıştır; şu âyette olduğu gibi: “O ikisine sâlih (hilkati düzgün bir çocuk) verince, kendilerine verdiğinde O'na, /çocuklarına koydukları isim hususunda ortaklar kıldılar.”³¹, “(İblîs kendisine itaat edenlere diyecek ki): "Ben sizin bundan evvel beni, şirk koşmanıza (yani, itaatte beni Allah'a ortak koşmanıza) da küfr etmişim”.”³²

3- Şirk, amellerde şirk (ortak koşmak), şirk, riya manasında kullanılır; şu âyette olduğu gibi: “Kim Rabbine kavuşmayı ümit ediyorsa, amel işlesin: sâlih amel ve Rabbinin ibâdetinde bir (yani, yarattıklarından bir kimseyi) şirk koşmasın, (yani, ibadetiyle Allah'tan başkasını irade etmesin)”.³³

²⁵ Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, s. 34, 35.

²⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, s. 118- 121.

²⁷ Nisâ, 4/36.

²⁸ Nisâ, 4/48.

²⁹ Mâide, 5/72.

³⁰ Tevbe, 9/3.

³¹ A'râf, 7/190.

³² İbrâhîm, 14/22.

³³ Kehf, 18/110.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVHİD VE ŞİRK KAVRAMI

I- TEVHİDİN TANIMI

A- TEVHİDİN SÖZLÜK MANASI

Sözlükte birlemek, bir kılmak, bir şeyin bir olduğuna hükmetmek anlamlarına gelen tevhid, Arapçada "VHD" kökünden tef'îl babında mastardır. Mastar kipinde kelimeye Kuran'da rastlanmadığı gibi, "vhd" kelimesi Kuran'da fiil olarak da hiç kullanılmamıştır. Allah'ın birliği Kuran-ı kerim'de "vâhid, ehad" sıfatlarıyla veya daha başka tarzlarda açıklanmıştır.³⁴

Vhd fiilinin müştaklarının bir kısmı şöyle sıralanabilir: (el-Vahid) : Bir tek, biricik, essiz anlamında sıfatullah; (el-Vahdet): Birlik, ittihat; (el-Ahad) : Bir tek, eşsiz; (el- Evhadü) : Eşsiz, vahdaniyet sahibi Cenabı Hak; (el-Vahdaniyet) : Sıfatullah, Allah'ın bir olması, zatında, sıfatlarında, işlerinde tek olup eşinin, benzerinin ve ortağının olmaması anlamına gelir.³⁵

Tevhidin bir diğer lügavî tanımı da Allah'tan başka ilâh olmadığına inanma, "La ilahe illallah" sözünü tekrarlama demektir.³⁶ Zahiren olumsuz gibi gözükmesine ve çok kısa bir ifade olmasına rağmen, bu ifade, İslâm'ın, ilahiyat, nübüvvet ve

³⁴ Cürcânî, *et-Tarîfat*, s. 11.

³⁵ İbni Manzur, *Lisânu'l-Arab*, VI, 4779- 4781.

³⁶ Yıldırım Suat, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, İstanbul, Kayıhan Yay., 1987, s. 142.

ahkâmının tümünü kapsayarak çok zengin manalar taşır. Dolayısıyla o, bazen bir kültür, bir medeniyet, ya da bir tarih olarak bu tek cümlede özetlenir.³⁷

B- TEVHİDİN TERİM MANASI

Bir ıstılah olarak tevhid, Allah'ı ve varlığın başlangıcını her yönden; zat yönünden, yaratılış yönünden, varlığı idare ve evirip çevirme bakımından, kulluk, yalvarıp yakarma, dua, hamd u sena bakımından ve diğer birçok yönlerden "O"nun birliğine inanmak demektir.³⁸ Başka bir ifade ile Allah-u Teâlâ'nın zatını, akılların tasavvur edebileceği, zihinlerin ve fikirlerin canlandırabileceği her şeyden uzak tutmaktır. Tevhid, ancak Allah'ı rab ve ilah olarak tanımak, Onun birliğini ikrar etmek ve her çeşit ortağı Ondandırarak nefyetmekle gerçekleşebilir.³⁹

Tevhid; Zât-ı ilâhî'yi, düşünce ve anlayışta tasavvur edilebilen, vehim ve zihinlerde tahayyül olunabilen her şeyden tecrit etmektir.⁴⁰ Tevhid'in bir başka tarifi ise şöyledir: “Tevhid, Allah'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde bir olduğuna inanmak, yani Allah'tan ortak, benzer ve zıtları nefyetmektir.” İtikat açısından böyle tarif edilen tevhid, ameli bakımdan ise, ibadeti sadece Allah'a has kılmak,⁴¹ yani Allah'tan başkasına ibadet etmeyip yalnızca Allah'a ibadet etmek anlamına gelmektedir.

Tevhid kelimesi Kur'ân'da doğrudan zikredilmese de zamirle veya “Allah'tan başka ilâh yoktur” şeklinde geçer. Allah'tan başka varlık âleminde ibadet edilen ve

³⁷ Çelik, Ahmet, *Kuran'da Tevhid Kavramının Semantik Alanları*, AÜİFD, sy. 17, 2002, s. 127- 150

³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, 4781; Beheştî, Şehid Muhammed Hüseyin, *Kur'an'da Tevhid*, Objektif Yayınları, s. 15.

³⁹ Topaloğlu, Bekir, *Kelam'a Giriş*, Damla Yay., İstanbul 1996, s.45.

⁴⁰ Cürcânî, *et-Tarifât*, s. 73.

⁴¹ Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, Nun Yay., İstanbul 1995.

tapılan şeyleri nefyetmek, ibadet edilmeye layık ancak Allah vardır hükmünü tasdik ve ikrar etmek tevhiddir.⁴²

Tevhid kelimesi bir ıstılah olarak İslam kültüründe, aynı zamanda Kelam ilminin bir müradifi olarak da kullanılmaktadır. Bunun sebebi, tevhidin bütün akaid meselelerinin esasını teşkil etmesi yönüyle, Kelam ilminin en önemli, en meşhur konusu ve bir bakıma onun gayesi olmasıdır. Bundan dolayıdır ki, İslam dini tevhid dini olarak da adlandırılır. Çünkü onun esasını Allah'ın birliği teşkil eder.⁴³

Bütün peygamberlerin ilk daveti tevhide olmuştur. Çünkü tevhid, Hak yoluna girmenin başlangıcı ve Allah'a iman etmenin ilk basamağıdır. Yüce Allah Kur'an'da gönderdiği her peygambere ilk hareket tarzının ümmetini tevhide davet olduğunu bildirmiştir:⁴⁴ “Senden önce hiçbir Resul göndermedik ki ona: “Benden başka ilah yoktur; şu halde bana kulluk edin.” diye vahyetmiş olmayalım.”⁴⁵

II- ŞİRKİN TANIMI

A- SÖZLÜK MANASI

Ortak olmak manasına gelen “Şe-ri-ke” fiil kökünden bir mastar olan “şirk” kelimesi ortak koşma, ortak tanıma anlamına gelir. İki ortağın sermaye ve emeklerini birbirine katmaları, mirasta, ganimette, alım ve satımda birbirine şerik olmalarına şirket denilmiştir.⁴⁶ Ayrıca şirk; paylaşmak, birisini faydalandırmak, birisini ortak etmek, bir kimsenin başka bir kimseyle bir araya gelmesi anlamına da gelir.⁴⁷

⁴² Macit, Nadim, *Kuran ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 417, 418

⁴³ Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, s. 55; Tevhidin sözlük ve terim anlamının açıklanması Murat Akın'ın Vehhabilikte Tevhid ve Şirk çalışmasındaki tasnifin bir kısmına göre yapılmıştır. Bkz. Akın, Murat, *Vehhabilikte Tevhid ve Şirk*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Metin Özdemir, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sivas, 2006.

⁴⁴ Karaman, Fikret vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006, s. 659-660.

⁴⁵ Enbiya, 21/25.

⁴⁶ Zebîdî, *Tacü'l-Arûs*, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1975, VII, 138; Kerimoğlu, Yusuf, *Kelimeler Kavramlar*, İnkılap Yay., İstanbul, 1983.

⁴⁷ Tunç, Cihat, *Şirk ve Günah Problemi*, EÜİFD, Sy. 11, Kayseri, 2001, s. 29- 35

Sözlükte “şirk” kelimesinin riya, nifak anlamları da bulunduğu gibi şirk alışverişte veya mirasta ortak olmak; iki veya daha fazla kişinin maddî veya manevî bir durumda ortak olması anlamlarını da içermektedir.⁴⁸ Toprakta ortak olmak, (el-iştirakü fi’l-ard) arazi sahibinin başkasına, arazinin yarısını veya üçte birini vermesi veya belli bir oranda hissesini vermesi anlamına gelir; Ömer b. Abdülaziz’in “şüphesiz şirk caizdir” sözü bu anlamda söylenmiş bir sözdür. “Şirk” kelimesinden türemiş “şerîk” kelimesi, ortak anlamına gelir ve çoğulu da “şürekâ”dır. Kelimenin ifal babından “eşrake billâh” şeklinde kullanımı ise, “Allah’a ortak koşmak” manasına gelir.⁴⁹

Kelime bazı hadislerde de sözlük anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber (sav)’in Hz. Ömer’i Hacca uğurlarken söylediği “*Kardeşim! Dualarına beni de ortak et*”⁵⁰ cümlesinde kelime yine sözlük anlamında kullanılmıştır.

B- TERİM MANASI

Şirk, Allah Teâlâ’ya zatında, sıfatlarında, fiillerinde veya kendisine ibadet edilmesinde ortak tanımak, bu noktalarda onun benzeri, dengi, ortağı olduğunu söylemektir.⁵¹ Yapılan ibadetlerde Allah’tan başkasını gözetme ve riya gibi kötü hasletler için de şirk kelimesi kullanılmıştır.⁵²

Bir başka ifadeyle şirk Allahın ulûhiyetinden ve rububiyetinden birini yahut bir şeyi Ona ortak yapmak, Ondan başkasını tanrı edinmektir.⁵³ Şirk, Allah’tan başkasına tanrılık yakıştırmak olarak tanımlanırsa, bu durum kişinin vehim ve hevasına tapınması anlamına gelir. Şirk, bu anlamıyla bumerang etkisi yaparak

⁴⁸ İbn-i Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, X, 448; Rağıb, *el-Müfredat*, s. 258,259.

⁴⁹ Zebîdî, *Tacü’l-Arûs*, VII, 138.

⁵⁰ İbn-i Mâce, “*Menasik*”, 5.

⁵¹ İbn-i Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, IV, 2249; Topaloğlu, Bekir vd., *İslam’da İnanç Esasları*, İFAV Yay., İstanbul, 1998, s. 90, 91.

⁵² İbn-i Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, IV, 2249; Karaman, Fikret vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 621.

⁵³ Koçyigit, Talat, “Şirk”, *Türk Ansk.*, Ankara, 1981, XXX, 303

kişinin kendisini vurur. Çünkü insan, tanrılık vehmettiği şeyin ruhunu satın almasına izin vermiş olur. Kendi icat ettiği sahte tanrıya benliğini satanlar, Allah ile ilişki kurma fırsatını kaybetmiş olurlar.⁵⁴

Şirk, insanın iç âleminde dış âleme doğru uzanan geniş sahada Allah'ın varlığına şehadet eden bütün olgu ve belgeleri görmezlikten gelerek Hakka karşı duyarsız kalmanın, Yaratan ile yaratılanı karıştırmanın dolayısıyla bu tutumdan kaynaklanan davranış bozukluklarının karanlığında gaflet içerisinde yol almanın en belirgin ismidir.⁵⁵

C- ŞİRK AÇISINDAN EHL-İ KİTAP

Şirk; ulûhiyyette, rubûbiyyette, yönelişte ve ibadette Allah ile beraber Allah'ın dışındaki varlıkları ortak koşmayı içine alır. Şirk belli bir inanç biçimi olmayıp, biri diğerinin içine girmiş, birbirine karışmış inançlar topluluğudur.⁵⁶

Benzer, eş ve denk manalarına gelen misl kelimesi ile Allah'ın aleyhine yalan uydurmak anlamlarına gelen iftira kelimesi de Allah'a şirk koşturmak manasını taşır.⁵⁷

Şirk kavramının, tahrif olmuş ve şirk içeren tavırlara sahip semavi dinlerden Hristiyan ve Yahudileri kapsayıp kapsamadığı da ayrı bir konudur. Âlimlerden Fahredin er-Razî, Ebû Hayyan, Semerkandî, Zemahşerî ve Beyzâvî ehl-i kitabı müşrik olarak değerlendirmiştir. Bu âlimleri bu kanaate götüren Tevbe ve Al-i İmran sûrelerindeki ilgili ayetler başta olmak üzere, Ahzab suresinin yedinci ayeti, Bakara Sûresinin doksan sekizinci ayetlerindeki ifadelerdir. Ehl-i kitabın müşrik olduğuna kail olan âlimlerin genel olarak küfür kavramı ile şirk kavramını eş anlamlı kabul ettikleri, ehl-i kitap ve müşriklerin atıf harfi ile ayrı ayrı ele alınmasını, ayetlerde⁵⁸ yer alan grupların küfrünün taksimi olarak değerlendirdikleri görülmektedir.

⁵⁴ İslamoğlu, Mustafa, *Alemlerin Rabbi Allah*, Denge Yay., İstanbul, 2006, s. 41.

⁵⁵ Macit, Nadim, *Kuran ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 18.

⁵⁶ Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Terc. Mehmet Yolcu, Yöneliş Yay., İstanbul, 1998, I, 298.

⁵⁷ H. Mehmet Soysaldı, *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1997, s. 79- 83.

⁵⁸ Bakara, 2/105; Âl-i İmran, 186; Maide, 82; Beyyine, 1- 6.

Elmalı'lı ise müşrik kelimesinin zahiri ve hakiki olmak üzere iki ayrı anlamda kullanıldığını buna bağlı olarak zahiri açıdan ehl-i kitaba müşrik denilmeyeceğini fakat İslam'ı ve tevhidi inkâr etme, Allah'a çocuk nispet noktasında ise ehl-i kitabın şirke düştüklerini ifade etmektedir.⁵⁹

Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerîm'de müşrik ve ehl-i kitap'ın farklı oldukları gözlenir. Müşrikler Allah'a inanırlar. Bir tehlike anında Allah'a dua ettiklerini⁶⁰ ve her şeyin sahibi olduğunu bilirler.⁶¹ Putları Allah'a ulaşmak için bir aracı kabul ederler.⁶² Bununla birlikte ehl-i kitap'tan farklı olarak ahiret, peygamber ve kitap inançları yoktur.⁶³ Benzer yanlışlıklar ehl-i kitap'ta da vardır. Allah'a çocuk isnat etmeleri, Hz. İsa ve Hz. Üzeyr'in statüsü, Allah hakkında söylenenler bunlardan bazılarıdır.⁶⁴

Kuran-ı Kerim'de müşrik kadınlarla evlilik yasaklanırken,⁶⁵ namuslu ehl-i kitap hanımlarıyla evliliğe izin verilmiştir.⁶⁶ Evrensel din İslâm'ın, ehl-i kitab'ın kestiklerini yemeye izin vermesi, ehl-i kitab'ı diğerlerinden ayırması ve ehl-i kitab'a bir ayrıcalık tanınması bize gösteriyor ki ehl-i kitab; ateistler, materyalistler, mecûsîler, puta tapanlar, canlı-cansız çeşitli varlıklara tapanlardan farklı konumdadırlar.⁶⁷

Ayetlerde geçen ehl-i kitap ile ilgili ayrıcalıkları onlarla ilişkileri iyi yönde geliştirme, kendilerine İslam'ı anlatma, Müslümanlara kolaylık sağlama⁶⁸ gerekçelerine inhisar etmek çok isabetli gözükmemektedir. Zira bu tür maslahatlar İslam'ın ilk muhatabı olan müşrikler için de geçerliydi. Müşriklerle ehl-i kitabı aynı inanç grubuna dâhil edenlerin ehl-i kitabın eksik de olsa peygamber ve ahiret

⁵⁹ Koç, Ahmet, *Eleştirel Açıdan Kuran-ı Kerim'de Müşriklerin Ahlaki Vasıfları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Nihat Temel), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul, 2006, s. 53- 55.

⁶⁰ İsrâ, 17/67; Ankebût, 29/65.

⁶¹ Mü'minûn, 23/88.

⁶² Zümer, 39/3.

⁶³ Bakara, 2/264; Râ'd, 13/5.

⁶⁴ Bakara, 2/216; Yûnus, 10/68; En'âm, 6/100.

⁶⁵ Bakara, 2/221.

⁶⁶ Maide, 5/5; Kaya, Remzi, *Kuran'a Göre Eh-i Kitap*, SÜİFD, Sayı, 19, Bahar Dönemi 2005, s. 46,47.

⁶⁷ Bulut, Mehmet, "İman Açısından Ehl-i Kitap", *Yeni Ümit Dergisi*, sayı 32, 1996, s. 45- 50.

⁶⁸ Ulutürk, Veli, *Kuranda Ehl-i Kitap*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 36.

inancının bulunduğunu kabul etmeleri aslında iki grubun aynı sınıfta değerlendirilmesinin uygun olmadığını göstermektedir.

Yukarıda belirtilen hususları göz önünde bulunduran Taberi, Cessas, Reşid Rıza, Mevdudi, Tabatabai, Muhammed Esed ve “Yahudi ve Hristiyanların ehl-i kitap olduğunu, müşrik sayılamayacaklarını” cumhurun görüşü olarak takdim eden Sabûni ise ehl-i kitabın müşrik sayılmaması gerektiğini belirtmişlerdir.⁶⁹

III- KUR’AN-I KERİM VE HADİSLERDE ŞİRK KELİMESİ VE KULLANILDIĞI ANLAMLAR

Kur’ân-ı Kerîm’de “şe-ri-ke” fiili ve isticakı 165 yerde geçmektedir.⁷⁰ Şirk kelimesinden türeyen bazı kelimeler, Kur’ân-ı Kerim’de bazı âyetlerde sözlük anlamında kullanılmıştır. Bu âyetlerden Hz. Musa’nın peygamberlik görevini yerine getirirken kardeşi Harun’un kendisine yardımcı olmasını talep ederek “*Ve onu işime ortak kıl*”⁷¹ şeklinde ettiği duada ve “*Yoksa onların göklerde (Allah ile) bir ortaklığı mı var?*”⁷², “*Onlara, “(Bu temenniniz) bugün size asla fayda vermez. Çünkü zulmettiniz. Hepiniz azapta ortaksınız” denir*”⁷³; “*Yoksa Allah’ın izin vermediği bir dini kendilerine tutulacak yol kılan ortakları mı var*”⁷⁴ ifadelerinde şirk kelimesi sözlük anlamında kullanılmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de müşriklerin Allah’a ortak koşması; putlara tapmak,⁷⁵ Allah’a batıl zan ve isnâdlarda bulunmak, Allah’a ve putlara hisse ayırmak,⁷⁶ cinleri Allah’a ortak koşup, O’na kız ve oğul isnâd etmek,⁷⁷ şeklinde bildirilmektedir.

⁶⁹ Koç, Ahmet, *Eleştirel Açıdan Kuran-ı Kerim’de Müşriklerin Ahlaki Vasıfları*, s. 53- 55.

⁷⁰ Komisyon, *Kuran Fihristi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 92.

⁷¹ Tâhâ, 20/32; Râğıb, *el-Müfredat*, s. 259.

⁷² Fâtır, 35/40.

⁷³ Zuhruf, 47/39.

⁷⁴ Şura, 42/21; Nahl, 16/27; Zümer, 39/29.

⁷⁵ Ankebût, 29/17, 25; Hacc, 22/30.

⁷⁶ Enam, 6/136.

⁷⁷ Enam, 6/100.

Ayrıca müşriklerin, putları, Allah ile kendi aralarına şefaatçi koyduklarına,⁷⁸ putlara kendilerini Allah’a yaklaştırmaları için ibadet ettiklerini ifade ettiklerine⁷⁹ dikkat çekilmektedir.

Kuran-ı Kerim’de şirk kelimesinin veya iştikakının üç farklı şekilde kullanıldığı görülmektedir: a) Allah’a denk başka bir varlık tanımak.⁸⁰ b) Kendisine ibadet edilmemekle birlikte başka bir varlığa itaat etmek.⁸¹ c) Amellerde riyâ⁸² yapmak.⁸³

Şirk kelimesinin veya iştikakının hadislerde kullanımına bakıldığında anlamların Kurandaki anlam örgüsüne paralellik arz ettiği görülmektedir.⁸⁴ Hz. Peygamber (sav) inanç ve yasayış itibarıyla müşriklerle ilgisinin bulunmadığını ifade etmiş,⁸⁵ beyat esnasında müşriklerden ayrılmak, Allah’a hiçbir şeyi ortak koşturmak şartı ileri sürülmüştür.⁸⁶ Ayrıca hadislerde, Cahiliye devrinde yapılan yemin gibi putlara yemin edilmesi yasaklanmış ve kefareti olarak hemen kelime-i tevhid getirilmesi emredilmiştir.⁸⁷ Putların alınıp satılması, şarap, ölü ve domuz eti ticareti gibi değerlendirilerek haram kılınmış, müşriklerin amellerinin Allah katında makbul olmadığı bildirilmiştir.⁸⁸

⁷⁸ Yunus, 10/18.

⁷⁹ Zümer, 39/3.

⁸⁰ Nisâ 4/36, 48, 116; Maide 5/72; Tevbe, 9/3. Şirk kelimesi ve iştikakı, Kur’ân’da en fazla bu anlamda kullanılmıştır.

⁸¹ Enâm, 6/121; İbrahim, 14/22; A’raf, 7/190.

⁸² Kehf, 18/110.

⁸³ Mukatil b. Süleyman, *Kur’an Terimleri Sözlüğü*, s. 118- 121.

⁸⁴ “şirk ve şürekâ” kavramları için bkz. Wensinck, *el-Mu’cemü’l-Müfrehres li-Elfazi’l-Hadisi’n-Nebevî*, Peril Matbaası, Leiden, 1955, III, 107- 118.

⁸⁵ İbn-i Mâce, “Edâhî”, 1.

⁸⁶ Nesâî, “Beyat”, 17.

⁸⁷ Müslim, “İman”, 5.

⁸⁸ Müslim, “Müsakât”, 71; M.Ali Kapar, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, (Ed. Vecdi Akyüz) Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, II, 311- 312.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİRKİN SEBEPLERİ

I- MÜŞRİK TOPLUMDA İTİKADÎ ANLAYIŞ

A- ALLAH İNANCI

İnsanlık tarihine bakıldığında ilkel çağlardan itibaren, zamanın herhangi bir diliminde yaşayan insanlarda ulûhiyyet fikrinin ve fikrini taşıdıkları ilaha tapınma düşüncesinin daima var olduğu görülmektedir. İnsanoğlu ilk dönemlerden başlamak üzere evreni yöneten üstün bir kudrete inanmış, O kudrete teslim olmak, ondan yardım beklemek duygusunu içinde hissetmiş, o kuvvetin sahibine korku ve ümitle bağlanmış, ona yalvarmış, kurbanlar adanmış, ibadetlerle ona yaklaşmak istemiş ve ona sığınmıştır. Bütün bunlar insanın, Allah'a inanma fitrat ve eğilimi taşıyan bir varlık olduğunu göstermiştir.⁸⁹ Bu eğilim davetin yapıldığı zaman ve coğrafyalarda tevhid üzere hüküm sürerken; insanlık, peygamber davetine zaman, coğrafya ve yaklaşım bakımından uzaklaştıkça tevhid anlayışı, yerini şirke bırakmıştır.

Kuran-ı Kerim'in ayetlerinden anladığımıza göre birçok peygamber şirke karşı mücadele etmiştir. Hz. Nuh,⁹⁰ Hud,⁹¹ Salih,⁹² Şuayb,⁹³ İbrahim,⁹⁴ Lut,⁹⁵ İlyas,⁹⁶ Yakup,⁹⁷ Yusuf,⁹⁸ Süleyman,⁹⁹ Musa¹⁰⁰ ve İsa (aleyhimüsselam) peygamberler ile

⁸⁹ Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, s. 29.

⁹⁰ Hûd, 11/25- 26; A'raf, 7/62;

⁹¹ Hûd, 11/50; A'raf, 7/68; Hûd, 11/54- 56.

⁹² Hûd, 11/61.

⁹³ Hûd, 11/84.

⁹⁴ Şuarâ, 26/69- 77; En'âm, 6/74- 79; Şuarâ, 26/-83; Nahl, 16/120.

⁹⁵ Şuarâ, 26/160- 164.

⁹⁶ Sâffât, 37/123- 126.

⁹⁷ Bakara, 2/133.

⁹⁸ Yûsuf, 12/37- 40.

⁹⁹ Enbiyâ, 21/79; Neml, 27/23- 26.

¹⁰⁰ A'raf, 7/148- 152; Şuarâ, 26/23- 24.

Hız. Muhammed (sas) başta olmak üzere Kur'an'da ismi geçen neredeyse bütün peygamberler, insanları sadece bir olan Allah'a ibadet etmeye, şiddetli, müzmin ve öldürücü bir hastalık olan şirkten kurtulmaya ağırmışlardır.¹⁰¹

Hız. Peygamber(s.a.s)'in peygamberlik davetini tebliğ etmeye başladığı zaman diliminde insanlar, inanç anlayışları bakımından doğru yoldan sapmış, kâinatı yaratan ve idare eden Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında çeşitli görüşlere ayrılmıştı. Yahudilik ve Hristiyanlık gibi ilahi dinlerin dışında kalan müşrik Araplar başta olmak üzere diğer kitleler çeşitli putlara, tabiat varlıklarına ve kuvvetlerine, hatta insanlara tapıyor, bunlarda tanrılık özelliklerinin bulunduğunu vehmediyorlardı. Bunun yanında putların fevkinde yüce kudret sahibi bir Tanrı'nın varlığını da kabul ediyor, putların o Tanrı'ya aracı olduğuna inanıyorlardı.¹⁰²

Kur'an-ı Kerim'deki şirk ve müşrik terimleri söz konusu yapıldığında öncelikle akla Kur'an'ın doğrudan muhatap aldığı müşrik Araplar gelir. Müşriklerin ulûhiyet anlayışlarına ilişkin farklı durumlarda farklı iddiaları gündeme getirmeleri ulûhiyet anlayışının tek düze olmadığı ihtimalini ortaya koymaktadır. Söz gelimi müşriklerden bir kısmının putları, Allah'a yaklaştıran vasıtalar olduğunu söylemeleri,¹⁰³ diğer bir kısmının ortak koştukları şerikleri âlemlerin Rabbine eşit saymaları¹⁰⁴ normal şartlarda farklı inanışa sahip müşrik gruplar olduğu izlenimini uyandırmaktadır.¹⁰⁵

Kurân'ın nazil olduğu dönemde Araplar genel olarak Allah adı ile tanıdıkları bir yüce Tanrıyı kabul ediyorlardı. Kuran'da bu inanç değişik ayetler ile dile getirilmektedir: *“Andolsun, eğer onlara, “Gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi?” diye soracak olsan mutlaka, “Allah” diyeceklerdir. O hâlde*

¹⁰¹Geniř bilgi için bkz. Surtî, Hafız İsmail, *Kur'an'da şirk Kavramı*, Akabe Yayınları, İstanbul, 1985, s. 9- 19.

¹⁰² Topaloğlu, Bekir vd., *İslam'da İnanç Esasları*, s. 75-76.

¹⁰³ Zümer, 39/3.

¹⁰⁴ şuara, 26/98.

¹⁰⁵ Yıldırım, Suat, *Kuran'da Ulûhiyet*, İstanbul, 1997, s. 2.

*nasıl (haktan) döndürülüyorlar.*¹⁰⁶ Ayrıca Allah'ı kendilerini himaye eden Kâbe'nin Rabbi olarak kabul ediyorlardı.¹⁰⁷

Fitrî olarak yüce, aşkın, göğü ve yeri yaratan bir ilahın varlığına inanma meyli herkeste bulunmasına mukabil bu inanç zamanın geçmesiyle, psikolojik ve sosyal şartlar sebebiyle insanların dinî hayatlarından silinmekte, yerini bir takım mefhumlara (gizli varlıklar, dinî, sihrî güçler, kahramanlar, ataların ruhu vb.'ye) bırakmaktadır. Sözü edilen olgu insanlardaki mukaddesi müşahhasa dönüştürme duygusuyla doğrudan ilgilidir. Bu durumdaki insanlar Yüce Varlık olan Allah'ı ancak zor şartlar, büyük felaketler söz konusu olduğunda hatırlamaktadır.¹⁰⁸

Müşahhas açlığı ya da mukaddesin müşahhasa dönüşü gibi terimlerle ifade edilen şirk tezahürü müşrik Araplarda göze çarpmaktadır. Onların çetin şartlar karşısında Allah'ı hatırlayışları Kuran-Kerimde ifadesini bulur: *“Dalga onları karanlık bulutlar gibi kapladığı zaman, dini yalnız O'na özgü kılarak Allah'a yalvarırlar. Allah onları karaya çıkarıp kurtardığı vakit içlerinden bir kısmı orta yolu tutar. Zaten bizim âyetlerimizi ancak nankör hâinler bilerek inkâr eder,”*¹⁰⁹ *“Gemiye bindikleri zaman dini yalnız O'na has kılarak Allah'a yalvarırlar. Fakat onları salimen karaya çıkarınca, bir bakarsın ki, (Allah'a) ortak koşmaktadırlar.”*¹¹⁰

Allah'ı bela ve musibet anlarında hatırlayan müşrikler O'na günlük ibâdetlerinde hiç yer vermiyorlardı. Dolayısıyla onlar Yüce Allah'ı, sadece rubûbiyyet sıfatıyla anıyorlar; fakat bu yüce vasıfların gereği olan ulûhiyyetini tanımıyorlardı. O'na ibadet yerine Kur'ân'ın esnam, evsân, evliya, erbâb, tâğût, endâd, ensâb, şufe'â diye isimlendirdiği bir takım putlara ibâdet ediyorlardı. Allah'ı üstün bir tanrı olarak bilseler de esasen dinî hayatları putlara yönelmiş durumda idi.¹¹¹ Hz. İbrahim'in dininden kalan daha sonra putlara ortak koşmaya dönüşen Allah inancı söz ve itiraf olarak varsa da fiili olarak yoktu.¹¹² Müşrikler zamanla puta

¹⁰⁶ Ankebût, 29/61; Ankebût, 29/63; Lokman, 31/25; Zümer, 39/38.

¹⁰⁷ Kureyş, 1- 4; Yıldırım, Suat, *Kuran'da Ulûhiyyet*, s. 2.

¹⁰⁸ Yıldırım, Suat, *Kuran'da Ulûhiyyet*, s. 4.

¹⁰⁹ Lokman, 31/32.

¹¹⁰ Ankebût, 29/65.

¹¹¹ Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, s. 38- 41.

¹¹² Yıldırım, Suat, *Kuran'da Ulûhiyyet*, s. 4.

tapmayı kendilerine Allah'ın emrettiğini iddia edecek kadar ileri gittiler.¹¹³ Uzak ilah haline getirdikleri Yüce Allah'ı bırakarak koyu bir putçuluğa tutsak oldular. Allahın ulûhiyetini taksim eden müşrikler belki de isimlerini de taksim ederek O'nu müşahhaslaştırmak istemişlerdi. Zira İbn Abbas ve Mücahid'in rivayetine göre Allah ismini Lât, el-Aziz ismini el-Uzza, el-Mennân ismini ise Menat olarak farklı putlara isim yapmışlardı.¹¹⁴

Şirke sapan kişi veya toplumları müşrik yapan aslında inkârları değil, Allah tasavvurlarındaki çarpıklıktı. Onlar Allah'a inanıyorlar fakat uzak olduğunu düşünüyorlardı. Böyle bir düşünce onları Allah'a yaklaştıracak bir aracı arayışına itti. İşte bu arayış kendilerini melekler ve cinler gibi görünmeyen varlıkların Allah'a yaklaştıracığı zannına sevk etti. Melekleri Allah'ın kızları veya haremi olarak görmeye başlayan müşrikler, putlara meleklerin yeryüzündeki simgeleri olarak baktıklarından dişil isimler koymuşlardı. Güya putlarını yaptıkları melekleri memnun ederlerse melekler de onları Allah katında kayıracaklardı.¹¹⁵

Müşrikler cinlere de inanıyorlardı. Bu inançta aşırıya kaçmışlar; her tarafın cinlerle kaplı olduğunu düşünerek onlardan ürker ve korkar hale gelmişlerdi. Müşriklerin zannınca cinler ile Allah arasında bir soy bağı vardı. Bundan dolayı onları tazim ederlerdi. Horoz, karga, güvercin, yılan, tavşan vs. birçok hayvanın cinlerin bir türü olduğunu tevehhüm ederlerdi.¹¹⁶

Müşrik Araplardan güneş, ay ve yıldızlara tapan kabileler de vardı. Bu tür varlıkları Allâh'a denk ve ortak tutarlardı. İnsanların güneş, ay ve yıldızlara tapıyor olması da tevhi'd anlayışının tahrif edilmiş olmasından kaynaklanmaktaydı.¹¹⁷

Sonuç olarak, müşrik Araplar teorik planda varlığını kabul ettikleri Allah'a ortak koşmak suretiyle fiilî anlamda rubûbiyetini, sıfatlarını ve ulûhiyetini putlara taksim etmekteydiler. Bu bağlamda ağaç ve taştan yaptıkları putlara, cinlere, güneş,

¹¹³ Enam, 6/148.

¹¹⁴ Ulutürk, Veli, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, İstanbul, 1994, s. 6- 8.

¹¹⁵ İslamoğlu, Mustafa, *Âlemlerin Rabbi Allah*, s. 25.

¹¹⁶ Yıldırım, Suat, *Kuran'da Ulûhiyet*, s. 8- 9.

¹¹⁷ Macit, Nadim, *Kuran ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 218- 219.

ay, yıldız gibi varlıklara ve birtakım hayvanlara taparak Allah’a başka varlıkları ortak koşuyorlardı.

B- PEYGAMBER İNANCI

Şirkin hâkim olduğu toplumların peygamberlere olan bakışları ve nübüvvet inançları daha ziyade peygamberlerine karşı vermiş oldukları mücadeleleri ile anlaşılmaktadır. İnsanlık tarihi peygamberlerin kavimlerine karşı vermiş olduğu tevhid mücadelesinin örnekleri ile doludur. Peygamberler değişik gerekçelerle yalanlanmış, aleylerinde çeşitli iddialar gündeme getirilmiş, iftira, eziyet ve tecrîdlere maruz bırakılmışlardır.

Peygamberlerin tebliğlerini konu edinen kıssaların akışında; daima peygamberlerin karşısında yer alan ve o günün şartlarına göre hâkimiyeti ellerinde bulunduran, peygamberlere karşı çıkmada öncülük edip kavimlerini de arkalarından sürükleyen Kur’anı Kerim’in ifadesi ile “mele” ve bolluk ve bereketten şımarıp refaha dalarak azmış anlamındaki “mütref” kelimesiyle isimlenen kişiler göze çarpmaktadır.¹¹⁸

Kavimlerin peygamberlerinin risaletine bakış açılarını şekillendiren hususları şu maddelerle çerçevelendirmek mümkündür: a) Atalarından kalan inanç şekli, b) Peygamberlerin getirdiği hakikatlerin dünyevî çıkarlarına zarar vereceği inancı, c) Akıllarını kullanmamaları, d) Peygamberleri mecnun olmakla itham etmeleri, e) Onlara büyücü ve büyülenmiş kişiler nazarıyla bakmaları, f) Peygamberleri alaya almaları, g) Peygamberin beşer olmasına itirazları, h) Peygamberlerin davalarını tahfif etmek veya onları bertaraf etmek için tuzak kurmaları, j) Peygamberleri halkın nazarında aciz kılma niyetiyle olmayacak taleplerde bulunmaları¹¹⁹, ı) Fakir ve

¹¹⁸ Geniş bilgi için bkz: Çelik, İbrahim, *Kur’an’da Peygamberlere Karşıt Güçler*, Kişisel Yay. Bursa, 2001, s. 11- 13.

¹¹⁹ Kayacan, Murat, *Kur’an’da Peygamberler ve Karşı Tavrılar*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2004, s. 7- 11.

kimsesizlerin eşitliğini savunan peygamber davetinin önde gelenlerin işine gelmemesi, i) Peygamberleri riyaset peşinde koşmakla itham ederek zaafa uğratmaya çalışmaları.¹²⁰

Peygamberleri yalanlayan sapkınlar, sapkınlıklarının ve peygamberi kabul etmemelerini birçok gerekçe ile temellendirmeye çalışmışlardır. Kimi zaman, taşımakta oldukları inancı atalarından tevarüs etmelerini,¹²¹ kimi zaman atalarının şirk koşmalarını dileyenin Allah olduğundan hareketle kendilerinin de bu dileme doğrultusunda inandıkları iddiasını,¹²² kimi zaman atalarından kalma şirkin kendileri için bir kader olmasını¹²³ gerekçe göstermişlerdir. Diğer taraftan ahiret hayatına inanmamalarını,¹²⁴ sapkınlıklarını hakikat olarak değerlendirmelerini,¹²⁵ peygamberleri mecnun olarak görmelerini,¹²⁶ onları büyücü veya büyülenmiş kimseler olarak değerlendirmelerini,¹²⁷ beşer cinsinden birisinin peygamberliğe uygun olmadığını,¹²⁸ peygamberlerin nübüvvetlerini ispatlamak için açık bir ayet, mucize veya delil getirmemelerini¹²⁹ ileri sürmüşler ve onları alaya almışlardır.¹³⁰

Kuran-ı Kerim bu tür gerekçe ve iddialara cevap vererek onların tamamının mesnetsiz ve tutarsız olduğunu ortaya koymuştur.

Hz. İsmail'in tebliğ ettiği dinin tahrif olmasından sonra zamanla şirkin çeşitli şekilleriyle birlikte yaşar hale gelen müşrik Arap toplumunda da fazilet adına lisan,

¹²⁰ Çelik, İbrahim, *Kur'an'da Peygamberlere Karşı Güçler*, s. 79- 81.

¹²¹ Müminun, 23/24; Araf, 7/70; Hud, 11/62; İbrahim, 14/10; Enbiya, 21/52- 54; Şuara, 26/74- 76 vb.

¹²² Enam, 6/148.

¹²³ Araf, 7/28.

¹²⁴ Müminun, 23/81- 82.

¹²⁵ İbrahim, 14/10.

¹²⁶ Zâriyat, 51/52- 53; Kamer, 54/9; Kamer, 54/9; Şuara, 26/27; Zâriyat, 51/39.

¹²⁷ Kayacan, Murat, *Kur'an'da Peygamberler ve Karşı Tavırlar*, s. 95.

¹²⁸ Enam, 6/8; Müminun, 23/24, 34, 47; Şuara, 26/154, 186; Kamer, 54/23- 24; İbrahim, 14/10.

¹²⁹ Yunus, 10/20- 21; Hud, 11/53; Yunus, 10/20; Şuara, 26/154- 155; Araf, 7/106; Bakara, 2/55.

¹³⁰ Yasin, 36/30; Mümin, 40/83; Ahkaf, 46/26. Geniş bilgi için bkz. Kayacan, Murat, *Kur'an'da Peygamberler ve Karşı Tavırlar*, s. 36- 228.

cömertlik ve hürriyete düşkünlük dışında neredeyse hiçbir değer kalmamıştı.¹³¹ Bu toplumun belleklerinde yer eden bir peygamber imajı da yoktu.

Geçmiş ümmetlerin peygamberlerine takınmış oldukları negatif tavır müşrik Arap toplumunca Hz. Muhammed'e de reva görülmüştür. Kavminin Hz. Peygamber'in peygamberliğine karşı ileri sürdüğü gerekçeler Kuran-ı Kerim tarafından çürütülmüştü.

Müşriklerin Hz. Peygamber'in risaletine karşı koymalarının temelinde gelenek¹³² önemli bir yer tutar. Atacı tavır diye adlandırabileceğimiz geleneğe körü körüne bağlılık Hz. Peygamberin şirke karşı vermiş olduğu mücadeleyi ve nübüvvetinin kabulünü zorlaştırmıştır. Müşriklerin iddiasına göre müşrikler atalarını şirk üzere bulmuş, Allah onların şirk koşmasını dilemiş ve emretmiştir.¹³³ Diğer taraftan atalarının inanmadığı gibi âhiret hayatına inanmamaları,¹³⁴ atalarından kalma sapkınlıklarına devam etmeleri,¹³⁵ varoluş ve etkinliklerini geleneklerine borçlu olan toplumun önde gelenlerinin, atalarının dininden ayrılmamaları konusunda insanları değişik metotlarla etkilemeleri¹³⁶ nedeniyle peygambere inanmamışlardır.¹³⁷

Hz. Peygamberin peygamberliğini şahsından dolayı kabul etmeyen müşriklerin diğer gerekçelerinin bir kısmını ise Hz. Peygamber'i deli¹³⁸ ve büyücü; Kur'an'ı ise büyü¹³⁹ olarak değerlendirmeleri oluşturmuştur.

Önceki peygamberlerin ümmetleri tarafından alaya alındığı gibi Hz. Peygamber de müşrikler tarafından alaya alınmıştır. Hz. Peygamber'i Allah'ın azabıyla uyarıyor diye alaya almışlar¹⁴⁰ azabın gecikmesi karşısında pişkinlikle

¹³¹ Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, s. 41.

¹³² Lokman, 31/21; Zuhuruf, 43/22; Bakara, 2/170; Maide, 5/104.

¹³³ Enam, 6/148; Nahl, 16/35; Araf, 7/28.

¹³⁴ Müminun, 23/81- 82.

¹³⁵ Saffat, 37/69- 71; İbrahim, 14/10.

¹³⁶ Zuhuruf: 43/23.

¹³⁷ Bkz. Kayacan, Murat, *Kur'an'da Peygamberler ve Karşı Tavırlar*, s. 52- 68.

¹³⁸ Hicr, 15/6; Saffat, 37/36; Müminun, 23/69- 70.

¹³⁹ Yunus, 10/2; Kasas, 28/48; İsra, 17/47; Enbiya, 21/3; Sebe, 34/43; Saffat, 37/15; Ahkaf, 46/7; Müddessir, 74/24.

¹⁴⁰ Hud, 11/8.

“Allah’ımız azaptan payımıza düşeni bize acele ver”¹⁴¹ demişlerdi. Yüce Allah bütün peygamberlerin alaya alındığını bildirerek Hz. Peygamberin uğradığı durumun kendisine mahsus olmadığını belirtmiş ve O’nu teselli etmiştir.¹⁴²

Peygamberliğini kabul etmedikleri elçilerin müşrik toplumca eleştirilen yönlerinden birisi ise elçinin bir insan olmaması gerektiği yönündeki itirazları idi. Müşriklerin Hz. Muhammed’e bakışları da aynı minval üzereydi. Müşrikler büyük bir inatla Allah’ın insanlardan bir peygamber göndermediğini ve vahyedilen bir Kitap olmadığını ileri sürüyorlardı:¹⁴³ “İnsanlara hidayet (Kur’an) geldikten sonra onların iman etmelerine ancak, “Allah, bir beşeri mi peygamber olarak gönderdi?” demeleri engel olmuştur.”¹⁴⁴ Yüce Allah sünnetine uymayan müşriklerin bu talebine *De ki: “Eğer yeryüzünde, (insanlar yerine) yerleşip dolaşan melekler olsaydı, elbette onlara gökten bir melek peygamber indirirdik”*¹⁴⁵ beyanıyla cevap vermiştir. Müşriklerin insan bir peygamber gönderilmesini akıldan uzak görüp melek peygamber talebinde bulunmalarının batıl bir inat olduğu ilgili ayette dile getirilmiştir.¹⁴⁶

Şirk toplumunun peygamberlerine karşı gösterdiği reaksiyoner tutumun göstergelerinden birisi de onlara tuzak kurmaları çeşitli hile ve desiselere başvurmaları idi. Müşrikler de peygamberlik silsilesinin son halkası Hz. Muhammed’i tutup bağlamak, yurdundan çıkarmak ve öldürmek¹⁴⁷ dâhil O’nu tesirsiz hale getirmek için tuzak kurdular, O da Allah’ın izin ve irşadı ile onların tuzaklarını bozdu.¹⁴⁸

Müşriklerin peygamberlerin davetlerini zaafa uğratmak için başvurdukları metotlardan birisi de onları aciz bırakacak, halkın nazarında zora sokacak talepleri gündeme getirmeleri idi. Bu tür istekler müşriklerin tereddütlerini giderip imana

¹⁴¹ Sad, 38/16.

¹⁴² Nisa, 4/140; Rad, 13/32; Enbiya, 21/41.

¹⁴³ Enam, 6/91.

¹⁴⁴ İsra, 17/94.

¹⁴⁵ İsra, 17/95.

¹⁴⁶ Râzi, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1994, I, 67- 68

¹⁴⁷ Enfal, 8/30.

¹⁴⁸ Karaman, Hayrettin vd., *Kuran Yolu*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2003, II, 540-541.

hazır hale gelme isteklerinin hilafına peygamberlerin davetlerini hükümsüz bırakma amacına yönelikti. Hz. Hud, Hz. Salih ve Hz. Musa'ya karşı sergilenen aciz bırakmaya matuf tavırlar¹⁴⁹ Hz. Muhammed'e karşı da sergilenmişti. Müşrikler bir taraftan Hz. Muhammed'den kendilerine melekleri veya Allah'ı göstermesini talep ederlerken,¹⁵⁰ diğer taraftan mucize olarak Kuran'ı yeterli görmediklerine dair söylemlerde bulunuyorlardı.¹⁵¹

Sonuç olarak müşrik toplumda tevhid akidesini ikame etmeye çalışan peygamberlere karşı takınılan tavırların ortak özelliklere sahip olduğu, sergilenen tavırların peygamberlerin risâletini inkâra yönelik olduğu, karşı koyma şekillerinin peygamberlere göre farklılık arz etse de esas amacın nübüvveti inkâra odaklandığı görülmektedir.¹⁵²

C- AHİRET İNANCI

Tevhid inancının temel unsurlarından bir tanesi de ahiret inancıdır. Ahiret hayatının varlığına olan inanç tevhid bağlılarının hayatı bu hassasiyet üzere devam ettirme arzularını artırırken, müşrik toplumun şüphe ve tereddütlerinin yoğunlaştığı bir konu olmuştur. Tereddütlerin farkında olan Hz. Peygamber müşriklere, gelecek ve ahiret hakkında açıklamalarda bulunuyor; konuyla ilgili soru sormalarına kapı aralıyordu.¹⁵³

Ahiret inancı bulunmayan müşriklerin Hz. Peygamber'e ahiret ile ilgili soru sormalarının temelinde o konudaki bilgisizlik ve şüpheler etkili olduğu kadar, aynı zamanda bu tür sorular Hz. Peygamberi alaya almayı da beraberinde getiriyordu.

¹⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. Kayacan, Murat, *Kur'an'da Peygamberler ve Karşı Tavırlar*, s. 52-68.

¹⁵⁰ Bkz. Hud, 11/12; Furkan, 25/21; Bakara, 2/118; Enam, 6/8- 9; Hicr, 15/7.

¹⁵¹ Bkz. Müddessir, 74/52; Enam, 6/25; Taha, 20/133; Rum, 30/58; Ankebut, 29/50- 51.

¹⁵² Macit, Nadim, *Kuran ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 257.

¹⁵³ Canatan, Kadir, *Kur'an'da Hz. Peygambere Sorulan 13 Soru*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2005, s. 29- 30.

Peygamber olduğunu ifade eden bir zatın bu konulardaki bütün soruları cevaplandırması gerektiği de -madem Peygamber olduğunu iddia ediyor öyleyse bizim ilgili sorularımızı cevaplamalıdır, manasına-müşriklerin ayrı bir beklentisiydi.¹⁵⁴

Hiz. Muhammed'e ahiret ile ilgili yöneltlen sorulardan birisi kıyametin kopma zamanıydı. Müşriklerin bu konudaki sorularına Hiz. Peygamberin nasıl cevap vermesi gerektiği şu şekilde belirtilmiştir: *“Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. De ki: “Onun bilgisi ancak Rabbimin katındadır. Onu vaktinde ancak O (Allah) ortaya çıkaracaktır. O göklere de, yere de ağır basmıştır. O, size ancak ansızın gelecektir.” Sanki senin ondan haberin varmış gibi sana soruyorlar. De ki: “Onun bilgisi sadece Allah katındadır. Fakat insanların çoğu bilmiyorlar.”*¹⁵⁵ Müşriklerin Hiz. Peygamber karşısındaki yaygın tavırlarından biri, kıyameti inkâr etmek¹⁵⁶ veya Resûlullah'ı güç durumda bırakmak maksadıyla bu konuda soru sormaktı. Bu âyetle onların böyle bir sorusundan ve -aslında bu sorunun arkasında kötü niyet bulunmasına rağmen- Resûlullah'ın, aydınlatma görevinin bir gereği olarak bu soruyu ciddiye alıp cevap vermesinden söz edilmektedir¹⁵⁷

Müşriklerin sordukları sorulara verilen Kuranî cevaplardan tatmin olmamalarının temelinde, onların *“Bu dünya hayatımızdan başka bir şey yoktur; ölürüz ve yaşarız. Bizi öldüren yalnız zamandır”*,¹⁵⁸ anlayışları vardı. İşte bu anlayış müşriklerin kıyamet düşüncesine karşı bakışlarının esas temelidir. Bu bakışın temelinde bir çeşit nihilizm (her şeyi inkâr eden anarşik felsefi görüş) vardır. Bu inanç onların itikadî düşüncelerini şekillendirmesinin yanında dünyevi yaşamlarında da yönlendirici bir etkiye sahipti.¹⁵⁹ Müşriklerin, hayatı sadece dünya hayatından ibaret görmeleri, varlık süresinin sonunu belirleyen yegâne unsurun zaman olduğunu düşünmeleri, onların hem Allah, peygamber ve ahiret v.b. inançlarının hem de ferdi ve toplumsal pozisyonlarının belirlenmesinde etkin bir role sahipti. Hayatın, dünya

¹⁵⁴ Canatan, Kadir, *Kur'an'da Hiz. Peygambere Sorulan 13 Soru*, s. 27- 34.

¹⁵⁵ A'râf: 7/187. Ayrıca bkz. Nâziât, 79/42- 44; Ahzâb, 33/63

¹⁵⁶ Furkan, 25/11.

¹⁵⁷ Karaman, Hayrettin, vd., *Kuran Yolu*, II, 540-541

¹⁵⁸ Casiye, 45/24.

¹⁵⁹ Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, terc, Süleyman Ateş, Kevser Yay., Ankara, 1975, s. 83, 84.

hayatındaki ömür süreleriyle sınırlanacağına olan inanç insanın varlıkla olan münasebetlerinin seyrini de derinden etkileyecektir. İnsanoğlu fitratında bulunan iman eğilimini¹⁶⁰ putlarla karşılayacak, hesap verme düşüncesi olmadığından enaniyet eksenli bir hayat tarzı ortaya konacak, ilahi beyanın ısrarla vurguladığı insani değerler çiğnenecek, insan bir taraftan ruhunda, diğer taraftan yaşadığı toplumda kendisini bir anarşi ve keşmekeş içerisinde bulacaktır. Toprak olmakla yokluğa karışacak bir hayat, behimi arzularını kısa bir hayata sığdırmaya çalışan, bu nedenle hak ve hukukun, yüce insanî erdemlerin hiçe sayıldığı bir toplumda geçen bir ömür...

Müşriklerin inkârlarını ortaya koymak ve Hz. Peygamber'i zora sokmak amacı da taşıyan, kıyamet vaktiyle ilgili sorularına verilen cevapları içeren *"Sana, kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. Onu bilip söylemek nerede, sen nerede? Onun nihai bilgisi yalnız Rabbine aittir."*, *"İnsanlar sana kıyametin vaktini soruyorlar. De ki: 'Onun ilmi ancak Allah katındadır.' Ne bilirsin, belki de kıyamet saati yakında gerçekleşir*¹⁶¹ gibi ayetler ile Hz. Peygamberin beşer yönü, Allah ile insanlar arasındaki pozisyonu, kendisine bildirilen kadarıyla gayb bilgisine sahip olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca müşriklerin bu talepleri Kuran tarafından reddedilmiş ve tüm zamanların ortak sorusu olan kıyametin vakti gayb bilgisinin hikmeti gereği gizli tutularak kıyametin her an kopabileceğine dair muhatap kitle motive edilmeye çalışılmıştır.¹⁶²

Müşrikler, esasında ahirete imanının önemli yapı taşlarından birisi olan öldükten sonra dirilmeyi imkânsız gördüklerinden onu yalanlamaktaydılar. Oysaki insanın fitratına dercedilen ebediyet arzusunun karşılanması ancak ahiret inancının varlığına bağlıdır.¹⁶³ Müşrik toplumdaki ahiret inançlarına engel olan konulardan birisi de öldükten sonra dirilmeyi mümkün görmemeleri, Allah'ın kudretini idrak edememeleri idi. Konuyla ilgili ayetlerin bir kısmında müşriklerin öldükten sonra dirilme konusundaki tutumları şu şekilde belirtilir: *"Putı tapanlar: "Biz yerde*

¹⁶⁰ Rum, 30/30

¹⁶¹ Naziat, 79/42- 44; Ahzâb,33/63.

¹⁶² Bkz. Canatan, Kadir, *Kur'an'da Hz. Peygambere Sorulan 13 Soru*, s. 27- 32.

¹⁶³ Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, Selam Yayınevi, Konya,1986, s. 18.

toprağa karışıp yok olduktan sonra yeniden mi yaratılacağız?” derler. Doğrusu onlar Rabb'ine kavuşmayı inkâr edenlerdir”¹⁶⁴, “Derler ki: “Hayat ancak dünya hayatımızdır. Artık biz bir daha diriltilecek de değiliz”.¹⁶⁵ Müşriklerin bu ve benzeri itirazlarına Kur'an-ı Kerim gerekli cevabı vermiştir. Öldükten sonra dirilişe itirazı, münkirlerin Allahın azabını gördüklerinde itirafa dönüştürecekleri sonraki ayeti kerimede şöyle belirtilir: “Rab'lerinin huzurunda durduruldukları vakit (hâllerini) bir görsen! (Allah) diyecek ki: “Nasıl, şu (dirilmek) gerçek değil miymiş?” Onlar, “Evet, Rabbimize andolsun ki, gerçekmiş” diyecekler. (Allah), “Öyleyse inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı!” diyecek.”¹⁶⁶

Kuran-ı Kerim, müşriklerin ahiret hayatına ilişkin soru ve şüpheleri karşısında afakî ve enfûsî ayetleri nazarlarına sunarak kâinatın ve insanın yaratılışını Allah'ın kudret, yaratma, irade sıfatlarını ahiret hayatının var olacağına delil olarak kullanmıştır.¹⁶⁷ “Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: “Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?”.¹⁶⁸ Yani kudret ve azamet sahibi olan Allah'ın, çürümüş kemik ve cesetleri tekrar dirilmesi konusunda mesel gibi doğrudan ilgili olmayan garip birşey zikretti ve kendi nefisini unuttu. Zira Yüce Allah onu yokluktan var ederek varlık âlemine çıkarmıştır. O ise Allah'ın kudretini kulun gücüyle mukayese ederek Allah'ın çürümüş kemiklere hayat vereceğini -beşere verilen kudretin üstünde bir şey olması hasebiyle- inkâr ediyor. Yüce Allah müşrikin inkârına karşılık aklî delille cevap vermektedir: “De ki: “Onları ilk defa yaratan diriltecek. O, her yaratmayı hakkıyla bilendir.”¹⁶⁹ Yani ey Peygamber! Ölümünden sonra dirilmeyi inkâr eden o müşrike de ki: Allah, ilk seferinde yokluktan ve hiçlikten örneksiz olarak yaratıp var ettiği bu kemiklere tekrar hayat verecektir. İnsan zikredilmeye değer bir varlık değildir. İster parçalara ayrılmış ve yeryüzünün dört bir yanına dağılmış, isterse toplu bir halde bulunsun, varlıkların en gizli yönleri bile O'na gizli değildir. Her ne olursa olsun -ister toprağın, isterse denizlerin derinliklerinde veya insanın ya da hayvanın içinde olsun yahut toprağa ya da

¹⁶⁴ Secde, 32/10.

¹⁶⁵ En'am, 6/29. Ayrıca bkz. Duhan, 44/34- 36; Kâf, 50/2- 4.

¹⁶⁶ En'am, 6/30.

¹⁶⁷ Macit, Nadim, *Kuran ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 258.

¹⁶⁸ Yasin, 36/ 78.

¹⁶⁹ Yasin, 36/78, 79. Ayrıca bkz. Saffat, 37/16- 21; Teğabün, 64/7.

bitkilere karışmış bulunsun- hiçbir şey O'nun ilminin dışında değildir.¹⁷⁰

İlgili ayet ve açıklamalar ışığında, müşriklerin dünya hayatının sonu ahiret hayatının başlangıcı olan kıyametin kopacağına dair inançlarının olmadığı, öldükten sonra çürümüş, toprağa karışmış insanların dirilmesini imkânsız gördükleri anlaşılmaktadır. Ahiret hayatının safhalarından olan kıyamet ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden müşriklerin âhiret hayatını da inkâr ettikleri ayetlerde bildirilmektedir.¹⁷¹

Ahirete iman etmeyen müşriklerin diğer taraftan insanların hak yoldan çevrilmesi, İslam hakkında çeşitli şüphe ve tereddütlerin oluşması için ayrı bir mücadele verdiğini görmekteyiz.¹⁷² Bu tavır aynı zamanda müşriklerin ahirete karşı inançsızlığına yandaş arama tavrı olarak karşımızda durmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki müşrikler, Ahiret hayatına ve onun safhaları olan başta kıyametin kopması olmak üzere öldükten sonra dirilmeye inanmamaktadırlar. Onların akıl ve vicdanlarını harekete geçirecek bütün delil ve mucizelere rağmen hayatı sadece dünya hayatından ibaret görmeleri, hayatlarını sona erdirecek tek unsurun zaman(dehr) olduğunu düşünmeleri, öldükten sonra dirilmeyi imkânsız olarak değerlendirmeleri ahiret inançları hakkındaki parametreleri oluşturmaktadır.

Müşrikler, Allah ile aralarında şefaathçi ve aracı olarak görmekle peygamberlik müessesesini devreden çıkarmışlar, Allaha yapılacak ibadeti putlara hasrederek, putlarla tapınma ihtiyacını gidermişler, dünyanın değişmesini de zaman gibi mevhum bir güce devredip ahiret hayatı beklentisini¹⁷³ rafa kaldırmışlardır. Neticede peygamberlik ve ahiret inancı taşımayan, zor durumda kaldıklarında hatırlayıp yöneldikleri fakat fiili hayatta hiçbir ilgilerinin bulunmadığı bir ilah anlayışı bulunan müşrik bir toplum karşımıza çıkmaktadır.

¹⁷⁰ Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsirü'l-Münir*, Risale Yayınları, 2008, XII, 55- 57.

¹⁷¹ Zariyat, 51/12- 14.

¹⁷² Hud, 11/19.

¹⁷³ Yıldırım, Suat, *Kuran'da Ulûhiyet*, s. 6.

II- ŞİRKİN SEBEPLERİ

İnsanın inanç haritasını belirleyen, onu mümin, kâfir, müşrik veya münafık kılan bir takım amiller vardır. İnsanın iç dünyasında olup bitenler ve dış dünyada karşılaştığı olayların ruh dünyasında meydana getirdiği etki; duyguları, karakterinin oluşumu ve davranışları üzerinde belirleyici role sahiptir. Bu bakımdan insanın inanç eğilimi üzerinde iç ve dış tesirlerin tasnifi önemli bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte inancı üzerinde etkili olan bazı psikolojik faktörleri kesin hatlarla ayırmak zordur. Söz gelimi gurur, kibir veya kıskançlık, cimrilik gibi psikolojik faktörleri ve dış dünyaya akseden tezahürlerini, aralarında nüans olmasına rağmen mefhumun tekrarı olacağından farklı maddeler altında ayrı ayrı incelemek gereksiz olacaktır. Bu açıklamalar ışığında şirkin sebepleri aşağıdaki şekilde tasnif edilecektir.

A- ADALET ANLAYIŞINDAKİ ÇARPIKLIK VE ZULÜM

Adl kökünden gelen adalet kavramı sözlükte; insafli ve doğru olmak, doğru davranmak, zulmetmemek, eşit olmak, eşit tutmak, her şeye hakkını vermek, düzeltmek, mutedil olmak, her şeyi yerli yerinde yapmak, istikamet ve hakkaniyet anlamlarına gelir. Adl kavramı meyletmek, sapmak, hak yoldan ayrılmak anlamlarına da gelir. Dolayısıyla bu kök birbirine zıt iki anlama sahiptir. Biri doğru, düzgün olmaya, diğeri de eğri dolmaya delalet etmektedir. Bu iki zıt anlam; tevhi'd(Allah'ı birlemek) ve şirk (Allah'a ortak koşmak) Kuran-ı Kerim'de yer almaktadır.¹⁷⁴

Adalet ifrat ile tefrit arasında, ağırlıkla hafiflik arasında bir birlik, düzen ve istikamet noktasıdır. Adlin ve adaletin başı tevhi'ddir. Bundan dolayı adalet

¹⁷⁴ Karaman, Fikret vd, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 5,6; Geniş bilgi için bkz. Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 277- 282.

eşitlik(denge) manasına gelen mizan da denilmiştir.¹⁷⁵

Allah mutlak adildir. Adaletin eserlerini varlık üzerinde ve kendi bedeni ve zihni melekelerimizin dengeli yaratılışı üzerinde görmekteyiz. Öyleyse insanoğlu adaletle muamele gördüğü Yaratıcısı'na karşı saygılı olmalı, ona isyan manası taşıyan şirk zulmünü irtikâp etmemelidir.¹⁷⁶

Denk, dengeli ve eşit tutmak manalarını içeren adl masdarının fiil halinin geçtiği “*Hamd o Allah'a ki gökleri ve yeri yaratmış, karanlıkları ve aydınlığı düzenleyip var kılmıştır. Sonra da (Hakk'ı) inkâr edenler Rablarına, (yaptıkları putları, putlaştırdıkları kişileri) denk tutuyorlar*” anlamındaki En'am Suresinin 1. ayetinde müşriklerin Allah'ın bunca nimetine karşılık ona putları eş koşması yerilmekte ve şaşkınlıkla karşılanmaktadır. Çünkü öncelikle Yüce Allah insana sayısız nimeti bir denge ve adalet içerisinde vermiş, sonra da nimetleri görmezden gelen kâfirler O'na putları ortak koşarak Allah'ın koyduğu dengeye zulümle karşılık vermişlerdir. Ne şaşılacak bir durumdur ki, Allah, kendisinden başkasının muktedir olamayacağı bu büyük şeyleri yaratmış; sonra da o kâfirler, asla hiçbir şeye kadir olamayan cansız varlıkları O'na denk tutup eşit sayarak müşrik olmuşlardır. Ayetteki sonra manasına gelen “sümme” bağlacının kullanılmış olması da bunca açık delilden sonra müşriklerin hala Allah ortak koşmalarının akla sığmayan ve akıl almaz bir durum olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁷⁷

Adaletin zıddı ise zulümdür. Zulüm, bir şeyi kendine ait olan yerin dışına koyma; gerek eksiklik, gerek fazlalık, gerekse zaman ve yer bakımından saptırma olarak tanımlanmıştır. Bu bakımdan zulüm yerli yerine koymamak, yer zaman, nicelik ve nitelik olarak yanlışlık ve sapkınlıkta bulunmak, akıntısındaki hakkı saptırmak, az olsun çok olsun tecavüzde bulunmak anlamlarına gelmektedir. En büyüğünden en küçüğüne kadar insanın gerek Allah'a, gerek başkalarına, gerekse kendine karşı her türlü yanlış, yersiz, zamansız, eksik ve fazla hareketi zulm kavramının içine girmektedir.¹⁷⁸ Adalet tevhid manasına gelirken zulüm de tevhidin zıddı olan şirk manasına gelir. Allah adildir ve adaleti emretmektedir. Adalet emrine tabi olmak, tevhid üzere yaşamak ve şirkten uzak durmakla mümkündür. Allah'a

¹⁷⁵ Soyalan, Mehmet Yaşar, *Elmalılı Tefsirinde Kur'anî Terimler ve Deyimler*, s. 43- 44.

¹⁷⁶ Karaman, Hayrettin vd., *Kuran Yolu*, V, 497.

¹⁷⁷ Râzi, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 320- 321.

¹⁷⁸ Geniş bilgi için bkz. Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 346- 355.

başka varlıkları Rab olarak ortak koşanlar aslında adaleti çiğneyip zulmü irtikâp ederek şirke düşmüş olurlar.¹⁷⁹

Hakka tecavüz ederek, dünyevî arzularının tatmini için her türlü bayağılığa tenezzül eden insan İlâh, Rabb ve Melik olma hakkına sahip olan Allah'a Ulûhiyet ve rububiyet konusunda başka varlıkları ortak koşmak suretiyle zulmün en büyüğünü işlemektedir. Kuran-ı Kerim zulüm fiiliyle insanoğlunun Allah'a ortak koşma cüretini gösterdiğini, şirke düşmekle zulmünü amansız hale getirdiğini ortaya koymaktadır: *“Yavrum! Allah’a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.”*¹⁸⁰

Hız. Lokman’ın dilinden adaletin çarpıtılmasının ve zulmün en büyük örneği olarak sunulan şirk ile adeta Yüce Allah haklarından mahrum bırakılmakta, O’na ait olan yaratma ve rızık verme fiilleri Allah ile -yaratma ve rızık vermek bir yanakendi ihtiyaçlarını gideremeyen varlıklar arasında taksim edilmektedir. Bundan daha büyük bir adaletsizlik olamaz. İnsanın yalnızca Allah'a tapması, Yaratıcı'nın insan üzerindeki hakkıdır. Fakat müşrik, başkalarına tapmakta ve Allah'ın bu hakkını çiğnemektedir. Dahası o, Allah'tan başkasına taparken yaptığı her işte, kendi akıl ve bedeninden tutun, yer ve göklere kadar birçok şey sarf eder; oysa bu harcadıkları, bir Allah tarafından yaratılmıştır ve insanın Allah'tan başkasına kulluk ederek onlardan hiçbirini sarf etmeye hakkı yoktur. Hem sonra insanın nefsi üzerinde bir hakkı vardır ki bu, kendisini alçaltmamak ve cezaya müstahak kılmamaktır. Fakat Allah'tan başkasına tapan kişi cezaya müstahak olduğu gibi kendisini de alçaltmaktadır. Bu şekilde müşrik'in bütün hayatı, her yönü ve zamanıyla zulüm haline gelir. Artık onun aldığı her soluk adaletsizlik ve zulmün bir ifadesi halindedir.¹⁸¹

Kuranı Kerimde kıssası anlatılan kavimlerin bir kısmının helak ediliş sebebinin haddi aşır hakki çiğnemek manasına gelen zulüm olduğu anlaşılmaktadır. Allaha ortak koşmakla onun sıfat ve fiillerini şirk koştukları varlıklara nispet edip zulmedenler aslında kendilerine zulmetmektedirler.

¹⁷⁹ En'am, 6/1.

¹⁸⁰ Lokman, 31/13.

¹⁸¹ Mevdudi, *Tefhimül-Kuran*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1988, IV, 329.

İnsan ister Allah'a şirk koşmak, isterse O'nun hükümlerini yerine getirmemekle Allah'a hiç bir şekilde zarar veremez; başkalarına yapılan zulüm dahi gerek 'kısas' yoluyla, gerekse geçici otoritenin gözünden kaçtığında dünyada ve/veya Ahiret'te Allah'ın cezalandırması yoluyla yine kendine döner. Bu bakımdan, insanın işlediğı her türlü zulüm temelde kendinedir ve insan böylece kendi kendine zulmetmektedir: *“İçlerinden sana kulak veren var: Akıl etmiyorsa sağırlara sen mi duyuracaksın? İçlerinden sana bakan var. Görmüyorlarsa, körleri sen mi yola getireceksin? Allah hiç bir şekilde insanlara zulmetmez, fakat insanlar kendilerine zulmetmektedirler.”*¹⁸² Bu ayet zulmü çok net bir biçimde ortaya koymaktadır. Allah'ın ve Rasûl'ün hayat veren çağrılarına kulak tıkayan, kulakları varken onları duymayan, gözleri varken görmeyen, akıl etmeyen, kör, sağır ve ölüler zulm, yani karanlık içindedirler; çevrelerine ördükleri karanlıklarda ne yaptıklarını bilmeden gezinmekte ve başlarına ne geliyorsa bu karanlıklar yüzünden gelmektedir. O halde, onlar kulaklarını tıkayıp, gözlerini kör etmekle kendi kendilerine zulmetmekte, kendi karanlıklarını kendileri oluşturmaktadırlar.

*“O zaman Musa kavmine dedi; “Ey kavmim! Buzagıyı ilâh edinmekle muhakkak siz kendinize zulmettiniz, Barinize tevbe edin ve nefislerinizi öldürün.”*¹⁸³

Ayetin de ortaya koyduğu gibi, Şirk koşmakla insan kendini karanlığa atmaktadır. Bu karanlığı dağıtmanın yolu da Allah'a tevbe edip O'nun ayetlerine kulakları ve gözü açmak, zulme neden olan nefsin hayal ve zanlarını yok etmek, ya da insanları şirke sürükleyen zulmü ortadan kaldırmaktır.¹⁸⁴

Sonuç itibariyle hakkı, adaleti çiğnemek, dengeyi bozmak gibi manalara gelen adaletin zıddı olan zulüm kavramı bu anlayışın bir ürünü olan şirke zemin hazırlayıp onun sebebi olurken, şirk inancı karakteri gereğı zulmü desteklemekte, ona sınır konulmaz hedefler göstermektedir. Denilebilir ki insan egosunun, tüm varlıkları hegemonyası altına alarak köleleştirmek için bir araç olarak kullandığı zulmün egemen olduğı toplumda şirkin; şirkin kök saldığı bir toplumda ise zulmün sınır

¹⁸² Yunus, 10/42- 44.

¹⁸³ Bakara, 2/54.

¹⁸⁴ Bkz. Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 346- 355.

tanımadan var olacağı aşikârdır. İnsanlık tarihi boyunca peygamberlerin mücadele ettiği şirkin sebeplerinden birisi anlamlandırmaya çalıştığımız adalet anlayışındaki inhiraf ve zulüm olgusudur.

B- GURUR, KİBİR ve KENDİNİ BEĞENMİŞLİK DUYGUSU

Sözlükte “aldatma, kandırma; aldanma, kapılma; gaflet, bilgisizlik” anlamlarına gelen gurur, ahlak terimi olarak kişinin, manevî ve ahlakî bakımdan değersiz sayılan şeylerin cazibesine kapılarak onlarla avunması demektir. Aynı kökten türeyen garûr “aldatan, kandıran” anlamında şeytanı, dünyayı ve genel olarak insanı gaflete düşürüp yanıltan şeyleri ifade eder.¹⁸⁵

Sözlükte büyüklük anlamına gelen kibir (kibr), tevazuun karşıtı olarak kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması demektir; ancak kelimenin daha çok birinci anlamda kullanıldığı, büyülenme ve böbürlenme şeklindeki davranışların ise bu huyların dışa yansımalarından ibaret olduğu belirtilir. Aynı kökten gelen tekebbür ve istikbâr kibre yakın anlamlara gelmekle birlikte kibir, büyüklük duygusu, tekebbür ise bu duygunun eyleme dönüşmesi şeklinde de yorumlanmıştır. Kaynaklarda, tekebbürün en ileri derecesinin gerçeği kabule yanaşmayarak Allah'a karşı büyülenmek ve O'na boyun eğip kulluk etmeyi kendine yedirememek olduğu ifade edilir.¹⁸⁶ Kibirli kimse, rûhen sağlıklı bir yapıya sahip değildir. Zayıf ve aciz bir varlık olduğunun bilincinde olan bir kimsenin büyülenme duygusuna kapılması düşünülemez.¹⁸⁷

Ucb ise sözlükte kendini beğenme, kibir, böbürlenme ve şımarma anlamlarına gelir. Dini bir kavram olarak, kişinin sahip olduğu amel, maharet, san'at, mal,

¹⁸⁵ Çağrı, Mustafa, “Gurur”, *DİA*, XIV., 213; Karaman, Fikret vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 204.

¹⁸⁶ Çağrı, Mustafa, “Kibir”, *DİA*, XXV, 561, 562.

¹⁸⁷ Karaman, Fikret vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 380.

makam, g z ll k ve ilim gibi nimetleri büyük görerek bunların gerçek sahibinin Allah olduğunu unutması, bir gün yok olup gideceğini düşünmemesi demektir. Kötü bir huy olan kendini beğenme kibir ve gururun bir sonucudur. Kendini beğenme ruh  yükselmeye ve manevî kurtuluşa engeldir.¹⁸⁸

İnsan ister bedensel kusurlar ve yetersizlikler sonucu, isterse tatmin olmadığı bir inanç ve kişilik eğitiminden dolayı olsun, kendinde hissettiği eksiklik ve ihtiyaç sebebiyle sığınacağı; kendisine yardımcı ve koruyucu bir sığınak olacak, ihtiyaçlarını giderecek; güven kaynağı olacak bir ilah arayışı içerisinde olmuştur.

Ne var ki bazen insan ul hiyete ait hususları kendisine mal etmeye kalkışmaktadır. İnsanın, ilahta bulunması gereken büyüklük, yücelik gibi hususları nefsine ya da başka nesnelere nispet etmesi psikolojik bir hastalık olayıdır. Kişinin kendisini böyle bir rotaya kilitleme nedeni, kendinde g rd ğu eksikliklerin verdiği huzursuzluğu ve sıkıntıyı, başkalarını aşağılama ve kendi nefsini yüceltme ile telafiye çalışmasıdır.

Sığınılması, güvenilmesi ve teslim olunması gereken bir Allah yerine, kendi nefsini y celden, gurur-kibir ile nefsine (heva ve hevesine) güvenen ve dayanan insan aslında kendisini putlaştırmaktadır. İnsanlara karşı sergilenen büyüklenme, kişiyi bir süre sonra Allah karşısında da gurur ve kibre sevk eder.¹⁸⁹ Yaratılış itibarı ile arayışı içerisinde olduğu ilah tercihini putlardan yana koyan kişi inanma ihtiya ını böylece gidermeye çalışarak şirke düşmüş olur. İşte bu gurur ve kibrin sebep olduğu netice bir felaket, aldanma ve aldatmadır.

Kur'an bu yapıdaki insanlar için şunları söylüyor:

“Yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslayanları, ayetlerimizi (anlamaktan) uzaklaştıracalıım. Onlar ki, her ayeti g rseler de ona iman etmezler. Doğru yolu g rseler de o yolu tutmazlar. Eğer sapıklık yolunu görürlerse o yolu tutarlar. Oyle

¹⁸⁸ Karaman, Fikret vd, *Dini Kavramlar S zliğ u* s. 665.

¹⁸⁹ Kalyoncu, Hamdi, *Yeryüzü Tanrıları şirk Psikolojisi*, Marifet Yay, İstanbul, 2000, s. 33, 34.

yaparlar. Çünkü onlar ayetlerimizi yalanmayı adet edinmişlerdir. Ve onlardan gafıl olagelmışlerdir.”¹⁹⁰

Dünyada büyük imkân ve kuvvete sahip olmaları bazı insanların gurura kapılmalarına sebep olmuş; bu gurur, kendilerini tanrı ilân edecek ve halkı kendilerine tapmağa zorlayacak çapta şirke düşüren faktörlerden birisi haline gelmiştir.¹⁹¹

Kur'an konuyu şu şekilde örneklendirmektedir: “(Firavun), sizin en yüce Rabbiniz benim” dedi.¹⁹² “Firavun, milletine şöyle seslendi: Ey milletim! Mısır hükümdarlığı ve memleketimde akan ırmaklar benim değil mi? Görmüyor musunuz?”¹⁹³

Kibir ve gurur kişinin kendisini hayatın amansız şartlarına karşı yeterli görme cüretkârlığıdır. Firavun örneğinde olduğu gibi kendini kendine yeterli gören insanlar, kendi gücüne sonsuz güven taşıyan ve hiçbir kimseye minnet duygusu taşımayan kimseler, bağımsız hareket etme dürtüsüyle kendilerini tanrı yerine koymaya kalkarlar. Zira Allah inancı, psikolojik kendiliğindenliği ile hareket eden insanın bağımsızlık eğilimine ters düşmektedir. Neticede ölçüsüz bir gurur ve büyülenme içerisinde kendini kendine ve başkalarına dayatmaya kalkan insan, kendisini denetleyecek, hüküm ve otorite sahibi olan Allah'ı red veya inkâr etmekte ya da O'na şirk koşmaktadır.¹⁹⁴

Gurur ve kibrin benliğini esir aldığı insanlar realiteleri farklı görüp farklı yorumlamaktadırlar. Kuran-ı Kerim bu tip algı sapmalarını iki sebebe bağlamaktadır:

1- Dünya yaşantısının aldatması: İnsanların dünya hayatına düşkünlüğü nedeniyle gurura kapılıp aldandığı ilahî buyrukta şöyle dile getirilir: “...Zira bu dünya hayatı(na düşkünlük), kendi kendini aldatma zevkinden başka bir şey

¹⁹⁰ Araf, 7/146.

¹⁹¹ Surtî, Hafız İsmail, *Kur'an'da Şirk Kavramı*, s. 26.

¹⁹² Naziat, 79/24.

¹⁹³ Zuhuf, 43/51.

¹⁹⁴ Geniş bilgi için bkz. Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 166- 174.

*değildir.*¹⁹⁵ Dünya hayatının kişiyi aldatması onun ahiret hayatına inanmamasından kaynaklanmaktadır. Yaşamı sadece dünya yaşamından ibaret görmesi insana dünya ve içindeki cazip lezzetlerin sevgisini vermekte, bu sevgi onun ahiret düşüncesinden soğumasına zemin hazırlamakta, bir müddet sonra da kalbinin bozulmasına neden olmaktadır. Bu safhaya gelen insan artık tüm varlığı ile dünya için yaşamakta, ahireti unutmakta, neticede aldanmaktadır.

2- Şeytanın aldatması:¹⁹⁶ Şeytan, insanı dünya hayatının güzellikleriyle, günaha davet edip Allah'ın rahmetiyle ve bir takım kuruntularla aldatmakta böylece onu gurura sevk etmektedir.

Gurur ve kibrin, kişiyi şirk sevk etmesinin ötesinde onu körü körüne şirk bağımlı hale getirdiği de görülmektedir. Müşriklerin ileri gelenleri İslam'a girmek isteyen fakir, zayıf birini gördüklerinde kibir göstererek İslâm'a girmekten yüz çevirip şöyle diyorlardı: “Müslüman olayım da bu düşük adamla bir mi olayım?” Bazı müşriklerin secde etmeme şartına bağlı olarak Müslüman olmayı kabul etmeleri, gurur ve kibrin kişiyi şirk konusunda düşürdüğü acınası durumu göstermesi bakımından dikkate değer örneklerdendir. Hz. Peygamberin amcası Ebu Talib'in “Ben iman edersem Mekke'liler arkamdan Ebu Talibin gözü yıldırı da iman etti diyecekler; ben bunu gururuma yediremiyorum, Abdülmuttalib'in dini üzerimdeyim” diyerek ölmeyi tercih etmesi de konuya ilişkin ayrı bir örnektir.¹⁹⁷

Kibir insanı Allah'a iman etmekten ve nübüvvetin emri altına girmekten alıkoyan, kişiyi şirk karanlıklarına mahkûm eden bir marazdır. Bu sebeple kurulu düzende bir makam ve mevki edinenlerin tevhide karşı amansız bir mücadele sergiledikleri görülür. Kendilerine ait gördükleri azamet ve kibriyanın esas sahibi de Allah'tır.¹⁹⁸ Müşriklerin gururu şu ayetle tenkit edilir: “*Kendilerine gelmiş hiçbir delil olmadan Allah'ın âyetleri hakkında tartışanlar (yok mu), onların göğüslerinde,*

¹⁹⁵ Âl-i İmran, 3/185; Fâtır, 35/5.

¹⁹⁶ Fâtır, 35/5- 6; En'âm, 6/112; bkz. Aydın, Hayati, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 181- 183.

¹⁹⁷ Bkz. Aydın, Hayati, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, s. 245- 247.

¹⁹⁸ Ulutürk, Veli, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, s. 315- 316.

(hiç bir zaman) erişemeyecekleri bir büyüklük taslamaktan başka bir şey yoktur. Sen Allah'a sığın; çünkü işiten, gören O'dur.”¹⁹⁹

İnsanın, inkâra veya şirke düşmesine sebep olan durumlardan birisi de ucb yani kendini beğenmedir. Gurur ve kibir ile anlam yakınlığı bulunan ucb’u, düşünürler kişinin sebebi bilinemeyen şeyden kaynaklanan beğeni olarak tanımlarlar. Ucb sahipleri ise, kendilerinden başka kişilerin izzetlerine kıymet vermediklerinden, toplum tarafından nefretle karşılanırlar. Kendini beğenmişlik, cemiyette bir imtiyazlı zümrenin oluşmasına zemin hazırlayan bir etmen olduğundan fertlerin birbirlerinden tiksinnmelerine zemin hazırlamaktadır.²⁰⁰ Kuran-ı Kerim geçmiş ümmetler de dâhil olmak üzere Hz. Peygamberin tebliğde bulunduğu müşriklerin şirkinin ve peygamberlere inançsızlıklarının sebebi olarak kendini beğenmişliği gösterir. “Kendilerine yaptıkları süslü gösterildi”²⁰¹, “Âd (kavmi), yeryüzünde haksız olarak büyüklük tasladılar ve: 'Bizden daha güçlü kim var?' dediler Onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha güçlü olduğunu görmediler mi?”²⁰²

Kuran-ı Kerim’de Müminlerin Huneyn günü sayılarına bakıp ucb’a düştükleri ve bu yüzden mağlubiyeti tattıkları anlatılırken aynı zamanda uyarıldıkları görülmektedir. “Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn (savaşı) gününde size yardım etmişti, hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmişti, fakat sizden (size gelen hezimet ve savaş sıkıntılarından) hiçbir şeyi gidermemişti. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geriye kaçmıştınız.”²⁰³

Kâfir ve müşriklerin karakteristik bir özelliği haline gelen, kâfiri küfründe müşriki şirkinde azgınlaştıran ve müminler için de bir mevzi kaybı, yozlaşma ve tehlike sebebi olarak anlatmaya çalıştığımız gurur, kibir ve ucb gibi kötü huyların şirk bağlamında önemli bir etkisinin olduğu gözlenmektedir. Kuran-ı Kerimin bu kavramlara yüklemiş olduğu mana örgüsüne bakılacak olursa, gurur, kibir, ucb gibi

¹⁹⁹ Mümin, 40/56.

²⁰⁰ Aydın, Hayati, *Kuran’da İnsan Psikolojisi*, s. 201,202.

²⁰¹ Mü'min, 40/37; Yûnus, 10/12; En'âm, 6/122; Fussilet, 41/15.

²⁰² Fussilet, 41/ 15.

²⁰³ Tevbe, 9/25

kavramların Allah'ın sıfat, isim ve fiillerine, peygamberlere karşı bir başkaldırı, onları görmezden gelme ameliyesi, dolayısı ile şirke sürükleyen birer sebep olduğu görülecektir.

C- NANKÖRLÜK

Yapılan iyiliğin kadir ve kıymetini bilmeyen kimseye nankör,²⁰⁴ işlenen bu fiile nankörlük denir. Nankörlüğün muhtevasının daha iyi anlaşılabilmesi için zıddı sayabileceğimiz şükrün tanımını vermek uygun olacaktır.

Sözlükte karşılığını vermek, yapılan iyiliği dile getirmek ve sahibini övmek anlamına gelen şükür, terim olarak, yapılan iyiliğin kadir ve kıymetini bilip makbule geçtiğini dile getirmek, iyilik edeni övmek; nankör olmamak demektir.²⁰⁵

Kur'an, insan karakteri ve psikolojisi üzerinde önemle durmakta, devamlı surette insanı, iman ve inkâr yönünden ele almaktadır. Bu açıdan insan ancak Kur'an'ın verdiği beyan ve mesajla doğru anlaşılır ve değerlendirilir. Zira Kur'an, insanı yaratan yüce Allah'ın kelimidir, insanın bütün his ve düşüncelerine, fiil ve hareketlerine vakıf olan ve insanı tüm yönüyle bilen ve tanıyan sadece Allah'tır.

Kuran-ı Kerim'in üzerinde durduğu ve geniş bir anlam yüklediği kavramlardan birisi de küfürdür. Küfür kelimesinin asıl anlamı, bir şeyi örtüp yok etmektir. Daha sonraları bu kelime belirli bir hususiyet kazanarak nimeti örtmek ve imanın karşıtı anlamında yaygınlaşmıştır. Çünkü küfür kelimesinde, hakkı ve nimetleri örtmek anlamı da vardır. Buna göre küfür kelimesinin iki anlamı vardır.

²⁰⁴ Karaman, Fikret vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 515.

²⁰⁵ Karaman, Fikret vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 622, 623.

Birinci anlam, imanın zıddıdır. İkincisi ise, şükürün zıddı olan nimeti inkâr manasıdır.²⁰⁶

Görüldüğü üzere Kur'an'ı Kerim'de küfür kelimesi, nimetlere karşı nankörlük anlamında da kullanılmıştır. Çünkü böyle biri, nimetlerin üzerini örtmektedir.²⁰⁷ Nimeti verenin Allah'tan olduğunu bilmezlikten gelmek, nimetleri sebeplerin birer eseri gibi görmek, Allah'a karşı nankörlüktür. Allah'a karşı nankörlük etmek, bize bir sevdiğimizden mektup getiren postacıya sevgi ve değer gösterirken mektubun sahibini unutmamıza benzemektedir. Bu bakımdan nankörlük, Allah'ın nimetlerine karşı şükürsüzlüğü ifade ettiği gibi, Allah'ın ihsan ve lütuflarını bir başka varlıktan bilme manası taşır.²⁰⁸ Allahın fiil ve tasarruflarını başka bir varlığa havale etmek şirkdir. Öyleyse kulun Yaratıcı ile ulûhiyet, rubûbiyet, esma ve sıfat bağlamındaki ilişkilerinin tamamını veya bir kısmını, her duaya cevap veren, her şeye gücü yeten, herkese emrini geçiren Allah yerine, Allah'ın yaratma fiilinin sonucundan ibaret olan başka bir takım varlıklara yöneltmesi nankörlüktür. Nankörlüğün kişiyi uğrattığı kötü neticelerin yanında ise onu şirk düşürmesi gelmektedir.

Yüce Allah, müşriklerin şirkteki ısrarlarının sebeplerinden olan nankörlükleri hakkında şöyle buyurur: *“Sen ne kadar şiddetle arzu etsen de insanların çoğu inanacak değildir. Hâlbuki sen buna karşılık onlardan bir ücret de istemiyorsun. O (Kur'an) âlemler içinde ancak bir öğüttür. Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki yanlarına uğrarlar da onlardan yüzlerini çevirerek geçerler. Onların çoğu Allah'a ancak ortak koşarak inanırlar.”*²⁰⁹

Aslında nankörlük; hakka karşı vefasızlığı, insani değerler karşısında vasıfsızlığı, var ettiklerine karşı saygısızlığı içeren hastalıklı bir ruh halinin dışa yansımasıdır. Adeta bir kanser hücresi gibi yayılan, insanın diğer duygularını aşama-aşama esir alan, nazarını bulandıran ve kişiyi ruhen mefluç eden bir iletir. Nankörlük darlıkta hatırlamanın, varlıkta unutmanın; musibette yalvarmanın,

²⁰⁶ Bkz. Buladı, Kerim, *Kur'an'da Nankörlük Kavramı*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001, s. 56-60.

²⁰⁷ Şimşek, M. Sait, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s. 31.

²⁰⁸ Macit, Nadim, *Kuran ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 257; Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, s. 182.

²⁰⁹ Yusuf, 12/103- 106.

huzurda kale almamanın; karanlıkta yönelmenin, aydınlıkta terk etmenin; hayali gerçek, gerçeği hayal görmenin adıdır.

Nankörlüğün duygularını esir aldığı müşrik bir kalbin, yaratana karşı sergilediği kişiliksiz ve ikiyüzlü tavrı Yaratıcı'ya karşı da sergileme cüretinde bulunduğu örneklerini Kuran-ı Kerim'de görmekteyiz: *“İnsanlar bir darlığa uğrayınca, Rablerine yönelerek O'na yalvarırlar. Sonra Allah kendi katından onlara bir rahmet tattırınca, bakarsınız ki onlardan bir grup Rableri'ne ortak koşup durmaktadırlar.”*²¹⁰

Kâinatı bir ölçü ve nizam dâhilinde, muhkem olarak yaratan, bütün imkânları insanın hizmetine sunan Allah, kullarından bu nimetlere karşılık şükretmelerini beklemektedir. Fakat müşrikler, sadece şükretmemekle kalmayıp, Allah'ın nimet ve ihsanlarını başka varlıklara nisbet etmişlerdir. Dolayısıyla takındıkları nankörce tavır onların şirk koşmalarına yol açan motiflerden biri olmuştur.²¹¹

*“Yeri ve göğü yaratan Allah'tır. Ve sizin için gökten su indiren ve rızık olarak meyveler yeşerten o'dur. Emri ile deniz üzerinde yüzen gemileri hizmetinize veren de o'dur. Nehirleri emriniz altına alan da. Belirtilmiş güzergâhlarında Güneş ve Ayı hizmetinize sunan da O. Geceyi ve gündüzü size hizmetkâr kılan da O'dur. Evet, O size kendisinden istediğiniz herşeyden verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalkarsanız bitmez. Doğrusu insan pek adaletsiz, pek nankördür.”*²¹²

Denizde gemiyle yolculuk yapmakta olan müşrikler, bir aksilik çıkmadığı, Allah'a ihtiyaçları olmadığı sürece O'nu hatırlarına getirmemektedirler. Fakat ne zaman ki fırtınalar dev dalgaları harekete geçirip, ölümün soğuk pençesini enselerinde hissetseler, işte o zaman Allah'a yalvarmakta; eğer bu azgın dalgaların elinden kurtulurlarsa dini yalnız Allah'a has kılarak şükreden kullar olacaklarına yemin etmektedirler. Buna karşılık müşrikler, nankörlük ederek Allah kendilerini

²¹⁰ Rum, 30/33

²¹¹ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, s. 182,183.

²¹² İbrahim, /32- 34.

beladan kurtarınca verdikleri sözü unutmakta, şirk üzere hayatlarına devam etmektedirler.²¹³

Nankörlük, müşrik şahsiyeti imanda, duada, ibadette ve insani ilişkilerde boyuttan ve kişilikten yoksun bırakmaktadır. Evet, nankör kişi bir taraftan Allah’a iman ettiğini söylemekte diğer taraftan yaratma ve rızık verme gibi fiillerde putlara, yıldızlara veya sebeplere hisse vermektedir. Mutlak anlamda kâfir Allah’ı tamamen inkâr ederken, mümin ise kâinattaki tevhit korosuna katılarak her fiilin gerçek faili Allah’ı birlemektedir. Buna karşın müşrik Allah’ı inkâr etmemesine rağmen O’na çeşitli gerekçelerle ve şekillerde ortak koşmakta ve bütün varlıkların fitri halleriyle şahitlik ettiği tevhide fesat karışmaktadır.

Müminler Allah’a sürekli ettiği duayı, müşrikler zaman zaman yapmaktadırlar. Fakat iki sınıfın duasının mahiyeti ve keyfiyeti arasında büyük fark vardır. Mümin Allah’a her zaman, her şart altında dua ederken, müşrik ise tehlike ve çaresizlik durumlarında, bel bağladığı, kendi ürettiği ilahların etkisizliğini gördüğünde Allah’ı hatırlar; ihtiyacı giderilince de eski şirkine devam eder: *“Hayır! (Bu durumda) yalnız O’na dua edersiniz, O da dilerse (kurtulmak için) dua ettiğiniz sıkıntıyı giderir ve siz o an Allah’a ortak koştuklarınızı unutursunuz.”*²¹⁴

Temel amillerinden birisi şükürsüzlük ve nimet sahibini görmezden gelmek manasına gelen nankörlük olan şirk inancı, ne kadar fazla olursa olsun, zamanla nasıl bir şekil alırsa alsın, kendisine hangi isim verilirse verilsin, hepsinin esas özelliği kendisine düşen paya razı olmamak, nankörce davranmak, başkalarının hakkına tecavüz etmek, nefsin arzularını tatmin etmektir.²¹⁵

Nankörlük, genel manada imansızlığın ve şirkin sebebi olduğu gibi cahiliye anlayışının karakteristik özelliklerinden birisidir. Sıkıntıda dua edip Allah’a yönelen müşrik, kurtulduğunda kurtuluşu kendine ait bir hak olarak görecektir kadar ileri gitmektedir: *“İnsan, hayır (mal, mülk, genişlik) istemekten usanmaz. Fakat başına bir kötülük gelince umutsuzluğa düşer, yıkılır. Andolsun! Başına gelen bir zarardan*

²¹³ Yunus, 10/22, 23; İsrâ, 17/67; Ankebût, 29/65; Lokman, 31/32.

²¹⁴ En’am, 6/41.

²¹⁵ Gürdal, Salih, *Tevhid ve Şirk*, s. 93.

*sonra kendisine tarafımızdan bir rahmet tattırsak mutlaka “Bu benim hakkımdır, Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Andolsun, Rabbime döndürülürsem, şüphesiz O’nun yanında benim için daha güzel şeyler vardır” der. Andolsun, biz inkâr edenlere yaptıklarını mutlaka haber vereceğiz ve andolsun, onlara mutlaka ağır azaptan tattıracağız. İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirir ve yan çizer. Başına bir kötülük gelince de yalvarmaya koyulur.”*²¹⁶

İşaret edilen ayetler başta olmak üzere, konuya ilişkin diğer ayeti kerimeler de göz önüne alındığında karşımıza en küçük sıkıntıyı zihnine kazıyan, fakat sayısız nimetleri unutan, nimetler karşısında şükretmeyen nankör bir tip karşımıza çıkmaktadır. Buradan nankörlük motivinin kişiyi şirke sürüklediği anlaşılmaktadır. İnsan sahip olduğu nimetler karşısında iradi olarak iki tercihte bulunmaktadır: Ya şükreder, ya da nankörlük eder. Şükretmesi en genel anlamda Allah'a karşı minnet duyması, O'na hamdetmesi ve kulluğa yönelmesidir. Bu tutum insan fitratına uygun olumlu bir tercihtir. Fakat insanın nimet karşısında nankörlük etme eğilimi de mevcuttur. Nimeti vereni görmezlikten gelmek, nimetten dolayı duyulması gereken hamd ve şükür eğilimini, genel manada kulluğu başkalarına yöneltmek insanı şirke götürür.²¹⁷

Mümin özelinde, bütün insanların nankörlük tavrının şirke sebep olmasını iyi irdelemeleri, akıl ve vicdan süzgeci ile hayata dair tavırlarını tevhidden yana koymaları; şirkten ve sebeplerinden korunmak için gerekli çabayı sarf etmeleri fitrat (tevhid temelli inanç eğilimi) üzere yaratılmayı korumanın bir gereğidir.

D- GÖSTERİŞ VE RİYA

Sözlükte “göstermek, gösteriş yapmak” anlamlarına gelen riya, dinî bir kavram olarak, sırf Allah rızası için yapılması gereken ibadetleri ve güzel

²¹⁶ Fussilet, 41/49- 51.

²¹⁷ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, s. 183- 185.

davranışları kendini beğendirmek ve insanlara göstermek amacıyla yapmak demektir.²¹⁸

İstilahta yine sözlük manasına paralel olarak; başkalarının görmesi için hayırlı ve faydalı işler yapmak²¹⁹, Allah'tan başkasının rızasını kazanmak için iş yapmak²²⁰, insanların kalplerinde bir yer edinmek için gösteriş maksadıyla hayırlı işler yapmak şeklinde tanımlanmıştır²²¹. Kur'ân-ı Kerîm'de riyâ kelimesi beş yerde geçmekte; üç yerde münâfıklar, iki yerde de müşrikler hakkında kullanılmaktadır²²².

Gizli veya küçük şirk olarak da isimlendirilen riya²²³ aynı zamanda şirkin sebeplerinden sayılmıştır. Riya veya gösterişe küçük şirk denilmesinin sebebi riyanın bizatihi şirk olması değil kişiyi şirke sevk eden bir amil olmasıdır.

Diğer taraftan insanları riyakârlığa yönelten hususların bilinmesi ve bunlardan kaçınılması çok önemlidir. İnsanı riyaya sevk eden çeşitli sebepler vardır. Bunlar a. İman zayıflığı, b. Övülme isteği, c. Dünyada yerilme ve kötülenme korkusu, d. İnsanların elindekilere karşı hırsla dolu olması... Vb. şeklinde sayılabilir.²²⁴

İnsanların teveccüh göstermesini beklemek, sunulan dini hizmet mukabilinde ücret talep etmek, sevap hırsı ve ahirete ait vazifelerdeki kanaatsizlik insanı riyaya sevk edebilecek davranışlardandır.²²⁵ Hayır ve hasenatın hayatiyeti halis bir niyete

²¹⁸ Karaman, Fikret vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 560.

²¹⁹ Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Alî el-Fârukî el-Hanefî, *Keşşâfu Istilahâtî'l-fünun, İstanbul*, 1984, III, 207- 8.

²²⁰ Cürcânî, *et-Tarifât*, s. 119.

²²¹ Gazalî, *İhya-u Ulûmi'd-din*, Bedir Yay., İstanbul, 1987, III, 297.

²²² Münafıklarla ilgili ayetler için bkz: Bakara, 2/264; Nisâ, 4/146; Maûn, 107/6; Müşriklerle ilgili ayetler için bkz: Nisâ, 4/38; Enfâl, 8/47. İlgili âyetlerde müşriklerden bahsedildiğine dair yorumlar için bkz: Ebû's-Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin, *İrşadü'l-Akli's-Selîm ilâ mezâyâ'l-Kur'ân-ı Kerim*, Darü'l-Mushaf, Kâhire ty. II, 177. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Koç, Ahmet, *Eleştirel Açıdan Kuran-ı Kerim'de Müşriklerin Ahlaki Vasıfları*, s. 103- 4.

²²³ Macit, Nadim, *Kuran ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 39.

²²⁴ Muhasibî, Haris, *er-Riâye*, (çev. Şahin Filiz, Hülya Küçük), İnsan Yay., İstanbul 1998, s. 294.

²²⁵ Nursi, Said, *Lem'alar*, Şahdamar Yayınları, İstanbul, 2007, s. 187- 189.

bağlı olduğu gibi, yok olup gitmesi de riya ve gösteriş ile olmaktadır.²²⁶

İnsanları riyaya sevk eden belli başlı sebepler arasında şunlar da vardır: 1. İman zayıflığı, 2. Hırs ve tamah, 3. Şöhret düşkünlüğü, 4. Emsallerini geçme arzusu, 5. Kendini fazla önemli görmek, 6. Layık olmadığı yüksek makamlarda bulunma arzusu.²²⁷

Riya da kendi arasında ameli riya ve itikadî riya(münafıklık) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ameli riya ile nifak manası taşıyan itikadi riyayı anlamak için riya ile nifak arasındaki farka da işaret etmek yerinde olur: Riya ile nifak içteki duyguları gizleme açısından birbirlerine benzemektedir. Fakat ikisi de ayrı niteliğe sahiptir. Riya, içi kötü olmakla birlikte birisinin kendisini güzel göstermek amacıyla yaptığı davranıştır. Nifak ise, birisinin içinde küfrü saklayıp, iman izhar etmesidir. Bu ifadeye göre riya, içte küfür olmaksızın, birinin kendisini itaatkâr göstermesidir. Bu tarifler ışığında ikiye bölünmüşlüğü dinde ve inançta olursa, münafıklık; amelde olursa, riyakârlık olduğunu söyleyebiliriz.²²⁸

Allahın rızası gözetilerek yapılması gereken ibadeti, kişinin insanların beğeni, takdir ve sevgisini kazanma isteğini öne çıkararak eda etmeye çalışması ameli riyayı ortaya çıkarmaktadır. Amellerine başkalarının hayranlığını kazanma veya takdirine mazhar olma düşüncesini karıştıran gösterişli insan dış dünyaya ibadet ediyor havası aksettirerek insanları aldatmaya kalkmaktadır. Kişi başkasına karşı kendisine dindar süsü verdiğinde, bununla büyük ölçüde övülerek hürmet görmekte, bu da kişiyi ruhen tatmin etmektedir.²²⁹

Hakkın rızasını kazanmak yerine halkın hoşnutluğu için ibadet kisvesiyle riyakârlık yapan insan, amellerini boşa çıkarma²³⁰ ve Allah'a ortak koşma tehlikesi içerisine düşmektedir: "Artık her kim, Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiç bir şeyi ortak koşmasın."²³¹ Rızasını kazanarak Rabbe

²²⁶ Nursi, Said, *Mesnevî-i Nuriye*, Lâhikası, Şahdamar Yayınları, İstanbul, 2007, s. 185.

²²⁷ Nursi, Said, *Kastamonu Lâhikası*, Şahdamar Yayınları, İstanbul, 2007, s. 153, 154.

²²⁸ Aydın, Hayati, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, s. 279, 280.

²²⁹ Aydın, Hayati, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, s. 279, 280.

²³⁰ Bakara, 2/264.

²³¹ Kehf, 18/110.

kavuşmanın yolu, ibadeti Allah'a has kılmak ve şirk emaresi bulunduran riyakâr tavırlardan uzak durmaktır. Hâlbuki riyakâr insan, Allah'a secde ederken, kulların kendisini takdir etmesini Allah'ın takdir etmesine eşit tutmakta veya ondan fazla arzu etmekte, bu da onu şirke yaklaştırmaktadır.²³²

Münafık için küfür, müşrik için tevhidden inhiraf ve Müslüman için şirk sebebi bir tehlike olan riya, ancak zıddı olan ihlâs ile ortadan kaldırılabılır. Sözlükte, arıtma, saflaştırma, ayırma, katılığını giderme anlamına gelen²³³ ihlâs terim olarak iman, ibadet, itaat, ahlak, amel, dua... Gibi her türlü dini görevleri, halkın övme ve beğenmesini, yeme ve kınamasını düşünmeksizin sırf Allah için iyi ve halis bir niyetle yapmak, şirk, nifak ve riya(gösteriş) v.b şaibelerden uzak durmak, söz, fiil ve davranışlarında samimi ve dosdoğru olmak demektir.²³⁴

Kuran-ı Kerimde müşriklerin gösteriş yapmak için mallarını harcadıkları belirtilerek, bu anlayışın şeytanla arkadaş olma manasını içerdiği ifade edilir: *“Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah’a ve ahiret gününe de inanmayan kimselerdir. Şeytan kimin arkadaşı olursa, o ne kötü arkadaştır.”*²³⁵ Riyada iyiliği insanlar görsün ve iyilik sahibini övsünler düşüncesi vardır. Bu durumda ibadet ve kulluğa Allah rızasından başka unsurlar katılmaktadır. Yalan söylemek, sözünde durmamak, emanete hıyanet etmek nasıl kişiyi -terim anlamında münafık kılmaya bile- ikiyüzlü kılıyorsa, amelleri gösteriş amaçlı yapmak da insanı müşrik yapmaya bile şirke yaklaştırmakta, müşriklere ait bulunan bazı duygu, düşünce ve davranışların içine sokmaktadır.²³⁶

Mekke müşriklerinin şımarmış ve böbürlenmiş şekilde savaş meydanına sevk eden unsurun ayetin beyanıyla kendi güç ve etkinliklerini göstermek amacına yönelik riyakârlıklarının olduğu anlaşılmaktadır.

²³² Aydın, Hayati, *Kuran’da İnsan Psikolojisi*, s. 282.

²³³ Ünal, Ali, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, s. 522, 523

²³⁴ Karaman, Fikret vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 299.

²³⁵ Nisa, 4/38.

²³⁶ Karaman, Hayrettin, vd., *Kuran Yolu*, II, 49.

“Şımarıp böbürlenmek, insanlara gösteriş yapmak ve (halkı) Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar (Mekke müşrikleri) gibi olmayın. Allah, onların yaptıklarını kuşatıcıdır.”²³⁷ Aslında müşriklerin Bedir'e doğru hareket etmeleri mallarını koruma zarureti, dolayısıyla meşru savunma hakkına dayanmıyordu; çünkü Cuhfe'ye geldiklerinde Ebû Süfyân'ın yol değiştirdiği ve kervanı kurtardığı bilgisini almışlardı. Ebû Cehil şımarıklık ve kendini beğenmişlik psikolojisiyle şöyle diyordu: "Bedir'e varıp orada şarap içmeden, cariyelerin müzik icralarını dinlemeden, Muhammed'i yendiğimizi duyurup bu haberi yaymak üzere çevrede yaşayan Araplar'a, keseceğimiz develerle ziyafetler vermeden dönmeyeceğiz". Ebû Cehil kumandasında hareket eden müşriklerin Müslümanları yenmek, varlıklarına son vermek istemeleri, müminlerden kaynaklanan bir insanlık suçuna veya hak tecavüzüne dayanmıyordu; aksine onların amacı Rabbimiz Allah'tır diyen, inandıkları gibi yaşamaya çalışan müminleri Allah yolundan döndürmek, tevhide giden yolu tıkamaktı. Müminlerin böbürlenme, şımarma, çalım satma, gösteriş ve taşkınlık yapma gibi erdem dışı duygu ve saiklerle karşı koymaya çalışmaları ve savaşmaları düşünülemezdi. Riya ve gösterişe mağlup olmadan Allah rızasına kilitlenen muvahhit Müslümanların savaşlarının hedefi de ancak herkes için hakkın, adaletin, din ve vicdan hürriyetinin gerçekleşmesi olabilir.²³⁸ Burada ifadesini bulan tutum farklılığı bize tevhid ve şirk anlayışlarının olayları yorumlayışındaki felsefi farkı öğretmesi bakımından ayrıca önem arz etmektedir.

Kuran-ı Kerim'de kâfir, münafık ve müşriklerin vasfı olarak²³⁹ gündeme getirilen riya, hadis-i şeriflerde de bolca geçmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v), ümmetini, onları tevhidden uzaklaştıracak, amellerini boşa çıkaracak gizli şirk tehlikesi taşıyan riyaya karşı uyarılmış, riya konusunda ümmeti için endişe taşıdığını ifade etmiştir: *Ey Allah'ın peygamberi! Kurtuluşumuz neye bağlıdır?* Diye soran kişiye Hz. Peygamber (s.a.s.): *“Allah'ın emrettiği şeyleri, insanlar istiyor diye yapmaktan sakınmana bağlıdır.”* cevabını vermiştir. *Peki, amellerde kurtuluşa nasıl*

²³⁷ Enfal, 8/47.

²³⁸ Karaman, Hayrettin, vd., *Kuran Yolu*, II, 548, 549.

²³⁹ Mesela bkz. Bakara, 2/264; Nisa, 4/38, 142.

erilir?” şeklindeki ikinci sorusuna ise Hz. Peygamber, amellerde kurtuluşa ermenin riyayı terk etmeye bağlı olduğunu bildirerek cevap vermiştir.²⁴⁰

Hz. Peygamber (s.a.v) ümmeti hakkında endişe duyduğu şeylerin başında riyayı zikrederek, Müslümanların dikkatini bu konuya çekmiştir: “*Sizin hakkınızda en çok korktuğum şey küçük şirktir.*” Ashab-ı Kiram dediler ki: “*Ya Resûlallah, küçük şirk nedir?*” Resûlullah (s.a.s.): “*Riyadır, dedi. (Yani başkalarına gösteriş için ibadet yapmaktır.) Allah Teâlâ, kıyamet günü herkesin amelinin karşılığını verirken, insanlara gösteriş için ibadet yapanlara şöyle der: “Dünyada kendileri için gösteriş yaptığınız kimselere gidin. Bakın bakalım onların yanında size verecekleri bir şey bulabiliyor musunuz?”*”²⁴¹

Hz. Peygamber (s.a.v) başka bir hadisi şerifte İslam ümmeti içerisinde putlara ve yıldızlara tapma şeklindeki şirk anlayışının şekil değiştirerek riya ve gösteriş ile devam edeceğini ifade etmiştir: “*Ümmetim hakkında iki şeyden korkuyorum: Şirk ve gizli şehvet*” uyarısı üzerine Şeddad b. Evs: “*Ey Allah’ın Resulü! Senden sonra ümmetin Allah’a ortak mı koşacak?*” diye sormuş, Efendimiz (s.a.s.) de: “*Evet, ama onlar Güneş’e, Ay’a, taş’a ve puta tapmayacaklar. Fakat amelleri ile gösteriş yapacaklar.*” buyurmuştur.²⁴² Bu hadis bir taraftan şirkin Müslümanlar içerisinde tamamen yok olmayacağını haberini verirken diğer taraftan şirk tehlikesine karşı İslam ümmetini teyakkuza davet etmektedir.

Hz. Peygamber, âhirette, kahraman desinler diye savaşanların, cömert desinler diye infak edenlerin, âlim desinler diye ilim öğrenen ve öğretenlerin, güzel okuyor desinler diye Kuran okuyanların yüzüstü cehenneme atılacaklarını bildirmiş, gösterişin akıbetini açıklamıştır.²⁴³

²⁴⁰ Buharî, Meğazi, 77; Müslim, “Vasiyet”, 5; Ebu Davud, “Vesaya”, 2; Tirmizî, “Vesaya”, 2; Nesai, “Vesaya”, 3.

²⁴¹ Tirmizî, “Nüzur”, 9; İbn Mace, “Fiten”, 9; Malik b. Enes, Muvatta, “Büyu”, 34.

²⁴² Okumuş, Ejder, *Gösterişçi Dindarlık*, Pınar Yay., İstanbul 2002, s. 73.

²⁴³ Müslim, “İmâre”, 152; Nesâî, “Cihâd”, 22.

Hadislerde sinsiliğine işareten geceleyin yürüyen karıncanın ayak izine benzetilen²⁴⁴, kutsi hadiste “*Ben, kendisine şirk koşulmasından en uzak olanım. Kim işlediği amelde benden başkasını bana ortak kabul ederse, o kişiyi ortak koştugu ile baş başa bırakırım*”²⁴⁵ tehdidine konu olan şirk, İslam âlimlerinin en fazla üzerinde durduğu, müminin şahsiyetini kırılğan hale getiren hususların başında gelmektedir.

Bu konuda farklı ve geniş izahlarıyla adından söz ettiren İmam Gazalî’ye göre riya, kişinin Allah’a yapıyor gözüktüğü ibadetle kulları aldatmayı hedeflemesidir. O’na göre riya, kişiyi yerine göre küfre, yerine göre şirke, yerine göre günaha düşürürken bazen de mübah olmaktadır. Mesela kişi secde ederken Allah’tan başkasına tazimi kastederse küfre düşer. Allahâ ibadetle kullarını hedef tutunca, Allah ile alay etmiş gibi olur ve şirke düşer. İnsan eğer kendisini dindar göstermek için ibadetle iyilik yapmak istese ibadetine hile karıştırdığı için günaha girmiş olur. Bu aldatma dünya ile ilgili bir konuda olsa dahi durum değişmez fiilin sahibi günah işlemiş olur. Ameli de boşa gider. Bir kişinin borçlu bir topluluğun borcunu kendisinin cömertliğini göstermek için ödemeyi üzerine alması gibi. Halk arasına çıkarken güzel elbise giymek yine riya’dır fakat ibadet özelliği olmadığından mübah bir riya’dır. Bu tür riya’da mübahlığı zedeleyip kişiyi günaha sevk edecek etken ise kişinin niyyetidir.²⁴⁶

Kişinin, özellikle ibadetlerdeki riya ve gösterişinin en açık alameti, halkın kendi ibadetini görmesine sevinme hissidir. Bu durum, Hakk’a değil de halka iltifat anlamı taşımaktadır. Hâlbuki kişinin kalbinde, insanların ibadatlara muttali olması ile olmaması arasında bir fark bulunmamalıdır. Şayet kişi yaptığı ibadeti bir taraftan Allah’tan sevap almak niyyeti ile yaparken diğer taraftan insanların gözüne girmek için yapıyorsa bu durumda ihlasın zıddı olan riya işlemiş olur. İşte insanın şirke düşmesine sebep olan da bu tür bir riya’dır.²⁴⁷

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere riya Kuran-ı Kerim’de kâfir,

²⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillâh eş-Şeybani, *Müsned*, Müessesetü Kurtuba, Kahire, IV, 403, h. No: 19622.

²⁴⁵ Müslim, “Zühd”, 46.

²⁴⁶ İmam-ı Gazalî, *İhya-u Ulûmi’-d-din*, III, 647- 660.

²⁴⁷ İmam-ı Gazalî, *İhya-u Ulûmi’-d-din*, III, 647- 660.

münafık ve müşriklerin vasfı olarak anlatılmış, Hz. Muhammed (s.a.s) onu küçük şirk olarak tavsif etmiş ve bu konuda ümmetinin dikkatini çekmiştir. Kuran ve hadiste önemle ele alınan riya konusunu günümüze kadar pek çok âlim de tehlikeleri ve hayatımızdaki yansımalarıyla değerlendirmeye çalışmışlardır.

Gerçek şirk imanı, küçük şirk ameli iptal eder. Büyük şirk sahibini ebedi cehennemlik yaparken; küçük şirk, sahibinin riya karışmış amellerini boşa çıkarır. Bu kişinin affedilmesi Allah'ın dilemesine kalmıştır.

Buradan hareketle şu hususlar söylenebilir:

- a) İslam'ın tevhid anlayışına zarar verdiğiinden Müslümanların ibadet ve sosyal hayatlarında riya konusunda dikkatli olmaları gereği kendisini göstermektedir.
- b) Riya ile niyette şirk koşmak eşit değildir. Riyada ibadet niyeti Allah'a has kılınmışken insanların takdirini kazanmak için ibadeti süsleme söz konusudur. Bu bakımdan riya ve gösteriş her yönüyle şirk değil; şirke götüren bir sebeptir. Çünkü her insan, çevresinin teveccühünü kazanmayı, onlar tarafından takdir edilmeyi ister. Bu kendisinde şehvet gibi gizli ve köklü bir duygudur.²⁴⁸ Büyük şirk kişinin ibadet niyetini Allahın dışındaki varlıklara has kıldığı zaman söz konusu olmaktadır.
- c) İnsanların, başkalarını riya ve gösterişleri konusunda yargılama bağımlılığına kapılma yerine kendi amel ve davranışlarının ihlâslı olması için çalışmaları ibadetin makbuliyetini artıracaktır.

E- DÜNYA HAYATINA AŞIRI DÜŞKÜNLÜK

Yakın olmak anlamına gelen dünüv kökünden türemiş en yakın anlamındaki ednâ kelimesinin müennesi olup, canlıların üzerinde yaşamış olduğu gezegen, yer küre demektir. Bir terim olarak, insanın ölmeden önceki hayatı, bu hayattayken ilişki içinde bulunduğu varlıklar ve bu varlıklarla ilgili eğilimleri, tutum ve davranışları anlamına gelir. Kur'ân'da yer ve yeryüzü için arz kelimesi kullanılırken, içinde

²⁴⁸ Aydın, Hayati, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, s. 280.

yaşadığımız hayata “el-hayâtü’-d-dünya (yakın hayat), âcile ve ûlâ (önce gelen hayat)” adı verilmiştir. Böylece Kur’ân’da arz (yeryüzü) coğrafi, dünya ise dinî ve ahlâkî bir terim olarak yer almıştır. Bu itibarla dünya kötülenir ve aşağılanırken üzerinde yaşadığımız yeryüzü değil, burada sürdürülen ve âhiret kaygısını geri planda tutan hayat tarzı kastedilmektedir²⁴⁹. Sahih hadislerde de dünya bu anlamda kullanılmıştır²⁵⁰. Yaşanılan hayat ile yeryüzü arasında yakın bir ilişki bulunduğu zamanla anlam kayması olmuş, dünya denilince yerküre anlaşılır olmuştur.²⁵¹

İnsanların Allah'a şirk koşmalarına sebep olan motivlerden biri de dünyaya aşırı bağıllık, mala ve mülke fazla düşkünlüktür. Mal ve mülk sevgisi, dünyalık biriktirme hırsı, refah düzeyini yükseltme arzusu çoğu zaman insanları şımarıklığa, azgınlığa sevk etmiş, onları Allah'a itaat ve kulluktan alıkoyarak maddeye kul ve köle yapmıştır.²⁵²

Esasında dünya, mal ve evlat sevgisi fitridir. İslam'ın zemmettiği sevgi, kişiyi Allah'ı anmaktan ahireti hatırlamaktan alıkoyan sevgidir: *“Ey iman edenler! Mal ve Mülkünüz, evlatlarınız sizi, Allah'ı anmaktan alıkoymasın, kim bunu yaparsa hüsrana uğrayanlardan olur.”*²⁵³

Ahiret hayatına nispetle bayağı ve değersiz olduğu kendi kelime manasıyla mefhum olan dünya hayatı ve kendisine bağlı aldatıcı vesileler insanoğlunun inanç tercihlerinde ve beşerî münasebetlerinde etkili olmuştur. İnsanlık tarihinde ilk olarak Hz. Âdem'in oğulları Habil ile Kabil arasında cereyan eden mücadelenin sebeplerinden birisi dünya hayatının cazibeli vesilelerinden mal sevgisidir. Mallarından verecekleri kurban ile imtihan edilen kardeşlerden Kabil'in kurbanının kabul edilmemesine sebep olan mala olan düşkünlüğü ve dünya malını verme

²⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/185; En'âm, 6/32; Ankebût, 29/64

²⁵⁰ Buhârî, “Cihâd”, 37; Tirmizî, “Fiten”, 26.

²⁵¹ Karaman, Fikret, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 129; Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 244; Uludağ, Süleyman, “Dünya”, *DİA*, X, 23- 24.

²⁵² Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, s. 187.

²⁵³ Münâfikûn, 63/9.

konusundaki cimriliği olmuştur.²⁵⁴

Dünya hayatına olan aşırı düşkünlükleri nedeniyle şirklerini devam ettiren cahiliye müşrikleri doğuştan maddecî ve kısa vadedeki menfaatlerine düşkündü. İslâm dini, dünyevî imkânlarla karşı duydukları bu aşırı ilgiyi yumuşatıp onları manevî değerlere yöneltmek için âhirete inanmayı temel şart olarak ortaya koymuş ve onu benimsetmek için dünyayı kötölemiştir. Kur'an-ı Kerim bu tavrı dünyayı yok saymak değil insanda fitrî olan dünya sevgisinin dengelenmesi için sergilemektedir. Kur'an'a göre dünya hayatı aldatıcı bir meta²⁵⁵, sadece bir oyun ve eğlence²⁵⁶, menfaatleri yaldızlı, fakat önemsizdir.²⁵⁷

Kur'an'a göre aldatıcı, oyalayıcı, maksattan uzaklaştırıcı, gaflete düşürücü ve gelip geçici bir süs olması dünya hayatının başlıca özellikleridir. Bazı kaynaklarda Resûlullah'a nisbet edilen rivayetlere göre dünya ve onda olan her şey mel'undur; bütün günahların başı dünya sevgisidir; dünya mümin için zindan, kâfir için cennettir.²⁵⁸

Müşriklerin dünya hayatına düşkünlükleri ayeti kerimede gözler önüne serilir. *“Sen, Yahûdi ve müşrikleri, dünya hayatı üzerine, insanların en hârisi bulursun. Bu müşriklerden bazısı, bin sene yaşamağı arzu eder. Hâlbuki yaşamak, onu azabdan uzaklaştıracak değildir. Allah, onların ne yaptığını görmektedir ve görücüdür.”*²⁵⁹

Hak davetle karşılaşmalarına rağmen bu insanların tevhidî daveti reddedip, şirke yönelmelerinin önemli bir nedeni, dünyevi endişeler, nefsi marazlar ve ahireti uzak (muhal) görmektir. Mesela temeli zulme dayalı olarak mala, mülke veya makama sahip olan insanlar, hak davetle karşılaştıkları zaman, meselenin sadece kabul ve tasdik olmadığını bilirler. Hakkı ve adaleti kabul etmekle birlikte, doğal olarak batılı ve zulmü reddetmeleri gerektiğinin de farkındadırlar. Böyle bir inkâr ise zulme dayalı olan bütün makamların, sömürüye dayalı olan bütün menfaatlerin de

²⁵⁴ Bkz. Gürdal, Salih, *Tevhid ve Şirk*, s. 86- 89.

²⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/185.

²⁵⁶ En'âm, 6/32; el-Ankebût, 29/64.

²⁵⁷ Hadîd, 57/20.

²⁵⁸ Müslim, “Zühd”, 1; Tirmizî, “Zühd”, 14.

²⁵⁹ Bakara, 2/96.

inkârı olup, zulüm ve sömürü müptelası olan kimseler için aşılması mümkün olmayan engellerdir.²⁶⁰

Kur'an-ı Kerim'de, dünya hayatından sonra ahiret hayatını başlatacak olan öldükten sonra dirilme olayına 'ba's' dendiği gibi, müşrik kavimlere peygamber gönderilmesine de ba's denilmiştir. Burada şöyle bir nükte vardır: Hayatı yalnızca dünya hayatından ibaret görüp, başka hayat kabul etmeyenler ve gerçeğin yalnızca duyularla algılananlardan ibaretmiş sanıp yaşayanlar aslında ölüdürler. İşte, Allah'ın gönderdiği peygamberler bunları diriltecek ilkelerle gelirler; bu ilkelere bağlananlar ise gerçek hayatı bulur; bu bakımdan, peygamberlerin hayat veren ilkelerle gönderilmesi, aynen öldükten sonra dirilme gibidir ve adına 'ba's' denilir. O halde, şirkten kurtulup tevhide yönelebilenler, duyularının altındaki gerçeği görenler için, şirkteki hayatları dünya, tevhiddeki hayatları ahiret'tir.²⁶¹

Kur'ân, dünya hayatına karşı gösterilen aşırı düşkünlüğün, insanlık tarihi kadar eski olduğuna, daima dünya hayatının âhiret hayatına tercih edildiğine temas etmektedir: “...*Fakat siz (ey insanlar!) âhiret daha hayırlı ve devamlı olduğu halde dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Şüphesiz bunlar ilk gönderilen kitaplarda, İbrahim ve Musa'nın kitaplarında da vardır.*”²⁶²

Ancak Kur'ân bu sevginin kâfirlerde had safhada olduğunu açıklamaktadır: “*Kâfir olanlar için dünya hayatı cazip kılındı...*”²⁶³ Bunu da kâfirlerin dünya hayatından başka bir hayatı kabul etmemelerine, bilgilerinin sırf dünyanın materyaline bağlı olmasına bağlamak gerekir... “*Onun için sen zikrimize iltifat etmeyen ve dünya hayatından başka bir şey istemeyenlerden yüz çevir. İşte onların erişebilecekleri bilgi budur.*”²⁶⁴

Kur'ân-ı Kerim kâfirlerin, âhiret hayatı karşılığında dünya hayatını satın aldıklarına dikkat çeker. “*Onlar, âhirete karşılık dünya hayatını satın alan*

²⁶⁰ Alagaş, Mehmed, 20. Yüzyılda Tevhid ve Şirk, İnsan Dergisi Yayınları, İzmir, 2000, s. 22-25.

²⁶¹ Ünal, Ali, Kur'an'da Temel Kavramlar, s. 244.

²⁶² A'lâ, 87/16- 19.

²⁶³ Bakara, 2/212.

²⁶⁴ Necm, 53/29- 30.

kimselerdir.”²⁶⁵ Çünkü kâfirler, göz, kulak gibi hisse ve şehvete hitap eden zevklerin haricinde herhangi bir zevk tasavvur edememektedirler.²⁶⁶

Bu hayattan başka bir hayat beklentisi olmayan ve âhiret hayatına inanmayan insanlara ise, yalnız dünya hayatında rızık hususunda bir bolluğun verileceği ifade edilmektedir: *“Kimler (yalnız) dünya hayatını ve süsünü isterse onlara oradaki amellerin karşılığını tam veririz ve onlar orada hiç bir eksikliğe uğratılmazlar.”*²⁶⁷ Kâfirlere dünyada verilecek bu rızık bolluğunu, Allah'ın kulları arasında adaletle hükmetmesine bağlamak gerekir. Çünkü bol verilen bu rızık, kâfirlerin dünya hayatında yaptıkları iyiliklerin bir bedeli olarak verilmekte, dolayısıyla âhirette yaptıkları iyiliklerin karşılığını istemeleri bununla önlenmektedir.²⁶⁸ Dünyanın aldatıcı ve geçici olan tüm varidatıyla küfür ve şirk üzere bir hayat geçirenlerin adeta yüzlerine gülmesi onların küfre ve şirke olan bağımlılıklarını artırıcı bir unsur olmaktadır.

Dünyaya bağıllık ve bu bağıllığın tezahürü olarak insanî değer ve erdemlerden yoksun kalma, tevhid ile şirk inancı arasında büyük farklar olduğunu göstermektedir. Hayatı, dünya ile sınırlı bilmek insana dünya hayatının sunduğu bütün imkânları hiçbir kayıt olmaksızın elde etme arzusu vermektedir. Müşriklere karşı tevhid mücadelesi veren bütün peygamberlerin kıssalarından²⁶⁹ anladığımız gibi Hz. Muhammed'in tebliğde bulunduğu müşriklerin de dünyaya olan bağımlılıkları görülmektedir.

Müşrikler, dünya düzenlerini değiştirecek söylemlerle gelen Hz. Peygamber'e, kendilerinin elde etmek için her şeyi göze alacakları dünyanın servet

²⁶⁵ Bakara, 2/86

²⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. Aydın, Hayati, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, s. 131- 135.

²⁶⁷ Hûd, 11/15.

²⁶⁸ Aydın, Hayati, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, s. 131- 135.

²⁶⁹ İnkâr edenler, peygamberlerine; *“Andolsun, ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız, ya da bizim dinimize dönersiniz”* dediler. Rableri de onlara şöyle vahyetti: *“Biz zalimleri mutlaka yok edeceğiz.”* (İbrahim, 14/13); *Şu'ayb'ın kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler dediler ki: “Ey Şu'ayb! Andolsun, ya kesinlikle bizim dinimize dönersiniz ya da mutlaka seni ve seninle birlikte inananları memleketimizden çıkarırız.” Şu'ayb, “İstemesek de mi?” dedi.* (Araf, 7/87, 88).

Peygamber ve ahiret inancı olmayan müşrikler kendilerini görmezler. Fakat din onların dünya hayatındaki zevklerine araç olduğu sürece gereklidir. Bu sebeple kendilerine gönderilen peygamberlere, hayat düzenlerine karışmadıkları sürece ilişmeyeceklerini değilse peygamberleri yurtlarından çıkaracaklarını söylemişlerdir. Bu bakış açısı onların kendi dindarlıklarını ve dini anlayışlarını ortaya koyan bir tutum olarak gözükmemektedir.

ve makamını teklif ederek O'nu davasından vazgeçireceklerini umuyorlardı. Müşriklere göre Hz. Peygamber'in dünyalık teklifleri geri çevirmesi kendi ikbalini elleriyle karartması, nasiplerini yok etmesi anlamını taşıyordu. Oysa kendisine yapılan teklifler müşriklerin hiçbirisinin reddedemeyeceği cazip tekliflerdi.²⁷⁰ Müşriklerin peygamberlere, dünya servetini teklif etmek dâhil bu denli farklı karşı koyma metotları geliştirmeleri, temelini kadın, evlat, mal biriktirme, makam ve mevki düşkünlüğünün oluşturduğu²⁷¹ haksızlık ve menfaat üzerine kurulu dünya hayatına olan aşırı tutkunlukları nedeniyledir.

Netice olarak sırf dünyanın geçici fayda ve çıkarları için çalışan kimsenin bu dünyaya taparcasına bağlanacağı, başka ilâh kabul etmek istemeyeceği, hiç bir sınır ve kayıt tanımadan dünya hazlarından istifade etme eğiliminde olacağı; şehvet ve arzularının bir takım ahlakî kurallarla kayıtlanacağı endişesiyle iman etmekten kaçınıp mutlak küfre ya da şirke düşeceği aşikârdır.²⁷²

Ahiret hayatının seyri, dünya hayatının nasıl yaşandığı ile doğrudan ilgilidir. Kuran ikisine de ayrı bir değer vermekte ve bunu bir dengeye bağlamaktadır. Buna göre insan dünya için ahireti feda etmemeli ama dünyadaki nasibini de unutmamalıdır.²⁷³ Şirkten uzak durmanın, tevhid çizgisinde yol almanın gereklerinden birisi bu dengeyi korumaktır.

F- ŞEFAAT VE ALLAH'A YÖNELMEDE ARACI KILMA DÜŞÜNCESİ

Şefaate teriminin türetildiği ş-f-'a köküne sözlüklerde; tek, eşi olmayan anlamındaki vitr kelimesinin zıddı olarak, çift, eşi olan, tamamlayıcı ötekisi olan anlamı verilmektedir. Vitr kelimesinin zıddı olarak kullanımı, Fecr (89) suresinin 3.

²⁷⁰ Sarmış, İbrahim, *Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2007, II, 402.

²⁷¹ Aydın, Hayati, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, s. 135.

²⁷² Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, s. 189.

²⁷³ Kasas, 28/77.

âyetinden mülhem olabilir. Çünkü ilgili ayette şef'a ve vitre yemin edilmekte, bu iki kelime birbirinin zıddı olarak kullanılmaktadır. Birincisine yaratılmış tüm varlık, ikincisine de yaratıcı olarak Allah, anlamı verilmiştir.²⁷⁴ Şefaatin çift anlamına geldiğini söyleyenlerin bir kısmı şefaati iyi kişilerin iyiliklerinin katlanması manasında yorumlarlar.²⁷⁵

Şefaate tek olan birisine diğer bir kişinin yaklaşması anlamında kullanıldığında bu yaklaşma yaklaşılacak kişi için yardım manası içerebileceği gibi karşısındaki kişiler için de düşmanlık anlamını taşıyabilir. Bundan dolayı kelimenin yardım anlamından da söz edilmiştir. Bu bağlamda, şefaate birisi adına bir başkasından talepte bulunmak, tek olan kişinin yanında bulunmak suretiyle güç oluşturup, onun lehine diğer/ diğerlerinden bir şeyler istemek manasına gelir. İşte, aracılık anlamındaki şefaate anlayışına kapı aralayan anlam buradan çıkmaktadır.²⁷⁶

Şefaate kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de aracılık anlamında da kullanılmıştır:

*“Kim güzel bir (işte) aracılık (şefaate) ederse, ona o işin sevabından bir pay vardır. Kim de kötü bir (işte) aracılık (şefaate) ederse, ona da o kötülükten bir pay vardır. Allah'ın her şeye gücü yeter”*²⁷⁷

Kavram olarak şefaate fayda temin eden bir istek doğrultusunda aracılık etmek, kişinin, gazap ve öfkesine uğramış olduğu zatın hoşnutluğuna ulaşmak niyetine dönük, aralarındaki dargınlığı ve yalnızlığı giderme çabasıdır.²⁷⁸ Özel anlamda şefaate ise, ahirette günahkâr müminlerin affedilmesi, günahı olmayanların daha yüksek derecelere erişmesi için peygamberlerin, Allah'a yalvarmaları, dua etmeleri ve günahlarının bağışlanmasını istemeleri demektir.²⁷⁹

Kuran'a göre insanları şirke düşüren konulardan birisi de Allah dışındaki canlı veya cansız varlıkları, isteklerini iletmek için Allah ile aralarında aracı edinme düşüncesi olmuştur. Bu konuda psikolojik faktörler ağırlıklı bir rol oynamaktadır. Genellikle insanlar göremedikleri ve düşüncelerine sığdıramadıkları yüce Yaratıcı ile

²⁷⁴ Düzenli, Yaşar, *Üslup ve Semantik Açısından Kur'an ve Şefaate*, Pınar Yayınları İstanbul, 2006, s. 42.

²⁷⁵ Sarıms, İbrahim, *Hiz. Muhammed'i Doğru Anlamak*, II, 9.

²⁷⁶ Düzenli, Yaşar, *Üslup ve Semantik Açısından Kur'an ve Şefaate*, s. 42.

²⁷⁷ Nisa, 4/85

²⁷⁸ Düzenli, Yaşar, *Üslup ve Semantik Açısından Kur'an ve Şefaate*, s. 42

²⁷⁹ Karaman, Fikret, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 614.

aralarına girip iletişim sağlayacak vasıtalar aramışlardır. Bu arayış, aslında insanların görünür olana inanması, arka planı görememesi şeklinde gerekçelendirebileceğimiz soyut düşünme kapasitesinin gelişmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.²⁸⁰

Soyutu somutlaştırma ve gördüğü ilahların varlığıyla daha iyi iletişim kurma isteğiyle müşrikler Allah'a yakın gördüğü meleklerin heykellerini yapmış ve bu meleklerin yerlerini tutması için onların suretlerine tapınmışlardır. Ortak koşanların kendilerinden fayda beklemek için cansız suretini yaptıkları putlardan esas beklentileri dünya mutluluğuna dair beklentileriydi; zira onların ahiret inancı olmadığından bu yöndeki bir düşünce isabetli değildir.

İnsanların psikolojik yapılarının etkili olduğu putperestliğin sebebini izah sadedinde şöyle bir kıyaslama yapılabilir: Normal olarak insanlarda, bir şahsın suretini onun aslına yakın saymak, hatta bazen aynılaştırma eğilimi vardır. Hele, tazim olunan varlık maddî değil de ruhanî ise onun, suretlerine taalluk edeceği zannı daha da artar. Hristiyanlar bile Hz. İsa, Meryem ve azizlerin suretleri karşısında dua ederken bizzat onların karşılarında olduklarını düşünürler.²⁸¹

İnsanlar, Allah ile ilişkilerini temin edeceğine inandıkları putlara kendilerinden yardım görmeyi, şefaetlerini elde etmeyi, korkularından emin olmayı veya menfaat edinmeyi istemeleri sebebiyle tapmaya başlamışlardır.²⁸²

Kuran-ı Kerim, putlara, Allah'a kendilerini yaklaştırmaları için kulluk yaptığını söyleyen müşriklerin gerçeği gizleyip nankörlük ettiklerini ve yalan söylediklerini ifade eder: *“İyi bilin ki, halis din yalnız Allah'ındır. O'nu bırakıp da başka dostlar edinenler, “Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz” diyorlar. Şüphesiz Allah, ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez.”*²⁸³ Ayetin sonundaki *“Şüphesiz Allah ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez.”* Beyanı ortakların ister canlı ister cansız olsun tamamının batıl olduğunu

²⁸⁰ Tarhan, Nevzat, *İnanç Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 197.

²⁸¹ Yıldırım, Suat, *Kuran'da Ulûhiyet*, s. 297.

²⁸² Yıldırım, Suat, *Kuran'da Ulûhiyet*, s. 5.

²⁸³ Zümer, 39/3; Yunus 10/18.

müşriklerin nazarına vermekte ve onları tehdit etmektedir. Bu tehdit batıla müdahale etmede ve onu hükümsüz kılmada etkin bir yol olarak gözükmektedir.²⁸⁴

Esasında müşriklerin “*Biz bunlara hürmet ediyoruz ama bunu onlar için değil, onların bizi Allah'a yaklaştırmaları için yapıyoruz*” diye ileri sürdükleri gerekçe, vicdanları rahatlatan bir rasyonalizasyon (aklileştirme) ve meşruluk kazanma gayretinden başka bir şey değildir. Bu ise içinden çıkılması zor bir problemi önümüze koyar. Çünkü onlar kendilerini, dindar ve dolayısıyla kurtulmuş, görmekte dahası başkalarını ise dinden sapmış ve mahvolmuş olarak görmektedirler.²⁸⁵ Buradan hareketle zaman, coğrafya ve toplumlar değişse de şirkin karakteri gereği meşrulaştırılma çabalarının değişmediği bir gerçek olarak kaydedilmelidir.

Bunun yanında şirk koşanlar için aracı tanrılar, ulûhiyet hiyerarşisinin bir parçasıdır. Allah en üstün ilahtır; ona bağlı, ondan aşağı ve onunla insan arasında aracı başkaca ilahlar da bulunmaktadır. Aslında bu bulanık bir inançtır. Aracıların hüküm sürdüğü inanç insana 'hepten inkâr etmekten iyi' gibi gözüксе dahi, vakıanın böyle olmadığı Resul-i Ekrem'in en katı ve en acımasız düşmanlarının Mekke müşrikleri olmasından anlaşılmaktadır. Bu bakımdan şirk, 'küfr'e kıyasla 'ehven-i şer' değildir. Bilakis, imanın güzelliğinin, küfrün ve inkârın çirkinliğinin görülmesini, dolayısıyla net tercihler yapılmasını hayat boyu engelleyen büyük bir şerdir. Kişiyi âdeta hem mü'min hem münkir kılan bu en müthiş kişilik bölünmesi, manen en feci şizofreni hükmündedir. İnkâr ve küfür halini yaşamak, gerçekten zor, hatta imkânsızdır. Zira insanın hadsiz arzularına karşı medet verici, hadsiz tehlike ve düşmanlara karşı ise dayanak ve sığınak olarak bir Kadîr-i Mutlak'ı araması, insanlığın özünde var olan zaaf ve aczin bir gereğidir. Küfür ve inkâr, bir Kadîr-i Mutlak'ı yok saydığı için, insanı insanlığı ile çelişkiye düşürür. Ya intihara, ya deliliğe yahut sefahet ve benzeri yollarla kasden ve bizzat 'şuur hali'nden uzaklaşmaya mecbur eder. Bu zor yola mukabil, şirk, bir gizleme şaheseridir. Zora düşüldüğü zaman, "Kadîr-i Mutlak olan bir Allah var" der, rahatlatır. Zora

²⁸⁴ Râzi, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIX, 133- 134

²⁸⁵ Kalyoncu, Hamdi, *Yeryüzü Tanrıları Şirk Psikolojisi*, s. 103- 104.

düşülmediği durumlarda ise, insanın hayatını kendi nefsinin tercihleri ve tiryakilikleri dâhilinde sürdürmesini temin eder.²⁸⁶

Müşrikler zanlarınca doğrudan doğruya Allah'a yönelmelerini, haddini aşmak sayarak, putları Allah'a teveccühlerinde tapınma kibleleri edinmektedirler; güya Allah'a kulluklarını böylece ortaya koymaktadırlar. Allah'ın da ulûhiyeti dağıttığı düşünülür; ilaha yakın olduğu düşünülen kimseleri razı etmeden o ilaha yaklaşılmayacağını sanırlar. Netice itibari ile yardımcı ilahların memnun edilmesi ile Allah'ın hoşnutluğunun elde edileceği kanaati, insanların sahte tanrılara bağımlı hale gelmesine, hayatını ve imkânlarını onların gösterdiği yolda harcamalarına ve gönüllü kulluğa razı olmalarına sebep teşkil eder.²⁸⁷

Müşriklerin şirk fiilini Allah'a yaklaştıracı bir fiil, ortak koştukları varlıkları da şefaathçi olarak görmelerinin batıl bir düşünce olduğunu Kuran-ı Kerim ortaya koymaktadır. Buna göre Allah kuluna şahdamarından daha yakındır²⁸⁸ dolayısıyla kulun Rabbine yönelmek için hiçbir aracıya ihtiyacı olmadığı gibi; şefaath bekledikleri ortaklar kendilerine dahi fayda sağlayamaz, kendilerine ilişen zararı uzaklaştıramazlar ki Allah katında kendilerine şefaath edebilsinler.²⁸⁹ Şefaathin tümü yalnızca Allah'tandır.²⁹⁰

Kuran-ı Kerimdeki birçok ayet, müşriklerin Allah ile aralarında aracı ve şefaathçi olarak gördükleri putlara karşı şirk barındıran davranışları hakkında bilgi verir: Onlar Allah'ı seviyor gibi, O'na ortak koştuklarını sevmekte²⁹¹, kendilerine fayda veya zarar verebileceklerine inanmakta²⁹², yardım edebileceklerini vehmetmekte²⁹³, Allah katında kendileri için şefaath edeceklerine inanmaktadırlar.²⁹⁴

İnsanların aracı ilahlar oluşturarak şirke düşme sebeplerinden birisi de Allah'ı kendilerine veya diğer varlıklara kıyaslayarak idrak etmeye çalışmaları olmuştur. Müşrikin hayal gücü; Allah'ı, insanların vasıflarının ileri derecesini sahip bir varlık

²⁸⁶ Karabaşoğlu, Metin, *Kur'an Okumaları II*, Karakalem Yayınları, İstanbul, 2005. s. 134,135.

²⁸⁷ Kalyoncu, Hamdi, *Yeryüzü Tanrıları Şirk Psikolojisi*, s. 101- 102.

²⁸⁸ Kaf, 50/16.

²⁸⁹ Yunus, 10/18.

²⁹⁰ Zümer, 39/44.

²⁹¹ Bakara, 2/165.

²⁹² Mülk, 67/20; Hûd, 11/54.

²⁹³ Yasin, 36/75.

²⁹⁴ Zümer, 39/43, 44

olarak tasavvur eder. Böyle bir tasavvur, Allah'ın bütün kâinata Rabb ve ilâh olarak yetemeyeceği sonucunu doğurur. Bu tasavvur, sahiplerine Hz. Peygambere hitaben şu soruyu sorduracaktır. “*Ne o! tanrıları bir tek tanrı mı yapmış, doğrusu bu şaşılacak bir şey!*”²⁹⁵. Onlara göre araya sokulan bu uydurma tanrılar, yarı tanrılar, yardımcılar ve bağımsız şefaatçiler, Allah'ın kemâlini tamamlayacak, uzaklığını yakınlaştıracak veya gazap ve intikamını hafifleteceklerdir.²⁹⁶ Oysaki Allah'ın, hükümlerinde ortağa, yardımcıya²⁹⁷, zevce ve çocuklara, neslini sürdürmeye²⁹⁸, ve insanlardan gelecek nasibe²⁹⁹ ihtiyacı yoktur.

Müşriklerin insan olduğu için iman etmedikleri peygamberlere karşı başkaldırıların, aracılık ve şefaat görevi yükledikleri ilahlarla yakından ilişkisi vardır. Zira onlara göre kendilerini Allah'a yaklaştıran araçları vardı, Allah gönderecekse insan peygamber değil melek peygamber göndermeliydi.³⁰⁰ Hem kendileri gibi yiyip içen, aralarında dolaşan bir insanın peygamberliğini kabullenmek, onu kendilerine önder edinmek ve getirdikleri ile yerleşmiş hayat nizamlarını değiştirmek onların hazır olmadıkları bir şeydi. Kuran-ı Kerim, müşriklerin dile getirdiği itirazları, onları susturacak tarzda cevaplandırmıştır. Yeryüzünde gezip dolaşanlar eğer melek olsaydı onlara inen peygamber işte o zaman melek olacaktı.³⁰¹ İnsanlık tarihi süresince insanlara örnek olan eşi ve çocuğu olan peygamberler de insandı.³⁰² Yoksa mahiyet yönünden farklı olan meleklerin insanlara yol göstermesi mümkün olmazdı.

Yapılan açıklamalardan öğrendiğimize göre insanların müşahhas açlığı, uzak ilah yerine yakın ilah beklentisi, Allah'ı insani özelliklere sahip bir varlık olarak tasavvur etmeleri, toplumu yönlendirenlerin sömürü düzenini devam ettirme istekleri, v.b gibi sebepler, aracı ve şefaatçi ilah edinme sonucunu doğurmuştur. Aracı ve şefaatçi edindikleri canlı veya cansız ilahlara inananlar, bu varlıklara Allah'ın bir takım fiil ve sıfatlarını taksim etmişler sonuçta şirke düşmüşlerdir.

²⁹⁵ Sad, 38/5.

²⁹⁶ Yıldırım, Suat, *Kuran'da Ulûhiyet*, s. 289.

²⁹⁷ İsra, 17/111.

²⁹⁸ Cin, 72/3.

²⁹⁹ En'am, 6/136

³⁰⁰ İsra, 17/94.

³⁰¹ İsra, 17/95.

³⁰² Rad, 13/38; Furkan, 25/7.

G- ATALARA BAĞLILIK-GELENEKÇİLİK VE TAKLİD

Şirkin sebeplerinden bir tanesi de mana olarak genelde aynı malumatı çağrıştırmasına rağmen ayrıntıda farklılığa sahip olan atalara bağlılık, gelenekçilik ve taklid konusudur. Bu kavramların tanımını vermek konunun anlaşılması açısından kolaylık sağlayacaktır.

Ata; baba, dede ve ced manalarında kullanılan bir kelimedir.³⁰³ Atalara bağlılık ise atalardan görülen ve duyulan mirası, dokunulmaz tartışılmaz ve gerçeğin göstergesi ilan etmek demektir.

Bir şeyi, meselâ gerdanlığı boyna takmak, bir şeyi meselâ kılıcı omzuna asmak anlamına gelen taklîd, kavram olarak, “hüccetsiz ve delilsiz olarak başkasının sözünü (ve davranışını) kabul etmek.”, “sözü hüccet olmayanın sözüne göre, delilsiz olarak amel etmek” demektir. Taklîd edene mukallîd denir.³⁰⁴

Yapılan tanımlardan hareketle atalardan kalan mirası taklid etmek olan gelenek kavramını şöyle tarif edebiliriz: Bir kişi veya varlık tarafından ilk ve orijinal olarak ortaya konan, insanları çepeçevre kuşatan, yazılı veya sözlü olabilen, sonra gelenler tarafından diğer nesillere aktararak devam ettirilen, iyi veya kötü anlamda topluma yön veren, doğru veya yanlış olma ihtimali olan davranışlar ve uygulamalardır.³⁰⁵

Gelenek, içinde doğruyu veya yanlış, iyiyi veya kötüyü barındırma ihtimalinin yanında yaşayan ya da gelecek yeni nesiller için birçok şeyi kendilerinden öğrendikleri atalarından kalan bir servet ve tecrübeler bütünü olarak görüldüğünden ayrı bir kutsiyet ve kıymet kazanmaktadır. Bu kutsiyet, geleneği

³⁰³ Alptekin, Coşkun, “Ata” *DİA.*, IV, 33.

³⁰⁴ Karaman, Fikret, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 630

³⁰⁵ Tözlüyurt, Mehmet, *Kuranda Gelenek Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Ahmet Akbulut, AÜİF, Ankara, 2007, s. 8

eleştiriye tabi tutulmadan koruma altına almaktadır. Yaşayanlar, içinde neşet ettikleri gelenek anlayışıyla hayatlarını sürdürmekte, akıllarının tasdik etmekte zorlandığı konularla karşılaştıklarında toplum baskısı veya ataların mirasını terk etmenin getireceği olumsuz psikolojik tepkiler sebebiyle yanlışlar karşısında kayıtsız kalmakta aksine kimlik çatışmasına girmemek için o yanlışı sahiplenebilmektedirler.

Genel manada sosyolojik bir tavır takınma olarak gördüğümüz fakat şekillenmesine psikolojik faktörlerin de katkı sunduğu atalar mirası karşısında sosyal bir varlık olan insan kollayıcı, kutsayıcı bir rol oynamaktadır. Sahiplenilen bu sosyal normlar nesiller boyu sürekliliğini korur. Geçmiş nesilden alınan sosyal normların en belirgin özelliği süreklilik arz etmesi ve sürekliliği sağlayan ataların üstünlüğü fikridir.³⁰⁶

Geleneğe körü körüne bağlılığın beşerin maddi veya manevi ilerlemesine engel olacağı müsellemidir. Doğruluğu ve aklılığı tahlil edilmeyen inanç ve buna bağlı ritüeller ferdi ve toplumu inanç ve kulluk boyutunda bir takım çıkmazlara, kaymalara ve bazı taşmalara sürüklemiştir. Bu açıdan bakıldığında geçmişleri taklidin insanları şirke düşüren önemli bir amil olduğu gözükmemektedir. Bu, Kur'an'ın, üzerinde çok durduğu konulardan birisidir.³⁰⁷

Klasik inkâr ve şirk tipolojisi olan atalar geleneğinin izleri tevhid mücadelesi veren peygamber kıssalarında görülmektedir. Peygamberlerin gönderildiği müşrik kavimler atalarını ve geleneklerini bahane ederek peygamberlere karşı direnmişlerdi. Tarihin her döneminde Hak dinden uzaklaşan bütün müşrik toplumlar, sırf art niyetlerinden dolayı geçmişi ve gelenekleri gerekçe göstererek peygamberlerine aynı tepkiyi göstermişlerdir.³⁰⁸ Hz. Nuh'un davetine halkın tabi olmasından endişe eden ileri gelenler, toplumlarına ilahlarına sahip çıkıp, atalarının ibadet ettiği belli başlı putları terk etmemelerini telkin etmişler³⁰⁹, Hz. Musa'nın daveti karşısında kavmi *"Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan döndüresin de yeryüzünde hâkimiyet*

³⁰⁶ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, s. 206.

³⁰⁷ Yıldırım, Suat, *Kuran'da Ulûhiyet*, s. 291.

³⁰⁸ Ay, Mahmut, *Kuranda Mekke Müşriklerinin Eleştiri ve İthamlarına Yönelik Cevaplar*, Danışman: Mesut Okumuş, Gazi Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 95.

³⁰⁹ Nuh, 71/23.

(devlet) ikinizin eline geçsin diye mi bize geldin?³¹⁰, diyerek karşı çıkmışlar, putperestler de Hz. İbrahim’e aynı gerekçeyle cephe almışlardır.³¹¹

Aynı şekilde Kur’ân’ın ilk muhatapları olan müşriklerin hakkı inkâr etmelerinin dayanaklarından birisi de atalarından gelen her şeyi körü körüne taklit etmeleri olmuştur. Onlara göre Hz. Muhammed Mekke halkını atalarının dininden döndürmeye çalışmaktaydı: *“Âyetlerimiz apaçık bir şekilde onlara okunduğunda, “Bu sadece, atalarınızın tapmakta olduğu şeylerden sizi alıkoymak isteyen bir adamdır” dediler. Bir de, “Bu (Kur’an), uydurulmuş bir yalandır” dediler. Yine hak kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler, “Bu, ancak apaçık bir büyüdür” dediler.*³¹²

Kur’ân-ı Kerim geleneğe gözü kapalı bağlanmayı teşvik eden bu toplumsal yapıyı Hakk’ın tezahürüne en büyük engel kabul etmiş; akli incelemeyi, delillere sarılmayı bilinçli ve insanca yaşamayı önermiştir. *“Onlara Allah’ın indirdiği Kur’ân’a tabi olun denildiği zaman derler ki; Hayır biz atalarımızı hangi inanç üzerinde bulduysak, ona tabi oluruz. Şeytan onların atalarını cehenneme çağırıyor idiyse de mi?”*³¹³

Mekke müşriklerinin Hz. Muhammed’e atalarının dinine bağlı kalma konusundaki amansız karşı koymaları, akıllarını bir inada kurban vermeleri karşısında Yüce Allah’ın peygamberine teselli verdiği, karşılaştığı tabloyu diğer elçilerin de yaşadığı açıklanmaktadır. *“Yine böyle (senin kavminin dediği gibi), senden önce hangi memlekete bir peygamber gönderdiysek, (o memleket halkının) ileri gelenleri şöyle demişti. “Biz, atalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz de onların izlerine uyarız.”*³¹⁴

Atalarından kalma geleneğin dar kalıplarına kendilerini hapseden müşrik toplumların bu taassubuna neden olan şey cehaletleri, delil ve mesnedi kabul etmemeleri ve atalarının yolunu kendileri için yeterli görmeleriydi.³¹⁵ Oysaki

³¹⁰ Yunus, 10/78.

³¹¹ Enbiya, 21/52- 54.

³¹² Sebe, 34/43.

³¹³ Lokman 31/ 21.

³¹⁴ Zuhurf, 43/23, 24.

³¹⁵ Bkz. Kayacan, Murat, *Kur’an’da Peygamberler ve Karşı Tavırlar*, 58- 64.

Allah'ın kendileri hakkında hiçbir delil indirmediği putlar, müşriklerin ve babalarının taktığı boş isimlerdi ve müşriklerin putlara bu gözle bakmaları zan ve hevalarının bir sonucuydu³¹⁶, onlar, delile kulak vermek yerine atalarının yürüdüğü yolu din olarak görüyor ve o dini yaşamaya devam ettiklerini söylüyorlardı.³¹⁷

Allah, müşriklere putlara ibadet etmeleri gerektiğini söyleyecek bir delil indirmiş de değildi.³¹⁸ Müşrikler haklarında bilgi sahibi olmadıkları - Allah'ın putların makbuliyetine dair delil indirip indirmediği- şeyi söylüyorlardı. Hâlbuki bilgi sahibi oldukları bir şey vardı: Allah, putlara kulluğu meşru sayan bir delil indirmemişti.³¹⁹ Buna rağmen putlara kullukta inat ediyor, hak olmadıklarını bildikleri ortaklara atalarından öyle görmeleri nedeniyle ibadete devam ediyorlardı.³²⁰

Kuran-ı Kerim'in tavrı takındığı husus, hakkında delilin olmadığı, aklın kabul etmediği ve kendisiyle tevhidin ihlal edildiği geleneklerin benimsenmesiydi. O, tevhidin korunduğu, hakkında delilin bulunduğu ve aklın kabul ettiği atalar mirasına saygı gösterdiği gibi sahip çıkılması gerektiğini Hz. Peygamber'in dilinden gündeme getirir:³²¹ *“Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub’un dinine uydum. Bizim, Allah’a herhangi bir şeyi ortak koşmamız (söz konusu) olamaz. Bu, bize ve insanlara Allah’ın bir lütfudur, fakat insanların çoğu şükretmezler.”*³²² Hz. Peygamberin bu beyanı insanlığın ortak mirası olan kültür, gelenek ve göreneklerin İslam tarafından onaylandığını belirtirken, tevhidin zedelenerek şirk koşulması durumunda tevhid dininin karşı tavrı sergileyeceğini vurgulamaktadır.

Ataları özellikle inanç noktasında körü körüne taklid Kuran'ın yasakladığı bir tutumdur; çünkü bu tür davranışta bulunma, fikirlerin donmasına, bağnazlığın doğmasına sebep teşkil etmektedir. Bu açıdan geçmişi hiç bir tenkide tabi tutmadan

³¹⁶ Necm, 53/23.

³¹⁷ Zuhurf, 43/22.

³¹⁸ Rum, 30/35.

³¹⁹ Râzi, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 113.

³²⁰ Bakara, 2/170.

³²¹ Aydın, Hayati, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, 226.

³²² Yusuf, 12/38.

kabullenmek, şirk doğuran faktörlerden birisi olmaktadır.³²³ “*Yahut (ne yapalım) daha önce babalarımız Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik (onun için biz de onların izinden gittik)...*”³²⁴

Kur'ân-ı Kerim'in ısrarla, hidâyetin önüne bir engel olarak dikilen atalar kültü üzerinde durduğunu görülmektedir. Kur'ân'da en çok üzerinde durulan inkâr motivi diyebileceğimiz atalara veya geleneklere bağlılık inkârın, dolayısıyla şirkin de tarihi sebeplerinden biri sayılabilir.

Gelenekçi toplumlar batıl değer yargılarına son derece bağlı ve yeniliğe kapalıdırlar. Aslında her toplum bu özelliğe az çok sahiptir. İnsanların gelenek ve göreneklerinden vazgeçip yeni düşünceleri kabul etmeleri zor bir iştir. Özellikle toplumun yaşlı kesiminde eskiye bağlılık hissi gençlerden daha güçlüdür. Atalarından devraldıkları gelenek ve değerleri körü körüne izleyenler, bu gelenekleri uyulması gerekli bir otorite olarak kabul ederler. Geleneklerin otoritesini benimsemiş olmak Allah'ın otoritesini benimsemeye engel olur.³²⁵

Ortak koşulan varlıklar konusundaki gelenekçilik, vücut bulan şirkin besleneceği ortamı hazırlamakta, kendisine düşman olarak tevhide görmektedir. Bu bakımdan İslam'ın zemmettiği gelenekçilik, aklın dumura uğramasına, inanç açlığının atalardan görüldüğü gibi giderilmesine dolayısıyla şirkin doğmasına ve devam etmesine sebep olmaktadır.

H- SOSYAL ÇEVRE

Kişiyi belli bir şahsiyet ve tutum kazandıran ortama sosyal çevre denir. Kimlik ve kişiliğini kazandığı sosyal çevre kişinin aynı zamanda dünyaya geldiği ve yetiştiği bir ortamdır. Doğumla başlayıp yetişmekle devam eden süreç içerisinde

³²³ Aydın, Hayati, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, 226.

³²⁴ A'râf, 7/173

³²⁵ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, s. 211.

birey, içinde yaşadığı aile, kabile ve toplumun sosyal normlarına, kültürel kalıplarına adapte olarak sosyalleşmesini sağlamış olur.³²⁶

Sosyal çevreyi tabii ve toplumsal çevre olarak ikiye ayırmak mümkündür.³²⁷ Tabiat da toplumsal çevre de inanç tercihlerini etkilemektedir. Buna bağlı olarak tabiat üzerinde insan aklının yapacağı tefekkür insanı tevhide ulaştıracaktır: Hz. İbrahim'in akıl yürütmesi bunun en güzel örneklerinden birisidir. *“Üzerine gece karanlığı basınca, bir yıldız gördü. “İşte Rabbim!” dedi. Yıldız batınca da, “Ben öyle batanları sevmem” dedi. Ay'ı doğarken görünce de, “İşte Rabbim!” dedi. Ay da batınca, “Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse, mutlaka ben de sapıklardan olurum” dedi. Güneşi doğarken görünce de, “İşte benim Rabbim! Bu daha büyük” dedi. O da batınca (kavmine dönüp), “Ey kavmim! Ben sizin Allah’a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım” dedi.*³²⁸

Allah'ın varlığını ve birliğini kavratacak olan fitrat daha çok toplumsal çevrede kirlenmekte, Allah'ın varlığı konusunda olmasa bile birliği konusunda çoğu kere yanlış yönlendirilmektedir. Arkadaş, dost ve aile gibi unsurların oluşturduğu toplumun inanç tercihleri konusunda baskın bir rol oynadığı Hz. Muhammed'in hadislerinde vurgulanır. *“Her doğan fitrat-ı selîme ile doğar. Sonra anne ve babasının tesiri ile yahudi, hristiyan, mecûsi olurlar.”*³²⁹ *“Kişi arkadaşının dini üzeredir. Her biriniz kiminle arkadaşlık yaptığına bir baksın.”*³³⁰

Toplum çevresinin şirkin nüvelerini içerisinde barındırdığı, yeni nesillere bu inançları aktardığı, inançların sorgulanması veya karşı durulması söz konusu olduğunda atalar inancının ve toplum baskısının devreye girdiği bilinmektedir. Bu bakımdan atalar inancı ile yaşanmakta olan toplumsal sosyal çevre arasında sıkı bir bağ vardır.

³²⁶ Yolcu, Mehmet, *Kur'anda İnkâr Psikolojisi*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2004, s. 187

³²⁷ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 73.

³²⁸ En-âm, 6/76- 78.

³²⁹ Müslim, “Kitâbu'l-Kader” (46), Bâb:6, no.22, (III, 2047).

³³⁰ Hâkim en-Neysabûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Daru'l-Kütüb'il-İlmiyye, Beyrut, Tah. Mustafa Abdülkadir Atâ, 1990, IV, 188, Hadis No. 7319,7320.

Atalar inancı yaşanmış olanı, sosyal çevre ise yaşanmış olan inancın belirlediği yaşanmakta olan anlayışı ifade eder. Sosyologlar insanı toplumsal bir varlık olarak tanımlamaktadır. Nitekim birçok insan kimlik ve kişiliğini, içinde bulunduğu gruptan veya toplumdan almaktadır.³³¹

Bu bakımdan sosyal çevre kişinin tutum ve davranışlarını yönlendiren en önemli etkenlerden birisidir.³³² Bireyin kendisini tanımlarken ben yerine biz demesi toplumsallaşmasının göstergesi sayılmakla birlikte bir zaman sonra toplumun sosyal normları insanın benliğini, iradesini, idrakini kuşatır, adeta esir alır, hapseder. İnsanın, toplumun koyduğu normları aşabilmesi bir mesele haline gelir. Zira toplumlar kendi normlarını bireylere benimsetmek, onların düşünce, inanç ve davranışlarını yönlendirmek isterler.³³³

İnsanın, inanç biçiminden beşeri münasebetlerine varıncaya dek ister gelenekten, isterse mevcut sosyal çevreden olsun çepeçevre kuşatılmış olması çift yönlü seyir takip eden bir ilişkinin sonucudur. Toplum kendisine adapte etmek istediği bireyi dışlama, kınama, sergilediği davranışlara karşı mesafeli durma gibi tepkilere başvurarak bireyin toplumun tutumlarını irdeleyen münferid teşebbüslerini sindirirken; birey ise toplumun kabullerini akli süzgeçten geçirme arzusunu toplumdan tecrid edilmemek için yok etmeye çalışmaktadır.

Toplumların yeni fikir ve davranışlara, karşı duruşunun sebepleri olarak a) Toplum düzeninin bozulacağı endişesi, b) Mevcut yapının getirdiği imkânları kaybetmek istemeyen ve halkı yönlendiren toplum liderlerinin yeni fikir ve davranışları menfaatlerinin önünde tehdit olarak görmeleri vb. sayılabilir.

Peygamberler tarihine bakıldığında yukarıda ifade edilen gerekçelerin etkili olduğu görülecektir. İfade edilen iki gerekçe Müşriklerin elçilere takındığı karşı tavrın sebeplerinden birisi olarak kendisini göstermektedir. Hz. Muhammed'in karşısında yer alan zihniyetin güç aldığı konu da atalar inancı kaynaklı sosyal çevrenin duyarlılıkları olmuştur. Kuran-ı Kerim müşriklerin bu konuda

³³¹ Alagaş, Mehmed, 20. Yüzyılda Tevhid ve Şirk, s. 28.

³³² Kasapoğlu, Abdurrahman, Kur'an'da İnsan Psikolojisi, s. 73.

³³³ Arvasi, S. Ahmed, Diyalaktığımız Ve Estetiğimiz, Burak Yayınevi, İstanbul, Ty., s. 64- 65

dayanaklarının gerçekten yoksun olduğunu belirtir. “Yoksa bundan önce onlara bir kitap verdik de ona mı tutunuyorlar? Hayır! Sadece, biz babalarımızı bir ümmet üzerinde bulduk, biz de onların izinde gidiyoruz derler. Senden önce de hangi memlekete uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıklıları: Babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız derlerdi. Ben size, babalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmişsem (yine mi bana uymazsınız?) deyince dediler ki: Doğrusu biz sizinle gönderilen şeyi inkâr ediyoruz ”³³⁴

Sosyal çevrede hüküm süren kimi alışkanlıkların sirayet gücünü göstermesi ve şirke sebep olması bakımından İsrail oğullarının, müşrik komşuları gibi puta sahip olmak istemeleri dikkat çekici bir örnektir.³³⁵ Kuran-ı Kerim’de ilgili ifade şöyle yer bulur. “İsrailoğullarını denizden geçirdik. Derken, kendilerine ait putlara tapan bir kavme rastladılar. İsrailoğulları, “Ey Mûsâ! Onların kendilerine ait ilâhları (putları) olduğu gibi sen de bize ait bir ilâh yapsana” dediler. Mûsa şöyle dedi: “Şüphesiz siz cahillik eden bir kavimsiniz.”³³⁶

Diğer peygamberlerde olduğu Hz. Peygamberin tevhide mücadelesinde karşılaştığı sorunlardan birisi hiç şüphesiz şirk anlayışının nüfuz ettiği sosyal yapı idi. Küfür ve şirke karşı savaşanlar aslında toplumun sosyal yapısıyla savaştıklarını biliyorlardı. Hz. Peygamberin karşısında, kan bağına bağlı olan kabilecilik anlayışı vardı. Sosyolojik olarak klan tipi bir yapı olan kabilede manevi ve zihinsel çözülmez bir birliğin yanında ortak değerler, ruh yapısı ve düşünceler mevcuttu.³³⁷

Hz. Muhammed’in içinde görev yaptığı müşrik sosyal yapıya göre, o insanları atalarının inancından etmeye, kurulu toplumsal düzeni yıkmaya çalışan bir şahsiyet olarak görüldüğü için kendisine uyanlarla birlikte ya ikna ya da imha edilmesi gerekiyordu. Bu cümleden olarak müşrikler tarafından Mekke’de Müslümanlara sosyal, siyasi ve ekonomik boykot, birçok yönden gelen eleştiriler, hareketin öncülüğünü yapan Hz. Peygamber’in ilâhi mesajdan vazgeçmesi için yapılan bireysel ve grup halindeki girişimler, bölgede tanınmış din adamlarını devreye sokmalar...

³³⁴ Zuhurf, 43/21- 24.

³³⁵ Yıldırım, Suat, *Kuran’da Ulûhiyet*, 291- 292.

³³⁶ A’raf, 7/138

³³⁷ Mensching, Gustav, *Dinî Sosyoloji*, Çev. Mehmet Aydın, Tekin Kitabevi, Konya, 1994.

Habeşistan'a hicret etmiş, Müslümanları oradan tekrar getirme girişimleri, Müslüman olmuş kabilelerle savaşılması ve reislerinin öldürülmesi, Kuran'ın mesajını engellemek ve halkın ondan etkilenmesini önlemek için başvurulmuş önlemler ve Rasûlullah'ın bizzat şahsına yönelik suikast girişimleri... İnsanların gözlerini korkutmuş ve onları yıldırıştır. Toplumu etkisi altına alan bu tür baskılar şirk düzeninin devamını sağlamaya ve İslam'a girmek isteyenleri vaz geçirmeye yönelik yöntemler cümlesindendir.³³⁸

Tüm küfür anlayışlarında olduğu gibi şirki kökleştirmeye çalışan ve şirkin kendilerine haksız birtakım menfaatler kazandırdığı insanlar iyiyi ve doğruyu kendi inandıklarından ibaret görürler.³³⁹ Farklı fikir ve inançlara hayat hakkı yoktur. Kanıksanmış fikirlere, kutsiyet kazandırılmış inançlara, atalardan tevarüs edilmiş anlayışlara şahısların karşı çıkmaları, eleştirmeleri kabullenilmez saygısızlıktır. Bu kadar yıl, bu kadar nesil boyunca yaşananlar yanlış, sonradan çıkıp farklı iddialarla gelen ve kendilerini peygamber olarak sunan bir takım insanların davaları doğru olma hakkına sahip değildir.

Kendilerini gerçek inanca sahip doğru insanlar olarak görenlerin esas kimlikleri Kuran'ın beyanlarında kendisini gösterir. Buna göre onlar a) yoldan çıkmış fık ehli³⁴⁰, b) Allah'ın verdiği nimetlere karşı nankörlük eden³⁴¹, c) vahye karşı duyarsız³⁴², d) kâfir³⁴³ insanlardır.

İnsanın eğilim ve arzularının sahibi olan Allah, toplumun birey üzerindeki etkisini reddetmez. Fakat kabulleri yanlış olanlar toplumun çoğunluğunu oluşturuyor olsalar bile insana direnme, gerçeğe sahip çıkma görevini yükler. “Eğer yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyuyorlar ve onlar sadece yalan uyduruyorlar.”³⁴⁴

³³⁸ Yolcu, Mehmet, *Kur'anda İnkâr Psikolojisi*, s. 193, 194.

³³⁹ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, 203- 205.

³⁴⁰ Mâide, 5/59; A'raf, 7/102; Tevbe, 9/8

³⁴¹ Bakara, 2/243; A'raf, 7, 17; Yusuf, 12, 38; Mümin, 40/61.

³⁴² A'raf, 7/187; Yusuf, 12/21; Rum, 30/6; Sebe, 34/28.

³⁴³ Yusuf, 12/103; Ra'd, 13/1; İsra, 17/89.

³⁴⁴ En'âm, 6/116.

Toplum baskısı şirk konusunda o denli etkili olmuştur ki, Hz. Muhammed'de peygamberlik emareleri görülmesine rağmen sosyal çevreden gelebilecek tepkiler kişilerin iman etmesine engel olmuş, içinde bulundukları toplumun kabulleri gerçeğe tercih edilmiştir. Bunun en çarpıcı örneği Hz. Peygamber'in himayesini üzerine alan, onun söylediklerine karşı olmadığı halde çevresinden çekindiği için iman ettiğini de açıklayamamış olan amcası Ebu Talip'tir. Hz. Peygamber amcasının ölüm anında yanına gelerek kıyamet gününde mü'min olduğuna şahitlik edebilmesi için "Allah'tan başka ilah yoktur" demesini istemiş ancak Ebû Talip "Kureyş'in beni ayıplaması olmasaydı söylerdim" diyerek yeğeninin bu teklifini reddetmiştir.³⁴⁵

Görüleceği üzere sosyal çevrenin insanın inancı ve davranışları üzerindeki etkisi göz ardı edilemeyecek kadar fazladır. Çevre kişiyi biçimlendirmekte, ona birtakım ön kabulleri benimsemeye zorlamakta, zamanla kişi bu ön kabullerin kabuğunu yırtamayacak hale gelmekte ve inancının şekillenmesi de bu çerçevede olmaktadır. Bu açıdan şirkin hâkim olduğu sosyal çevrenin bireyleri şirke sürüklediği, genel olarak şirke yataklık yaptığı anlaşılmaktadır.

İ- NEFSİN ARZU VE HEVESLERİNE TABİ OLMAK

Sözlükte "istek, meyil, heves, sevme, düşme" gibi anlamlara gelen hevâ, bir terim olarak, nefsin, akıl ve din tarafından yasaklanan kötü arzulara karşı olan eğilimi demektir.³⁴⁶ İç duygu ve arzuların zevk ve haz veren şeylere meyletmesi, şer'i bir isteklendirme olmadan insanın bir işi veya nesneyi arzu etmesi, aşırı korku, azgınlık ve her çeşit hayır ve iyilikten uzak olma hali de hevâ kapsamında ele alınmıştır.³⁴⁷

Şirk ile nefsin arzu ve heveslerine tabi olma arasında sıkı bir ilişki vardır. Şirk; aklın, doğruluğunu tasdik etmese de tercihini nefsanî arzu ve hevesleri

³⁴⁵ Ay, Mahmut, *Kuranda Mekke Müşriklerinin Eleştiri ve İthamlarına Yönelik Cevaplar*, s.38

³⁴⁶ Karaman, Fikret vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 253.

³⁴⁷ Yolcu, Mehmet, *Kur'anda İnkâr Psikolojisi*, s. 125.

yaşamayı engellemeyecek şekilde fitrî bir ihtiyaç olan inanma eğilimini kendi oluşturduğu ilahlarla giderme çalışmasının bir ürünüdür. Müşriklerin şirk koşmalarına gerekçe gösterdikleri bütün hususlar aslında bu amaca hizmet eden hem kendilerini hem de başkalarını aldatan bir kılıftan ibarettir. İnsan her şeye rağmen kendi hevâsını ve arzularını tanrıların emir ve yasakları kalıbına dökme ikiye bölünmüşlüğü gösterebilmiştir.³⁴⁸ Bu açıdan müşrik anlayışta ortak koşulan varlıkların söylediklerine uygun yaşamak yerine, ortakları, yaşadıkları hayata uygun konuşturma ve görevlendirme söz konusudur.

İnsanın psikolojik yönünün zaaflarından birini teşkil eden ve şirkin sebeplerinden olan arzu ve heveslerin egemenliği altında yaşamak konusu Kuran-ı Kerim’de önemli yer tutar. Kur’ân’da hevâ kelimesi oniki âyette tekil, on sekiz âyette çoğul (ehvâ) olarak geçmektedir.³⁴⁹ Bu bağlamda Kuran, tevhidden sapmaların, şirke bağlanışın ve peygamberlerin ardından bizzat elçilerin içinde bulundukları nesiller tarafından tevhidin şirke dönüştürülmesinin gerçek nedeni olarak insanın heva ve heveslerine uymasını göstermektedir.³⁵⁰

Kuran-ı Kerim’e göre nefsinin bayağı arzularına teslim olmuş kişi aslında hevâsını ilah edinmiş birisidir. “*Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edinene gördün mü? İmdi, böyle birinden de Sen mi sorumlu olacaksın? Yoksa sen onların çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkıncırlar.*”³⁵¹ İnsan, kendisine yönelen bir mesajı değerlendirirken ya aklının ya da arzu ve ihtiraslarının buyruğuna uyar. Aklına uyanlar, kendilerine yöneltilen davetin, doğruluğu üzerinde düşünür; bu davetin, Allah’ın yeryüzündeki en seçkin varlığı olan insan için, kendisinin de bir üyesi olduğu insanlık için ne anlam ifade ettiği üzerinde zihin yorar; buna göre bir hükme varır ve sonuçta daveti kabul veya reddederler. Arzu ve ihtiraslarına uyanlar ise sadece bedensel hazlarını, geçici isteklerini, adi menfaatlerini dikkate alarak daveti bu açıdan değerlendirirler. Kur’an’ın neredeyse başından sonuna

³⁴⁸ Yolcu, Mehmet, *Kur’anda İnkâr Psikolojisi*, s. 128- 130.

³⁴⁹ Komisyon, *Kuran Fihristi*, İFAV Yay. Ty. s. 187.

³⁵⁰ Gürdal, Salih, *Tevhid ve Şirk*, s. 90.

³⁵¹ Furkan, 25/43, 44.

kadar asıl mücadele ettiği zihniyet de işte bu ikincisidir. Arzularının güdümünde hareket edenler, ilgili ayette "bayağı arzularını tanrılaştıranlar" olarak tanımlanmakta; takip eden âyette ise putperestlerin, bayağı arzularını tanrı edinmeyi sürdürdükçe Peygamber'in davetini doğru anlamalarının, akıllarını kullanarak sağlıklı değerlendirme yapmalarının imkânsız olduğu bildirilmekte; bu tutumlarıyla da düşünme yeteneğinden yoksun olan hayvanlardan daha şaşkın, daha izansız bir durumda bulundukları açıklanmaktadır.³⁵²

Mekkeli putperestlerin zihniyet yapısını özetleyip eleştiren bu âyetler, evrensel planda son derece anlamlı, aydınlatıcı dersler içermekte; insanlığın genel bir zaafına işaret etmektedir. Nitekim tarihin her döneminde, bugün dahi insanlığın temel sorunu, bedensel arzularını, maddî çıkarlarını, makam ve mevki tutkularını akıl ve irfanın ışığından, doğru inanç ve sağlıklı düşünceden, hak ve adalet ölçülerine göre hüküm ve karar verip hayatlarını bu ölçülerle düzenlemekten daha önemli görmeleridir.³⁵³

İnsanlık tarihi kendi arzu ve hevasını ilahlaştıran Firavun³⁵⁴ ve Nemrut³⁵⁵ gibi zorbalarla doludur. Arzu ve hevaya tabi olmak tevhidin önündeki en büyük tehdit ve kişinin Allah'tan kaçışının bir yansımasıdır. İnanç açlığını doğru kaynaktan gideremeyen kişi, mutlaka basit, zayıf ve gerçek değeri olmayan bir nesne veya kavramı putlaştırmak ve onun gölgesine sığınmak konumuna düşmektedir.³⁵⁶ Nefsin dizginlenemeyen arzularının ürünü olan bu tuhaf tutum aslında kişinin hevasına tapmasından başka bir şey değildir. Bu husus Kuran-ı Kerimde olanca açıklığı ile karşımıza çıkar. *“Eğer (bu konuda) sana cevap veremezlerse, bil ki onlar sadece kendi nefislerinin arzularına uymaktadırlar. Kim, Allah'tan bir yol gösterme olmaksızın kendi nefsinin arzusuna uyandan daha sapıktır. Şüphesiz Allah, zalimler toplumunu doğruya iletmez.”*³⁵⁷

³⁵² Karaman, Hayrettin vd., *Kuran Yolu*, IV, 142.

³⁵³ Karaman, Hayrettin vd., *Kuran Yolu*, IV, 142.

³⁵⁴ Naziat, 79/24.

³⁵⁵ Bakara, 2/ 258.

³⁵⁶ Yolcu, Mehmet, *Kur'anda İnkâr Psikolojisi*, s. 129- 130.

³⁵⁷ Kasas, 28/50.

Hevâlarına uyanlar tam bir sapıklığa düştükleri gibi, bunların peşinden gidenler de Allah'ın yolundan sapmış olurlar.³⁵⁸ Kendi doğrularını hakikat olarak görmenin diğer bir adı olan hevaya tabi olmak, kişiyi şirke sürüklediği gibi başkalarının da bu yolun kapılmasına sebep olacağından hevasına uyan kişi diğer müşriklerin şirk günahını da yüklenmiş olacaktır.

Oysaki insanlara düşen hevasına ve hevasına uyanlara değil, ilme tabi olmaktır. İlm'in ana kaynağı ise vahiydir; bu bakımdan, vahy ile heva çatışır.³⁵⁹ “Sana ilim geldikten sonra eğer onların hevalarına uyarsan, senin için Allah'tan ne bir velî, ne de bir yardımcı olur”³⁶⁰ Heva, nefsin kendiliğinden meylettiği arzularıdır. Ayetlerde geçen “hevasına uymak veya hevasını ilah edinmek gibi tabirler, insanların canının istediğinden başka kendine ilâh tanımama düşüncesini yansıtmaktadır. Böyle kimselerde Hakk'a yönelik düşüncesi bulunmayıp, sadece arzu ve isteklerinin doğrultusunda hareket etmek anlayışı hâkimdir. Düşünceleri hakiki faydayı elde etmek üzere değil, sırf içgüdüsel ve şahsi kuruntular üzerine kuruludur. Bunlar delil, ölçü ve sınır kabul etmez, kendi zevk ve arzularına kıymet ve kutsallık atfederler. Zevklerinin kendileri için bir felaket kaynağı olduğunu bilseler dahi, Hakkı zevklerine feda ederler. Din onlara göre insanın hissi arzularından, keyif ve zevklerinden ibarettir. Neyi arzu ederlerse ona taparlar. Hakka itaat arzusu, Hakk'ın rızasını kazanma düşüncesi taşımazlar.³⁶¹

İnsanlar ne kadar kendi arzularının doyumsuzluğunu ve başkalarınca yapılan bu yöndeki davetleri dizginlemek zorunda ise kendilerine gelen gerçeğe ve vahiy bilgisine de o denli sarılmak sorumluluğu altındadır. Çünkü yanlış insana örnek olmayacağı gibi, yapanlar çoğunluğu da oluştursa yanlış meşru hale gelmez. Bu husus Hz. Peygamber'in şahsında bütün insanlara yapılan bir uyarı niteliği taşır. “Ey Resul, sana da kendinden önceki kitabı doğrulayıcı ve ona karşı bir şahit olarak hak olan kitabı indirdik. O halde sen de onlar arasında Allah'ın indirdiği ile hükmet.

³⁵⁸ Enam, 6/56.

³⁵⁹ Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 305.

³⁶⁰ Bakara, 2/ 120. Ayrıca bkz. 2/ 145.

³⁶¹ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, s. 174- 178.

Sana Hak'tan geleni bırakıp onların hevalarına uyma."³⁶² Kureyş müşriklerinin, babalarının dinine dönme teklifinde bulunduğu Hz. Peygamber'e müşriklerin arzu ve hevalarına uyulmaması gerektiğini bildiren bir başka ayette "*Sonra da seni din işi konusunda açık bir yola koyduk. Sen ona uy, bilmeyenlerin hevâ ve heveslerine uyma.*"³⁶³, "*Eğer hak onların hevâsına uysaydı gökler, yer ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu*"³⁶⁴ buyrulmak suretiyle hevâyâ uymanın doğuracağı zararlara dikkat çekilmiş ve şirkin tellalı olan heva ve heveslere karşı durmak gerektiği belirtilmiştir.

Kişinin arzularının seyrine kapılarak yaşamaktan korunmak için, aklının ve iradesinin hakkını vermesi hem makbul hem de zor bir mücadeledir. İnsanların çoğunun şirk uçurumlarından yuvarlanma sebebi kontrol edemediği nefsanî istekleridir. Ebu Leheb'in şu tavrı sınırsız arzuların ve basit takıntıların kişiyi imandan mahrum etmesi bakımından manidardır. Ebu Leheb, Resulüllah'a soruyor; "Ben iman edersen, bana ne var?" diye. Hz. Muhammed cevap veriyor; "Herkes ne varsa, sana da o var!". Bu cevap karşısında Ebu Leheb, nefsini başkalarından üstün tutmanın mahvedici ve kahrolası kışkacında kendini ebedi azaba mahkûm edecek sözü söylüyor; "Beni herkesle bir tutan din olmaz olsun!"³⁶⁵

İnsanın istekleri, arzuları, zevk ve heyecanı, alışkanlıkları kısaca hevası şirk ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğundan şirk fiilini netice verebilmektedir. Bu bakımdan insanların Hakk'ı kabulden kaçınmalarında hevâ büyük etkiye sahiptir. Hevâlarına uyanlar, Hakka aldırış etmeden, haz ve zevk arayışı içerisinde şehvetlerinin kölesi haline gelirler. Hevâ ve arzularının güzel bulduğu şeyleri de din edinirler. Çünkü hevâ insan nefsini kuşattığı zaman insan adeta hayvanlaşır, şehvet ve arzularının esiri olur. Böyle kimseler de insanı hidayete götüren sağlam delillerden, uzak yaşarlar ve şirk her yönden onları kuşatır.³⁶⁶

Nefsinin azgın arzularına tabi olup her şeye nefsi tatmin etme açısından bakmak kişiyi bir süre sonra doğru ve hakka karşı duyarsız hale getirecektir.

³⁶² Maide, 5/48, 49.

³⁶³ Casiye, 45/18.

³⁶⁴ Müminûn, 23/71.

³⁶⁵ Kalyoncu, Hamdi, *Yeryüzü Tanrıları Şirk Psikolojisi*, s.29'dan naklen.

³⁶⁶ Bedevî, Yusuf, Ali, *Hakkullah Ale'l-İbad Ve Hakku'l-İbad Alellah*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 1989. s. 164.

Dolayısıyla tabiatını nefsanîleştirenler kendi sonlarını hazırlamış olmaktadır. *“Tanrısını arzusundan ibaret kılan, Allah’ın kendisini saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi bir tasavvur et. Allah’tan sonra onu kim yola getirecek!”*³⁶⁷ Müşrikler ve bilgilerine rağmen gerçekleri kabul etmeyen insanlar hevâ ve hevesleri yüzünden gerçekleri göremez olmuşlardır. Çünkü hevâ ve şehvet, gözü kör, kulağı sağır, kalbi duygusuz etmekte, Hakkın duyulmasına engel olmaktadır.³⁶⁸

Müşrikler, ortak koştukları varlıklara ibadet ediyor gözükseler dahi aslında onlar arzu ve heveslerine kulluk yapmaktadırlar. Bu bakımdan ne ortakların ne de kendileri için sergilenen kulluğun hiçbir gerçekliği ve geçerliliği yoktur. *“Bunlar sizin ve geçmiş babalarınızın taptığı adlardan başka bir şey değildir. Allah, onları destekleyen bir delil indirmemiştir. Onlar yalnız zanna ve nefislerinin hevasına uymaktadırlar”*.³⁶⁹

Kendi hevalarını tanrılaştıran bu tür insanlar, oluşturdukları dine tanrı bulmak zorunda kalırlar. Bu nedenle ortaya konulan şirk tanrıları daima birden fazla ve farklı olagelmıştır. Bu tür tanrıların birinci özelliği yeryüzüne karışmamaları, ikinci özelliği ise şirk tanrılarının insanları değil, insanların tanrıları yaratmış olmalarıdır. Hevasını tanrılaştıranların ibadet ettiği varlıklar putları değil, temelde kendi nefisleridir.³⁷⁰ *“Allah’tan başkasına tapanlar (gerçekte) Allah’a koştukları ortaklara tâbi olmuyorlar. Şüphesiz onlar ancak zanna uyuyorlar ve sadece yalan söylüyorlar.”*³⁷¹

Kuran-ı Kerim ayetlerinden şirkin esas sebebinin ve tanrısının insan nefsi olduğunu görüyoruz. Diğer tanrı ve tanrıçalar ise en büyük tanrı olan insan nefsinin başkaları üzerinde egemen olmak, onları köleleştirip haklarından mahrum etmek için yaratmış oldukları putlardır. Bu putlar insan olabilir, bir takım biçimler olabilir, güzellik, akıl ve bilgi gibi soyut varlıklar olabilir, güneş, yıldız, melek v.b. olabilir. Buradaki temel konu, nefislerini ilahlaştıran insanların başkalarını önlerinde secde ettirebilmek için putlar yarattıkları ve diğer insanların da ilah olarak bu putlara, rabb

³⁶⁷ Casiye, 45/23.

³⁶⁸ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Çelik-Şura Yay., İstanbul, ty., VI, 419.

³⁶⁹ Necm, 53/23.

³⁷⁰ Gürdal, Salih, *Tevhid ve Şirk*, s. 94.

³⁷¹ Yunus, 10/66.

olarak da bu putların yaratıcılarına ibadet ettikleridir.³⁷²

Netice itibariyle insanlar ister arzu ve heveslerine göre, tanrılar topluluğu düşünüp onları kendi aralarında uzlaştırsın, savaştırsın veya barıştırsın; ister arzularının istediği şeyleri onlara emr ve nehyettirsin, isteklerini güzel veya çirkin gösterebilirsin; isterse yalnız kendi öz arzusunun geçerli ve tatmin olunmaya değer en önemli gaye olduğunu düşünsün, bütün bu durumlarda insan, hevâsını tanrılaştırmış olmaktadır.³⁷³ Yapılan açıklamaların bizi getirdiği nokta, nefsin hevasına tabi olmanın insanlığın bütün çağlarında görüldüğü, dar veya geniş anlamdaki şirkin, en önemli sebeplerinden olduğu gerçeğidir.

J- DİNİ SEBEP: İNANÇLARINDAN OLMA VE ŞİRK İNANCININ GETİRDİĞİ İMKÂNLARDAN MAHRUM KALMA ENDİŞESİ

Müşriklerin tevhidi tebliğ eden peygamberlere karşı durma ve şirkte ısrar etme sebeplerinden birisi de kabullendikleri, mensubu oldukları mevcut inançlarından mahrum kalma endişesiydi. Müşriklerin bu tepkisi ilk bakışta kendileri açısından doğru gözükse de onları akıllarını kullanarak fitratlarındaki doğru inançla tanışmaya çağıran peygamber davetlerine göz kapamaları ilgili tepkiyi hükümsüz kılmaktadır.

Esasında Yüce Allahın, şirkte düşen toplumları peygamberleri aracılığı ile tevhide davet etmesi ilahi sünnetinin gereğidir. Allah bunu, *“Daha önce babaları Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik (onların izinden gittik). Bâtıl işleyenlerin yüzünden bizi helak edecek misin?”*³⁷⁴ Dememeleri için böyle yapmıştır. Allah Teâlâ bütün insanları fitratlarının kaynağında tevhid inancına ve İslâm'a kabiliyetli olarak yaratmış, objektif ve subjektif delillerle Allah'ın rablığını algılayabilecek şekilde ve İslâm'a yatkın olarak var etmiş olduğunu böyle bir temsili istiare (sembolik bir ifade) yoluyla tasvir etmiştir.³⁷⁵ Bu yaratılışın sonucu olarak

³⁷² Gürdal, Salih, *Tevhid ve Şirk*, s. 95.

³⁷³ Yıldırım, Suat, *Kuran'da Ulûhiyet*, s. 290.

³⁷⁴ A'râf, 7/172- 173.

³⁷⁵ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, IV, 81.

Allah, “Onların yöntemlerine tâbi olduk. Bizi Allah'a ortak koşan atalarımızın şirki ve hakkı bilmeyişimiz nedeniyle onların yolunu takip ettiğimiz için yok eder misin?”

³⁷⁶ Şeklindeki bir itirazın fayda getirmeyeceğini bildirmiştir.

Şirkte ısrarcı olanların “dinlerimizi kaybederiz” endişesi ile davete sırt çevirmelerinin mesnetsiz olduğu ifade edilmesine rağmen, dini bir tepki olarak müşrik toplum ve onun önde gelenleri tevhide karşı çıkmış, atalarından tevarüs ettikleri şirk inancına taassupla bağlı olmaya devam etmişlerdir. Peygamberlere karşı duran halk bunu her ne kadar kendi dinlerinden mahrum olmama düşüncesi ile yapsa da, mele veya mütref olarak da isimlendirilen ileri gelenlerin, halkı peygamberlere karşı organize etme amacı mevcut düzenin getirdiği imkânları korumaya dönük olmuştur.³⁷⁷

Mekke müşriklerinin şirki ve şirk düzenini sahiplenmeleri ve Hz. Muhammed'e muhalefet dozunu yükseltmeleri Hz. Peygamberin putları kötölemesi, şirkin aleyhinde konuşması, putperest olarak ölen babalarının dalalette ve cehennemlik olduğunu³⁷⁸ söylemesi ile artış göstermiştir.³⁷⁹

Arabistan'da asırlardan beri putperestlik kökleşmiş, Hz. İbrahim'in tevhid dininin en mukaddes mabedi olarak kurduğu Ka'be, putlarla dolmuştu. Müşrikler yıllardır tapmakta oldukları putlardan vazgeçemez olmuşlardı. İslam ise insanları tevhid inancına; sadece Allah'a ibadet etmeye ve yalnız ondan yardım dilemeye çağırıyor, onların tapındıkları putları ve Allah'a ortak koştukları diğer varlıkları kötülüyor, onların aciz varlıklar oldukları hiç bir şey yaratamayacakları³⁸⁰ gibi, ne kendilerine ne de başkalarına fayda veya zarar veremeyeceklerini belirtiyordu.³⁸¹ Müşriklerin, “Hayat, ancak bu dünya hayatımızdan ibarettir. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak geçen zaman yokluğa sürükler”³⁸² demelerinden de anlaşılacağı üzere ahiret inancının bulunmamasına mukabil tevhidin hayat nizamını ahiretin varlığına endeksli

³⁷⁶ Taberî, Muhammed bin Cerir, *Câmiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1995, VI, 159.

³⁷⁷ Geniş bilgi için bkz. Kayacan, Murat, *Kur'an'da Peygamberler ve Karşı Tavırlar*, s. 35-68.

³⁷⁸ Enbiya, 98- 100.

³⁷⁹ Sarıçam, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay. Ankara, 2005, s. 90.

³⁸⁰ Hac, 22/73, 74.

³⁸¹ Araf, 7/192.

³⁸² Casiye, 45/24.

olarak kurması, müşriklerce şirkte inanın dini bir sebebiydi. Buna karşın tevhid dini her canlının ölümü tadacağını, öldükten sonra diriltilerek bütün insanların yaptıklarından hesaba çekileceğini bildiriyordu.³⁸³

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse tevhid dini, müşriklerin inanç sacayaklarını temelden sarsıyor, tüm batıl inanç ve ibadetlerine karşı çıkıyor, kendilerini tevhide davet ediyordu. Onlar ise atalarından miras olarak edindikleri inanç, tapınma ve geleneklerini yani şirklerini terk etmiyorlardı.³⁸⁴ Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre şirkin varlığının ve devamının sebeplerinden birisi de müşriklerin dini kaygılarla şirke sahip çıkmaları, şirki tevhid karşısında savunulacak bir değer olarak görmeleri ve tevhidi şirk inancının getirdiği dünyevî imkânları yok edecek bir tehdit olarak görmeleridir.

K- EKONOMİK VE SİYASİ SEBEPLER

Müşriklerin kendi vehimleriyle oluşturdukları sahte tanrıları Allaha ortak koşmalarının veya O'na akraba görmelerinin izah ettiğimiz psikolojik sebepleri yanında farklı ekonomik ve siyasi sebepleri de bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de siyasi ve ekonomik menfaat elde etmektir. Bu yolla, bazı çıkarıcı kimseler, sıradan insanların üzerinde otorite kurabilmek, zorlukla kazandıkları malların bir kısmını uydurdukları tanrı adına ellerinden alıp sömürebilmek, şehvet ve hırsla yüklü bir hayatın kapılarını kendilerine açmak için bu ilâhları uydurmuşlardır. Yani bu gibi ilâhları savunur görünenler, aslında birer menfaatperest ve çığırtkandırılar. Aynı zamanda bu çığırtkanlar sahte tanrılar karşısında hiç bir ahlâkî sorumluluk da hissetmemektedirler.³⁸⁵

Müşriklerin ileri gelenleri kendi uydurdukları din ve tanrılara halkın inanmasını sağlamış, onları istekleri doğrultusunda yönlendirir olmuşlardı. Bu durum

³⁸³ Mesela bkz. Al-i İmran, 3/185; Mülk, 67/2, vd. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Ay, Mahmut, *Kuranda Mekke Müşriklerinin Eleştiri ve İthamlarına Yönelik Cevaplar*, s. 33- 34.

³⁸⁴ Sarıçam, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 91.

³⁸⁵ Özbek, Abdullah, *Kur'an'da Tevhid Eğitimi*, Esra Yayınları, Konya, 1996, s. 105- 107.

onlara ekonomik ve siyasi birçok imkân sağlamıştı. Peygamberlerin mücadelesi onları bu menfaatlerden uzaklaştıracığından dolayı, davete en çok direnen ve halkı şirk düzenlerine sahip çıkmaları konusunda kışkırtanlar halkın önde gelenleri olmuştur.

Müşrik toplumun yönetenler ve yönetilenlerden meydana geldiği düşünülecek olursa iki tüp insandan söz edilebilir:

- 1- Nefislerine tapınan ve başkalarının kendilerine ibadet etmeleri için sahte ilahlar yaratan insanlar,
- 2- İleri gelenlerin icad ettiği putları ilah, icad edenleri de rabler edinen insanlar.

Kuran'a göre, birinci gruptakiler, Allah'a ibadetten imtina eden, peygamberleri yalanlayan ve diğerleri üzerinde egemenlik kurarak, insanları her türlü haktan mahrum bırakan hatta Allah'a ve elçisine itaat etmekten alıkoyan müstekbirleri; ikinci gruptakiler ise halkın ileri gelenlerine körü körüne hizmetçiliği kabullenen ve onların ihdas ettiği ilahlara kulluğu kanıksayan müstazafları oluşturmaktadır.³⁸⁶ Kuran-ı Kerim'e göre birbirlerini suçlayarak sorumluluktan kurtulmaya çalışsalar³⁸⁷ da şirke sebep olma veya rıza gösterme yönünden bu iki grubun sorumluluğu arasında bir fark yoktur.³⁸⁸

Şirk düzeninin müstekbirlere kazandırdığı siyasi ve ekonomik imkânlar onları ve kendileri gibi olmak isteyenleri, şirki sahiplenmeye, tevhide karşı çıkmaya, insanları kendi uydurdukları ilahlarla avutmaya teşvik etmektedir. Bu bakımdan siyasi ve ekonomik beklentiler kişilerin şirke sürüklenmesinde pay sahibidir.

Mekke müşriklerinin tevhid peygamberi Hz. Muhammed'e karşı duruşlarında da ekonomik ve siyasi beklentilerin etkisi kendisini gösterir. Şirkin putları ile kirltilen Kâbe, Mekke müşrikleri için çevreden gelecek insanların getireceği servet nedeniyle siyasi nüfuz ve ekonomik gelir kapısıydı. Put ticareti ve diğer ticari

³⁸⁶ Gürdal, Salih, *Tevhid ve Şirk*, s. 105- 108.

³⁸⁷ Sebe, 34/31- 33.

³⁸⁸ Nisa, 4/ 97.

menfaatlerin elden çıkmaması şirkin hâkimiyetine bağlıydı.³⁸⁹ Mekke müşrikleri tevhide tabi olmalarının kendilerini Mekke'den ve imkânlarından mahrum bırakacağı bahanesini Hz. Peygambere karşı gerekçe olarak ileri sürüyorlardı. “*(Ey Muhammed) Eğer biz, seninle beraber, doğru yola uyarsak, yurdumuzdan atılırız.*”³⁹⁰ Müşriklerin iddiasının temelsizliği aynı ayeti kerimede ifade edilmiştir. “*Biz onları, kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yere yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler.*”³⁹¹

Mekke müşriklerinin kurulu şirk düzeninin devam etmesini istemesinde yaşadıkları fiziki çevrenin imkânsızlıkları da etkiliydi. Mekke'de suyun yetersiz, toprakların verimsiz olması halkı ticaret yapmaya zorluyordu. Halk geçimini büyük oranda ticaretle sağlıyordu. Bir ticaret ve dini merkez haline gelen Mekke halkını bu vesile ile refaha kavuşturmuştu. Mekke'yi ziyaretler ticareti ve inanç turizmini de beraberinde getiriyordu.

Putperestliğin yıkılması durumunda ekonomik, siyasi ve dini çıkarlar tehdit altına girecekti; putperest komşu kabileler ile yapılan ticari anlaşmalar bozulacak, ticaret kervanlarının anlaşmalı kabilelerin topraklarından emniyet içerisinde geçme imkânı yok olacak, put ticareti ortadan kalkacak, Mekke ticaret ve ibadet şehri olma hüviyetini kaybedecekti.³⁹² Dolayısı ile Muhammed'in getirdiği yeni inanç onların dini, siyasi ve ekonomik menfaatlerinin önündeki en büyük engeldi. Bu durum karşısında şirkin, tevhide karşı her türlü caydırma ve imha yöntemlerine başvurduğunu görüyoruz.

L- AŞIRI SEVGİ VE TAZİM

³⁸⁹ Sarıçam, İbrahim, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 96.

³⁹⁰ Kasas, 28/57.

³⁹¹ Kasas, 28/57.

³⁹² Ay, Mahmut, *Kuran'da Mekke Müşriklerinin Eleştiri ve İthamlarına Yönelik Cevaplar*, s. 36, 37.

İnsanları şirke sevk eden sebeplerden bir tanesi de insanlara, makamlara ve farklı dünya metana karşı gösterilen aşırı sevgi ve tazimdir. Toplum içerisinde bilgeliği, makamı, doğruluğu veya takvası ile temayüz etmiş kişiler, diğer fertler tarafından sevilir, hürmet edilir. Bu duygu tabii bir duygudur. Bu meyanda Kuran-ı Kerim peygamberlere³⁹³ ve anne-babalara³⁹⁴ saygı gösterilmesini istemiştir. Fakat bu da sınırsız değildir. Eğer herhangi bir varlığa karşı gösterilen sevgi ve yüceltme aşırıya kaçarsa burada haktan sapma başlar ve takdise layık tek varlık olan Allah’a ortak koşulduğundan şirke düşülmüş olur.³⁹⁵

İnsanların uğruna feda olacakları, peşine düşüp kullukta bulundukları nice varlıklar vardır. Bu insan cinsinden peygamber, hükümdar, arkadaş, kadın veya farklı nesnelerden para, menfaat v.b. unsurlar olabilir. Yahudilerin Üzeyir peygamberi, Hristiyanların ise Hz. İsa ve annesi Hz. Meryem’i takdis etmeleri şirk fiilini işlemelerine sebep olmuştur. *“Yahudiler: “Üzeyr, Allah’ın oğludur dediler. Hristiyanlar da; Mesih Allah’ın oğludur” dediler. Bu onların ağızlarıyla geveledikleri sözlerdir. Sözlerini, önceden inkâr etmiş olan müşriklerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin, nasıl da haktan yüz çeviriyorlar.”*³⁹⁶ Diğer bir ayette ise hristiyanların Hz. İsa ile birlikte Hz. Meryem’in tanrılaştırmaları yerilmektedir. *“Allah demişti ki; “Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara; Beni ve Annemi Allah’tan başka iki tanrı edinin” dedin? İsa: Hâşâ, Sen yücesin, dedi.”*³⁹⁷

Benzer şekilde Mekke müşriklerinin bir kısmı yeryüzünde oturan ilahlar olarak gördükleri cinleri takdis ederek, bir kısmı Allah’ın kızları olarak düşündükleri meleklerle aşırı tazimde bulunarak, bir kısmı da Kuran-ı Kerim’de isimleri geçen Vedd, Süva’, Yeğus, Yeuk ve Nesr³⁹⁸ adlı salih insanlar oldukları ifade edilen kişileri putlaştırarak şirke düşmüşlerdir.³⁹⁹

³⁹³ İsrâ, 17/ 23- 24.

³⁹⁴ Nisâ, 4/64; Nur, 24/63; Hucurat, 49/2- 3

³⁹⁵ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur’an’da İman Psikolojisi*, s. 220- 222.

³⁹⁶ Tevbe, 9/30.

³⁹⁷ Mâide, 5, 116.

³⁹⁸ Nuh, 71/23.

³⁹⁹ Sariçam, İbrahim, *Hz. Muhammed’in Evrensel Mesajı*, s. 54.

Sevilen ve tazim edilen salih de olsa peygamber de olsa onları ilahlaştıracak sevgi ve tazim insanları şirke düşürür. Buna rağmen müminlerin Allah'a olan tazim ve sevgileri müşriklerinkinden daha fazladır. Çünkü müşrik ruhlu insanlar putlar önündeki ölçüsüz sevgilerini ancak ihtiyaç duyduklarında sergilemektedirler.⁴⁰⁰ Allah'tan başkasını ilah edinircesine sevenlerin ise ruhlarını büyük bir pişmanlığın beklediği Kur'an'da şöyle haber veriliyor: *"İnsanlardan kimi de, Allah'tan başka şeyleri O'na eş tutuyorlar da, onları, Allah'ı sever gibi seviyorlar. Oysa iman edenlerin Allah sevgisi daha kuvvetlidir. O zulmedenler, azabı görecekları zaman bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının gerçekten çok şiddetli olduğunu anlasalardı!" "O zaman kendilerine uyulan kimseler, azabı görerek kendilerine uyanlardan kaçıp uzaklaşmışlar ve aralarındaki bütün bağlar parça parça kopmuştur." "Onlara uyanlar da şöyle demektedirler; Ah, bizim için dünyaya bir dönüş olsaydı da, onların bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık!" İşte böylece Allah onlara bütün amellerini, üzerlerine yığılmış hasretler halinde gösterecektir. Onlar bu ateşten çıkacak değillerdir."*⁴⁰¹

Elmalılı Hamdi Yazır, bu ayetleri aşırı sevgi ile ilah edinme arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklıyor:

"Allah'ın birliği ve kudreti bu kadar açık ve parlakken buna karşı insanlardan bazıları vardır ki, Allah'a karşı denkler, benzerler tutarlar, onları, Allah'ı sever gibi severler. Onların emirlerine, yasaklarına, arzularına itaat ederler de böylece Allah'a isyan içinde sayılırlar. Şüphe yok ki, böyle yapmak, gerek Allah'ı inkâr ederek olsun ve gerekse olmasın, ilahlık manasında, onları Allah'a ortak yapmaktır. Bunların bir kısmı, bunlara açıktan açığa ilah, mabud adını vermekten çekinmezler. Onlara "Rabb'imiz, tanrımız" derler. Hatta ilahlarının doğması ve doğurması görüşünü benimseyerek onlara aynı cinsten, mabut derecesinde oğullar, kızlar tasavvur edip yakıştırırlar. Diğer bir kısmı da açığa vurmadan aynı şeyi yaparlar. Onları, Allah'ı sever gibi severler, onları nimet sahibi olarak tanırlar. Onların sevgisini, hareketlerinin başı kabul ederler. Allah'a yapılacak şeyleri onlara yaparlar. Allah rızasını düşünmeden onların rızalarını elde etmeye çalışırlar. Allah'a isyan olan şeylerde bile onlara itaat ederler. Ayetler bize gösteriyor ki, ilah edinme için, "son derece sevgi" bir esastır. Ve mabud, "en yüksek seviyede sevilen" şeydir.

⁴⁰⁰ Kalyoncu, Hamdi, *Yeryüzü Tanrıları Şirk Psikolojisi*, s. 78.

⁴⁰¹ Bakara, 2/165- 167.

Böyle son derece sevilen şeyler; ne olursa olsun, mabud edinilmiş olur. Sevginin hükmü ise itaattir. Bunun için mabuda "son derece itaat" edilir.. İnsanlar tarafından bu derece sevgiyle mabud mertebesi verilerek Allah'a denk tutulan şeyler o kadar çeşitlidir ki; bir taştan, bir maden parçasından, bir ağaçtan tutun da gök cisimlerine, ruhlara, meleklerle kadar. Bunun içindir ki, tefsirciler; denk, benzer manasına gelen 'endad'ı, Allah'a isyanda itaat ettikleri liderleri, başkanları ve büyükleri diye açıklamışlardır. Gerçekten; servet, büyüklük, kuvvet, makam, itibar, güzellik ve kahramanlar gibi şeyleri Allah'ı sever gibi seven ve onlar uğrunda her şeyi göze alan nice kimseler vardır.. Her birinin gönlünde zaman zaman bir veya birkaç mahluk yer tutmuştur.. Onlara mabud muamelesi yaparlar. Onlara itaat etmek için Allah'a isyan ederler; buna velileri ve peygamberleri mabud derecesine çıkaranlar da dâhildir. Bunun için Allah'ın velileri, peygamberleri ve melekleri gibi sevgili kullarını severken ayet-i kerimenin kapsamını iyi düşünmeli; sevgilerini, Allah sevgisi derecesine vardırırmaktan kaçınmalıdır. Allah'ı sevenler, Allah yolunda giden sevgili kullarını da severler. Allah için sevenler, bu sevgi ile Allah yolunda onlara, öncelikle de peygambere uyarlar."Ey Muhammedi de ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana tabi olunuz ki, Allah da sizi sevsin." ⁴⁰² Bir Müslüman; "Ben şehadet ederim ki, Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Yine şehadet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve peygamberidir," derken Allah'tan başka bütün mabudların hepsini reddedip, temiz bir kalp ile Hz.Muhammed'in, Allah'a kulluk ve peygamberlikle bağlılığını tasdik eder ve Allah için bu gerçeğe şahitliğini arz eder. Bu şahadette Allah'tan sonra Peygambere bir sevgi ilanı vardır. İman bu sevgi ile tamam olur. Allah sevgisi yanında Hz. Muhammed sevgisi, Allah'a kulluğu ve peygamberliği cihetiyledir." ⁴⁰³

Kuran, peygamberlere gösterilecek tazimin dahi sınırını çizerek aşırı sevgi ve bağlılığın muhatap ne olursa olsun kişiyi şirke bulaştıracak bir sebep olarak dikkatlerimize sunmaktadır.

M-KORKU

Korku da insanların inançlarında ve inandıkları ilah ile ilişkilerinde önemli bir amildir. Bu detaya girmeden önce korkunun lugavi manasını öğrenmek önem arz eder. Sözlükte korkmak; bilinen veya hissedilen bir işareten dolayı irkilmek, bir tehlike karşısında ne olacağı endişesi içinde olmak, gelecekte hoşlanmadığı bir şeyle

⁴⁰² Âl-i İmran, 3/3.

⁴⁰³ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, I, 453- 454.

karşılaşma düşüncesiyle kalbin yanıp üzülmeye anlamına gelir. Korkunun ifrat, tefrit ve itidal şekli vardır. İnsanı ümitsizliğe düşüren ifrat derecesinde korku, insanın söz, fiil ve davranışları üzerinde etkisi bulunmayan tefrit derecesindeki korku yerilirken, sahibini Allah'ın rahmet, mağfiret ve nimetlerinden ümitsizliğe düşürmediği gibi günah ve kötülüklere dalmasına da engel olan mutedil korku teşvik edilmiştir. Kur'ân'da; a) Allah'tan, Allah'ın makamından, azabından, âhiretten, hesabın kötüsünden, adaleti yerine getirememekten, ilâhî sınırları uygulayamamaktan ve b) insandan, şeytandan ve putlardan korkma söz konusu edilmiş, birinciler övülmüş, ikinciler yerilmiştir.⁴⁰⁴

Tarih boyunca korku insanın yüreğinde yer etmiş bir duygu olarak onu yıldıran, azmini kıran, onu Allah'a yönelme ve ona îmân edip bağlanma fiilinden alıkoyan bir faktör olmuştur. İktidar, maddî ve manevî güç odakları, topluma yön verme konumunda olanlar tevhidin karşısında yer aldıkları durumlarda kendilerine bağlı olmak zorunda gördükleri insanları tehditlerle yanlarında tutmaya çalışmışlardır. Bu tür insanların tarihteki en büyük zulümlerin failleri oldukları görülmektedir.⁴⁰⁵ Bu korkutma, sindirme ve tevhid inancından vazgeçirerek şirke hizmetkâr kılma çalışmalarına Nemrut'un, Hz. İbrahim'i ateşe atmasını,⁴⁰⁶ Firavunun, Hz. Musa'ya “*Benden başka ilâh edinirsen, yemin ederim ki, seni zindanlıklardan ederim*” demesini ve Hz. Musa'ya iman eden sihirbazların ellerini, ayaklarını çaprazlama kestirip hepsini asmak istediğini söylemesini,⁴⁰⁷ örnek olarak verilebilir. “Rabbimiz Allah'tır” demekten başka hiçbir suçları olmayan Ashab-ı Uhdud'un ateş çukurlarına doldurulması bu konuda ayrı bir örnektir.⁴⁰⁸ Şirk, küfr ve nifakla mücadele ederken şehit edilen Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya gibi peygamberler de müşriklerin korkutma ve sindirme konusundaki aşırılıklarının kurbanı olmuşlardır.⁴⁰⁹ Hz. İsa ve Hz. Peygamber de öldürülmek istenmiş, Mekke döneminde sosyal, siyasal ve ekonomik destekten yoksun olan Müslümanların bu korumasız konumlarından yararlanarak onlara bin bir çeşit haksızlık, zulüm ve işkence reva

⁴⁰⁴ Karaman, Fikret vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 242.

⁴⁰⁵ Yolcu, Mehmet, *Kur'anda İnkâr Psikolojisi*, s. 164- 167.

⁴⁰⁶ Enbiya, 21/68.

⁴⁰⁷ Şuarâ, 26/49.

⁴⁰⁸ Burûc, 85/4- 9.

⁴⁰⁹ Âl-i İmrân, 3/21.

görülmüştür.⁴¹⁰

Oluşturulan korku ve kargaşa havası tevhid tarihi boyunca birçok insanın iman etmesine engel olmuş, onların şirke rıza göstermelerine sebep olmuştur. Kur'an bu duruma işaret etmiştir: *“Sonunda, Firavun ve etrafındakilerin belası korkusundan Musa'ya kavminden ancak genç bir topluluk îmân etti. Çünkü Firavun o yerde çok zorba ve pek aşırı giden taşkınlardandı.”*⁴¹¹ Aynı şekilde peygamberlik halkasının sonuncusu Hz. Muhammed'in Mekke'de şirke karşı vermiş olduğu savaşta Müslümanlara yaşatılan değişik şekillerdeki korkunun insanların İslam'a girmelerine engel olduğu gözlenmiştir.⁴¹²

Şirk tehlikesine karşı insan psikolojisini oluşturan duyguların eğitilmesi çok önemli bir yer tutmaktadır. Korku da doğru yönlendirilmesi gereken, müsbet ve menfi yönleri olan psikolojik bir durumdur. Bu nedenle müspet yönlendirilmediği takdirde hareketleri sınırlayan, zihni verimliliği engelleyen; sevgi gibi kuvvetli, fakat ters yönde etkiler meydana getiren bu korkuyu, İslam inancı, kontrol edilmesi gereken duygular arasında görür.

Sonuç olarak, ruhsal savunma mekanizmalarının temellerinden birini oluşturan, beşeri ve doğal çerçevede mütalaa edildiğinde ruhsal ve bedensel bütünlüğü korumaya ve tedbirli olmaya yönelten 'korku' hissi, Allah'ın yarattığı sebepler dışında varlıklara olağanüstü özellikler atfetmede etkili olmaya başlayınca hem ruh sağlığının, hem de inançların bozulmasında rol oynamaya başlar. Bu nedenle doğru yönlendirilmeyen korkunun şirk nedeni olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.⁴¹³

Şirk sebebi olarak saydığımız veya akla gelebilecek diğer sebepleri göz önüne aldığımızda genel olarak şu tahlili yapabiliriz: İnsanların bir kısmı heva ve heveslerine göre din aradıkları için, bir kısmı da cahillik veya yanlış eğitim gibi sebeplerle vicdanlarını layık olduğu saygınlığa kavuşturamazlar. Sınırlı bir ümidin

⁴¹⁰ Sarmış, İbrahim, *Hiz. Muhammed'i Doğru Anlamak*, s. 118- 119.

⁴¹¹ Yûnus, 10/83.

⁴¹² Kasas, 28/57.

⁴¹³ Kalyoncu, Hamdi, *Yeryüzü Tanrıları Şirk Psikolojisi*, s. 54- 56.

veya korkunun etkisi altında yenilgiye uğramış olarak kalırlar. Belirli bir zaman içinde korkuya öyle bağlanır veya öyle güçsüz olurlar ki, o lezzeti feda etmeye veya korkuya göğüs germeye, kendilerinde imkân yokmuş zannederler. Ve zavallı vicdanlarının böyle sınırlı ve sonlu, yaratılmış sebeplere bütünüyle bağlanması, sebepler karşısında onları öyle alçalmalara ve öyle tapınmalara sürükler ki, bütün bilinç küçülmeye boğulur ve sonucu idrak edecek akıldan eser kalmaz. İşte insanlara gerçek mabudu ve gerçek kulluk konumunu unutturarak, bütün belaları meydana çıkaran şirkin esas kaynağı bu tür sebeplere kullukta bulunmaktır.⁴¹⁴

⁴¹⁴ Coşkun, İbrahim, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Tekin Kitabevi, Konya, ty., s. 207.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞİRKİN ÇEŞİTLERİ

Genel Bir Değerlendirme

Bütün semavi dinlerin özenle üzerinde durduğu tevhid konusu, önemini hep korumuş güncelliğini hep devam ettirmiş, şirke karşı mücadelesini kesintisiz sürdürmüştür. Konunun önemi ve farklı niteliklere sahip olma keyfiyeti, konunun ele alınmasında değişik yaklaşımlara sahne olmuştur. Tevhid ve şirk üzerine doğrudan veya dolaylı olarak kaleme alınan eserlerde -bizim de üzerinde araştırma yapmaya çalıştığımız- şirke sebep olan amiller ve şirkin çeşitleri şeklinde isimlendirilen tezahürleri değişik başlıklar ve maddeler halinde ele alınmıştır.

Bazı eserlerde ulûhiyet, rububiyet, esma ve sıfat şirki şeklinde takdim edilen şirk çeşitleri, bazı eserlerde istiklali, teb'iz, takrib, taklid ve esbab şirki; bazılarında açık ve gizli şirk, bazılarında büyük ve küçük şirk bazılarında ise a) ibadette, b) itaatte, c) isimlerde, d) ilimde, e) kudrette şirk v.b. şeklinde sıralanmaktadır.

Bazı eserlerde şirk sebebi olarak sunulan bir konu başka bir eserde şirk çeşidi olarak yer almaktadır. Bu durum aslında şirkin sebepleri ile onun görünüş şekli olan çeşitleri arasındaki sağlam bağdan kaynaklanmaktadır. Şirk şüphesi içeren ve dış dünyaya akseden herhangi bir davranışın, şirkin sebebi olarak yansıtılmasının tevhide ikame etme, şirki etkisiz hale getirme yönünden pratikte bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Söz gelimi, kabirlere yönelerek namaz kılmak, kabirleri mescid edinmek şirk içeren bir davranış tarzıdır. Fakat buradan hareketle bütün mücadelemizi bu davranışın yanlışlığı üzerine kurmak, insanları, kabirleri mescid edinmeye sevk eden psikolojik ve sosyolojik nedenlerini tahlil etmeden davranışın kendisine yönelmek çabamızın tesirini kırarak mahiyet sergilemektedir. Bu sebeple, şirkle mücadelede yalnızca davranışlara karşı tepki gösterip onlara rest çekmekle

değil bunun yanında akıl ve beyinleri şirkin yanlış ve çıkmazları konusunda ikna etmekle başarı kazanılacaktır.

Bu bakımdan, tevhid eğitimi yapılırken ve şirkin, akla, mantığa ve kalbe uymayacak yönleri ele alınırken, mutlaka psikolojik, sosyolojik veriler ışığında hareket edilmelidir. Böyle yapılırsa yani tevhidin fitriliği, şirkin fitrata aykırılığı akla kavratılırsa akıl, bizim mücadele ettiğimiz davranışlara kendisi müdahale edecek, tevhide uygun yaşamayı tabiatının bir parçası haline getirecektir.

Şirkin çeşitleri belirlenirken onun zıddı olan tevhidin ve çeşitlerinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Çünkü bu sınıflandırma genelde tevhidi başlıklar altında konumlandırmanın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Tevhidin, kendi arasında;

1- a) Rubûbiyet tevhidi, b) Ulûhiyet tevhidi, c) Esmâ ve sıfat tevhidi,⁴¹⁵ d) İmanda tevhid, (Allahın) 1- Zatında, 2- Sıfatlarında, 3) Fiillerinde tevhid, e) İbadette tevhid⁴¹⁶, f) Marifet ve isbat tevhidi, g) Talep ve kasd tevhidi⁴¹⁷ başka bir taksimde ise,

2- a) Haberî, ilmî, itikâdî, b) Talebî, kasdî, irâdî⁴¹⁸ Şeklinde farklı başlıklar altında incelenmesi aynı zamanda şirk çeşitlerinin taksimine de etki etmektedir.⁴¹⁹

⁴¹⁵ Sa'dî, Abdurrahman b. Nasır, *el-Kavlü's-Sedîd Şerh-u Kitâbi't-Tevhîd*, Dârü's-Sebât, Riyad, 2004, s. 40- 42.

⁴¹⁶ Topaloğlu, Bekir vd., *İslam'da İnanç Esasları*, s. 79-86.

⁴¹⁷ Zekerîya, Ebûbekir Muhammed, *eş-Şirkü Fi'l-Kadîmi ve'l-Hadîs*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2001, s. 62- 68.

⁴¹⁸ Kahtanî, Said b. Ali b. Vehf, *Nûru't-Tevhîd ve Zulûmâtü's-Şirk*, Riyad, 2000, s. 14,15.

⁴¹⁹ Tevhidin belli başlıklar altında incelendiği kitapların önemli bir bölümünde farklılıklar göze çarpmaktadır. Tevhidin özellikle Rububiyet, Ulûhiyet ve Esmâ ve Sıfat tevhidi şeklinde ele alındığı kitaplara bakıldığında bu farklı tasnifin öne çıkarılmasında Abdullah b. Vehhab'ın ardından kurumsal bir hüviyet kazanan ve İman, İslam, günah ve bidat tarifinin Eş'ariyye ve Maturidiyye'den farklı değerlendirildiği anlayışın etkili olduğu söylenmelidir. Onlar ilgili konulardaki tutumları sebebiyle küfür, şirk, büyük günah ve buna bağlı olarak da tekfir çerçevesini geniş tutmuşlardır. Bu durum elbette tevhidin zıddı olan şirkin ele alınışı, sebep ve çeşitlerinin ortaya konuluşunda kendisini gösterecektir.

Vehhabilik olarak bilinen gruba taraftar olanların tevhid ve şirki farklı kategorize etmelerinin esasını "tevhîdu'l-ulûhiyye" etrafındaki fikirleri oluşturmaktadır. Onlar ibadet kavramının kapsamını genişletmekte, bir kimsenin bir başka varlığa yönelmesinin tamamını ibadet olarak değerlendirmektedirler. Vehhabilere göre Allah'tan başkasına yapılması caiz olmayan

Şirkin çeşitleri de yukarıdaki taksim istikametinde farklı şekillerde ele alınmıştır. Bu taksimler genel hatları ile şöyledir:

Bir sınıflandırmaya göre şirk ikiye ayrılır. 1) Büyük şirk, bu da ikiye ayrılır:

- 1- 1) Mabudun a) Zatı, b) İsimleri, c) Sıfatları ve Fiilleri ile ilgili Şirk, 1-2) Uluhiyet ve Ubûdiyet Şirki, 2) Küçük Şirk⁴²⁰

Bir başka taksime göre şirk yine ikiye ayrılır.

1) Tevhide tamamen zıt olan şirk, Bu da kendi arasında dua, taat, secde, kurban, tavaf, adak, sihr, muska şirki gibi farklı kısımlara ayrılmaktadır. 2) Tevhidin kemalini etkileyen şirk. Aynı şekilde bu konu da Allah'ın dışında biri adına yemin etmek, Ondan başkasına kulluk yapmak, bir başkasını Meliki'l-Mülûk şeklinde isimlendirmek, zamana sövmek, yasaklanan teberrûke başvurmak gibi kısımlara ayrılır.⁴²¹

Ayrı bir taksime göre ise şirk ikiye ayrılır.

- 1- Büyük şirk: Kendi arasında dörde ayrılır. a) Dua şirki, b) Niyet, irade ve kasd şirki, c) Taat şirki, d) Muhabbet şirki.
- 2- Kişiyi dinden çıkarmayan küçük şirk: İki kısma ayrılır: a) Lafız ve fiillerden ibaret olan açık şirk, b) İradî fiillerden oluşan gizli şirk ki bu da kendi arasında riya, süm'a ve insanın kendi çalışması ile dünyayı istemesi şeklinde alt başlıklara ayrılır.⁴²²

davranışları herhangi bir varlığa yapmak, yani Allah'a ibadette şirk koşturmak en büyük şirk olarak kabul edilmektedir. Buna göre dua, istigâse, adak, kurban, sevgi, tevekkül, istekte bulunmak Allah'tan başka bir varlığa yapılması caiz olmayan birer ibadet çeşididirler. Her kim bu ibadet çeşitlerinden birini Allah'tan başka herhangi bir varlığa yaparsa o müşriktir, Allah'a ibadette ortak koşturmuştur, tekfir edilmesi vaciptir. (Murat Akın, *Vehhabilikte Tevhid ve Şirk*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Metin Özdemir, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fak. Sivas, 2006. s. 88.)

Tevhidi, uluhiyet tevhidi ekseninde işleyerek, şirk taksimlerinde farklı bir seyir izleyen ilgili anlayış aslında uluhiyete yüklediği anlamlarda aşırıya kaçmış, rububiyet konusunda anlam daralmasına sebebiyet vermiş gözükmektedir. Zira tevhid-i uluhiyetten maksat Allah'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde bir, yegâne ve benzersiz olduğunu kabul etmek; tevhid-i rububiyet de O'ndan başkasına tapınmamak ve sığınmamaktan ibarettir. (Türkiye Diyanet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi*, "Allah" II, 478.)

⁴²⁰ Zekerîya, Ebûbekir Muhammed, *eş-Şirkü Fi'l-Kadîmi ve'l-Hadîs*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2001, s.

⁴²¹ Arafc, Abdullah b. Fahd b. Abdurrahman, *Cuhûdü'l-Mâlikiyye fî Takrîri Tevhidi'l-İbade*, Dâru't-Tevhid, Riyad, 2007, s. 459- 513.

⁴²² Kahtanî, Said b. Ali b. Vehf, *Nûru't-Tevhîd ve Zulûmâtü's-Şirk*, Riyad, 2000, s. 73- 81.

Çalışmamızda ana eksen olarak gözeteceğimiz bir başka tasnife göre şirk altı kısma ayrılır: ⁴²³ Konunun akışında bizim şirk çeşidi olarak değerlendirdiğimiz maddeler de bu tasnife ilave edilecektir.

I- ŞİRKİN ÇEŞİTLERİ

A- ŞİRK-İ İSTİKLÂLÎ

Bu tür şirk ortak koşma çeşitlerinin en açığıdır. Tezahürü yeryüzündeki varlıklara tapma şeklindedir. Allah'ı bırakarak taş, toprağa, ağaca, aya, güneşe, insana tapma şeklinde kendisini gösteren şirk türü olan şirk-i istiklalide Allah'tan başka müstakil bir Allah kabul etme söz konusudur. Hayır ve şer ilahı olarak iki ilah kabul eden Seneviyye ve Mecûsiler şirkin bu türü içerisinde değerlendirilmektedirler.

Bu tür bir şirk mantığı felsefî bir inceleme alanı olarak da öne çıkmaktadır. Felsefede âlemi iyilik ve kötülük veya hayır ve şer olmak üzere iki ayrı gücün idare etmesi düalizm olarak tanımlanır. ⁴²⁴

Dualistler (Seneviyye) ve mecûsiler, Yaratıcının iki olduğunu kabul ederler. Buna göre iki ilahtan birisi iyiliğin diğeri ise kötülüğün yaratıcısıdır. Zulmet ile Nur veya Yezdan ile Ehrimen gibi tanrılar varlığı yaratır ve düzene sokarlar.

Şirk-i istiklalinin tanımı içerisinde ele alınan Seneviyye ve Mecusilik inancında daima bir ikilik ve ikiliğin mücadelesi vardır. Onlara göre nur ile zulmet biri birine uzaktı, ne zaman ki bir araya geldiler böylece âlem meydana gelmiş oldu. Şu kadar var ki, Mecusilere göre nur kadim zulmet ise mahlûk ve hadis iken Seneviyye'ye göre ikisi de kadimdir. ⁴²⁵

Zulmet ve nur üzerine akide inşa etmek isteyenler aslında zulmetin hadis olduğu konusunda bir Müslüman ile hem fikir olmak durumundadır. Şöyle ki, zulmet ya kendi kendine ya da nurun onu ihdas etmesiyle var olmuştur. Şayet kendi kendine

⁴²³ Gölcük, Şerafeddin- Toprak, Süleyman, *Kelam*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., Konya, 1988, s. 113; Kılavuz, Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi Ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Yayınları, İstanbul, 1987, s. 43-44.

⁴²⁴ Macit, Nadim, *Kuran ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 40.

⁴²⁵ Sâbûnî, Nûreddin, *Kitâbü'l-Bidâye mine'l-Kifâye fi'l-Hidâye fi Usûli'd-Dîn*, Dârü'l-Maârif, Mısır, 1969, s. 39; Macit, Nadim, *Kuran ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 41- 42.

var olduğu iddia edilecek olursa bu durumda bir şeyin yaratıcısı olmadan meydana gelmiş olduğu kabul edilir. Ortaya çıkan sonuç, iki ayrı yaratıcının olduğu değil yaratıcının (ta'tîl) işlevsiz kaldığıdır. Nurun zulmeti yarattığı var sayılacak olursa Mecusi ve seneviyyenin iddiasının aksine nurun bütün kötülük ve suçların aslını yarattığı anlaşılmış olur.⁴²⁶ Böylelikle bu tür inancın geçersizliği tespit edilmiş olmaktadır.

Kuran-ı Kerim düalizm fikrinin içersinde yer aldığı Mecusilerden bahsetmektedir.⁴²⁷ “İki tanrı edinmeyin O ancak tek bir Allah’tır.”⁴²⁸ Buyruğu ile Mecusiler de akla gelmektedir. Durum ne olursa olsun ister seneviyye, ister mecûsîlik gibi düalist inanışlar ya da Allah’ın dışında müstakil bir ilah düşüncesi olsun Kuran bu tür şirki aklî bir şekilde reddetmekte ve tutarsızlığını ortaya koymaktadır: “Eğer gökte ve yerde Allah’tan başka ilahlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu.”⁴²⁹

B- ŞİRK-İ TEB’İZ

Allah’a inanmakla birlikte O’nun yanında başka şerikler ve ortaklar kabul etmek şirk-i teb’iz olarak isimlendirilmektedir. Hristiyanların ulûhiyeti taksim ettikleri teslis akidesi, ilahı üç kabul etmeleri, Yahudiler’in Üzeyr’i Allah’ın oğlu kabul etmeleri bu tür şirke örnektir. Hristiyanlık akidesinde Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’tan oluşan teslis akidesini kabul etmek en önemli inanç esasıdır.⁴³⁰

Hiz. Âdem’in Cennet’te işlediği günah ırsî olarak bütün insanoğluna geçtiği için Tanrı, bu günaha keffâret olsun diye oğlunu dünyaya göndermiş; Oğul canını feda ederek insanların suçlarını Baba’ya bağışlatmış ve yine O’nun yanına gitmiştir. Her şeyi gören bilen fakat görünmeyen Tanrı, oğlu isa vasıtasıyla görülmüştür. Özü sevgi olan Tanrı oğlu İsa’yı insanları günahattan kurtarmak için göndermekle bu sevgisini göstermiştir. Tanrı’nın özü, sevgidir. Tanrı bu sevgiyi biricik oğlu İsa’yı

⁴²⁶ Sâbûnî, Nûreddin, *Kitâbü’l-Bidâye mine’l-Kifâye fi’l-Hidâye fi Usûli’d-Dîn*, s. 41, 42.

⁴²⁷ Hacc, 22/17.

⁴²⁸ Nahl, 16/51.

⁴²⁹ Enbiya, 21/22.

⁴³⁰ Sâbûnî, Nûreddin, *Kitâbü’l-Bidâye mine’l-Kifâye fi’l-Hidâye fi Usûli’d-Dîn*, s. 39; Ulutürk, Veli, *Kuranda Ehl-i Kitab*, 27- 28.

insanları gûnahtan kurtarmak için dünyaya göndermekle göstermiştir. Teslis'in ikinci unsuru, Oğul'dur. Oğul, İsa Mesih'tir. Baba olarak nitelendirilen Tanrı, nurdur. Tanrı, İsa'nın şahsında insan ile birleşmiştir. İsa'nın bedeni insan, ruhu Tanrı'dır. Tanrı Baba, doğurmamış, doğrulmamıştır. Oğlu İsa ise, doğrulmuştur. Teslis'in üçüncü unsuru, Kutsal Ruh'tur. Katoliklere göre Kutsal Ruh, hem Baba ve hem de Oğul'dan çıkar. Ortodokslar ise Kutsal Ruh'un Oğul yoluyla Baba'dan çıktığına inanırlar. Hristiyanlığa göre, Baba, Tanrı'dır; Oğul, Tanrı'dır, Kutsal Ruh (irade), Tanrı'dır. Bunlar, aslında birdir. Bir Tanrı'nın değişik tezahürleri, sıfatları olarak kabul edilir. Bu üçlü; açıklaması zor, ama inanılması gereken bir sırdır.⁴³¹

Kuran, hristiyanların ulûhiyetin uknumları olduğunu ifade ettikleri Hz. İsa ve Hz. Meryem'in ölümlü olduğuna, dolayısıyla ilahlık vasfını taşımadıklarına işareten şöyle buyurur: *“Allah, Meryem oğlu Mesih'in kendisidir” diyenler hiç şüphesiz hakikati inkâr etmiş olurlar. De ki: "Eğer Allah, Meryem oğlu Mesih'i, annesini ve yeryüzünde bulunanların tümünü helak etmek isterse, kim Allah'ın gücüne karşı durabilir!”*⁴³² Hz. İsa'nın Hristiyanlarca Allah ilan edilmesi, onların Allah'a verdikleri söze vefasızlıklarının, kitabın bir kısmını unutmuş ve kaybetmiş olmalarının ve kurtuluş yolundan sapmalarının başka bir örneğidir. Çünkü Hz. İsa Allah'ın yarattığı bir kul ve O'nun elçisi olduğu halde hristiyanlar onu Tanrı'nın oğlu, hatta Tanrı saymak suretiyle doğru inançtan sapmışlardır. Allah ile peygamberini birbirinden ayıramayan Hristiyanlar bir türlü gerçek mânada Allah'ın birliği inancına kavuşamamışlardır. Hristiyanların bir kısmı İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddia edip ulûhiyyeti “baba, oğul ve Kutsal Ruh” olarak üçlü sisteme oturtmuş ve “ulûhiyyet cevheri birdir” diyerek üçünü bir sayıp güya tevhid inancına ulaşmışlardır. Bir kısmı ise onu Allah ve Ruhulkudüs'ün insanlaşmış şekli kabul edip kendisine tapınmışlardır. Nitekim *“Allah, Meryem oğlu Mesih'in kendisidir”* sözleriyle bu inançlarını ifade etmek istemişlerdir.⁴³³

Hristiyanların Allah'ın yanında Hz. İsa ve Meryem'i tanrı kabul ederek işlemiş oldukları şirk fiili Kuran'ın farklı ayetleri tarafından da reddedilmiştir. *“Artık*

⁴³¹ Bulut, Mehmet, “İman Açısından Ehl-i Kitap II”, *Yeni Ümit Dergisi*, Sayı: 31, 1996, s. 44- 50; Aydın, Mehmet, “Hristiyanlık” *DİA*, XVII, 340- 347, TDV Yay.

⁴³² Maide, 5/17.

⁴³³ Karaman, Hayrettin vd., *Kuran Yolu*, II, 191-192.

Allah'a ve peygamberlerine inanın da (Allah) "üç"(tür) demeyin. Kendiniz için hayırlı olmak üzere (bundan) vazgeçin. Allah ancak bir tek tanrıdır. O herhangi bir çocuğu bulunmaktan münezzehtir."⁴³⁴, *"Allah gerçekten üçün (üç tanrının) biridir' diyenler andolsun kâfir olmuştur. Hâlbuki bir tek tanrıdan başka tanrı yoktur. Eğer diye geldikleri (bu sözden) vazgeçmezlerse içlerinden o kâfir olanlara herhalde pek acıklı bir azap dokunacaktır"*⁴³⁵ *"Meryem oğlu Mesih (İsa) bir peygamberden başka (bir şey) değildir. O'ndan evvel de peygamberler gelip geçmiştir. Anası çok sadık bir kadındı. İkisi de yemek yerlerdi. Bak, biz âyetleri onlara nasıl apaçık bildiriyoruz. Sonra da bak onlar nasıl (hakikatten) çevriliyorlar"*⁴³⁶

Hristiyanların inanç anlayışı şirk çeşitlerinden Teb'iz şirkine benzese de Kuran onları salt müşrik bir toplum olarak görmez. Bu bakımdan ayetlerin hristiyanlardan, daha genel anlamıyla ehl-i kitaptan bahsetmesinin sebeplerinden birisi de yalnızca işlemiş oldukları şirk fiilini eleştirmek değil düştükleri sapıklıklardan, dinlerinin aslı olan tevhide dönmeleri için uyarı fonksiyonunu yerine getirmektir. Yüce Allah Kur'ân'da, Kitap Ehli'ne verilenleri hatırlatarak, doğruları yanlışlardan ayırt edecek çözüm yolları önermektedir. Buna göre çözüm kaynağı Kur'ân'dır. Onda Hz. Musa ve Hz. İsa'ya verilenlere işaret edilir. *"Sana da kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onların üzerinde şahit ve gözetici olarak bu kitabı gerçekte indirdik."*⁴³⁷ *Peygamberlerin arasının kesildiği bir dönemde "Bize müjdeci ve uyarıcı gelmedi"*⁴³⁸ denilmemesi için son Peygamber gönderilmiş bunu da *"Ey Kitap Ehli! Kitaptan gizleyip durduğunuzun çoğunu size açıklayan, çoğundan da vazgeçen Peygamberim gelmiştir. Doğrusu size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir"*⁴³⁹ şeklinde açıklamıştır. Buradan, İslâm'ın amacının Ehl-i Kitap'ın yanıldığı, gizlediği, ihtilâfa düştüğü veya inkâr ettiği konularda doğruları bildirmek ve peygamberlerin getirdiği gerçeklere inanmaya davet etmek olduğu anlaşılır. Nitekim Kur'ân'da *"Şüphesiz bu Kur'ân, İsrail oğullarının ayrılığa düştükleri şeylerin çoğunu anlatmaktadır"*⁴⁴⁰ denilir. Kur'ân bu açıklamaları daha ziyade dinin

⁴³⁴ Nisa, 4/171, 172.

⁴³⁵ Mâide, 5/73.

⁴³⁶ Mâide, 5/75; Maide, 5/116.

⁴³⁷ Mâide, 5/48

⁴³⁸ Mâide, 5/19.

⁴³⁹ Mâide, 5/15.

⁴⁴⁰ Neml, 27/76.

ana konuları olan ulûhiyyet, nübüvvet, ahiret ve ilâhî kitaplar hakkında yapmaktadır.⁴⁴¹

Teb'iz şirkine durumları uyan hristiyanların Tanrının üç unsurdan meydana geldiği yönündeki iddiaları Kuran nazarında geçersizdir. Çünkü onların Allah'ın üç uknumdan oluştuğuna dair ellerinde ne akıl ne de nakil açısından hiçbir delilleri yoktur. Onlar tanrının zatını ilim ve hayatla birlikte üçe çıkarmışlardır. Eğer Allah ilim ve hayat sebebiyle üç kabul ediliyorsa kudret ve irade ile birlikte beşe, işitme ve görme ile birlikte yediye, tanrıya ait olması gereken diğer sıfatlarla birlikte daha da fazlaya çıkarılması gerekirdi. Hristiyanların Meryem'i Allah'ın zevcesi, İsa'yı da oğlu saymaları çok büyük bir yanılgıdır. Zira böyle bir anlayışta Allah'ın başkalarına ihtiyaç duyması ve cüzlere ayrılması sonucu çıkacaktır. Başkasına ihtiyaç hissetmek veya cüzlere ayrılmak bir başkası tarafından sonradan yaratılmışlığın emareleridir.⁴⁴²

C- ŞİRK-İ TAKRÎB

Geniş açıklamasını şirkin sebepleri bölümünde açıkladığımız bu şirk türü âlemin yaratıcısını kabul etmekle birlikte, O'na yakın olmak, O'nun huzurunda şefaatçi olmak üzere putlara, hiçbir fayda ve zarar vermeyecek, gelen zararı def edemeyecek olan cansız, insan eliyle yapılmış eşyaya tapınmak anlamına gelmektedir. Veseniyye ya da putperestlik olarak tanımlanan bu tapınma şekli şirk çeşitlerinin en adisi olarak nitelendirilmektedir.⁴⁴³

⁴⁴¹ Kaya, Remzi, *Kuran-ı Kerime Ehl-i Kitap*, SÜİF Dergisi, sayı 19, Konya, 2005, s. 38,39.

⁴⁴² Sâbûnî, Nûreddin, *Kitâbü'l-Bidâye mine'l-Kifâye fî'l-Hidâye fî Usûli'd-Dîn*, s. 34.

⁴⁴³ Gölcük, Şerafeddin- Toprak, Süleyman, *Kelam*, s. 113.

Müşriklerin Allah'a yaklaştırmaları için ibadet etiklerini iddia ettikleri putlara, Allah'a ait Rabb, İlâh, Şefî, Velî gibi isim ve sıfatları; sığınma, dua etme, yardım dileme, tevekkül etme, sevmek, dost edinme ve şefaât dileme gibi tutum ve davranışları nisbet ettikleri görülmektedir. Müşriklere göre bu putlar Allah ile aralarında iletişim mekanizmasıdır. Müşriklerin, kendilerini Allah'a yaklaştıracaklarına inandıkları putları ile Allah katında değerli varlıklar olduklarını tasavvur ettikleri meleklerin sûretlerinden şefâât beklèmelerinin amacı ahiret inancı olmadığından dünyadaki felâketlerden esirgenmek, yardıma nâil olmak ve bol rızık edinmek suretiyle mutlu bir hayat sürmek gibi hususlar olmalıdır.⁴⁴⁴

Sanem, ensab, evsan olarak isimlendirilen putlara müşrikler kendileri için Allah' a şefaâtçi olmaları ve kendilerini Allah'a yaklaştırmaları için tapıyorlardı.⁴⁴⁵ Kuran-ı Kerim'de bu husus bir ayeti kerimede şöyle ifade edilmektedir: *“O’nu bırakıp da putlardan dost edinenler “onlara, bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz”, derler.”*⁴⁴⁶

D- ŞİRK-İ TAKLÎD

Başka birini taklid ederek Allah'tan başkasına tapmak, bazı insanların kendi aralarından bazılarının Rabb kabul etmeleri, onların emir ve yasaklarını ilâhî dereceye yükseltmeleri bu tür şirkin alanı içine girer.⁴⁴⁷ Bu meyanda Hristiyan din adamları Hristiyanlara bir şeyi helâl kılar, başka bir şeyi de haram kılarlar. Hristiyanların günahlarını affederler. Cennetten yer ayırırlar. İşte onlar bu halleriyle kendilerini tanrı yerine koymuş oluyorlar.⁴⁴⁸ Kendilerini rabb gören rahiplere itaat etmesi ve onlarda bu yetkiyi normal görmesi sebebiyle halk da onların rabblığını kabul etmiş sayılmaktadır.

⁴⁴⁴ Alışkan, Zülâl, *Kuranda Put ve Putlaştırma*, MÜİF, Yüksek Lisan Tezi, Danışman: Metin Yurdagür, İstanbul, 2003, s. 45, 83.

⁴⁴⁵ Sarıçam, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 52- 55.

⁴⁴⁶ Zümer, 39/3.

⁴⁴⁷ Gölcük, Şerafeddin- Toprak, Süleyman, *Kelam*, s. 113.

⁴⁴⁸ Ulutürk, Veli, *Kuranda Ehl-i Kitab*, s. 28

“Onlar Allah'ı bırakıp bilginlerini, rahiplerini, Meryem'in oğlu Mesih'i tanrılar edindiler. Hâlbuki bunlar da ancak bir olan Allah'a ibâdet etmekten başkasıyla emrolunmamışlardır. O'ndan başka hiçbir tanrı yok. O bunların eş tutageldikleri her şeyden münezzehtir”.⁴⁴⁹ Âyet-i kerimede “Ahbar” ve “Ruhban” geçmektedir. Meşhur görüşe göre Ahbar Yahudi bilginleri, Ruhban'dan maksat da Hristiyan papazlarıdır. Bu duruma göre Yahudilerin de kendi din âlimlerini tanrı edindikleri ortaya çıkar. Yani Allah'a yapılacak tazimleri onlara gösterirler veya Allah'ın yetkisinde ve kudretinde olan teşrî gibi önemli hususları, din adamlarına verirler demektir.⁴⁵⁰

Bazı âyetlerde ehl-i kitabın (din adamları eliyle) kendilerine vahyedilenden farklı şeyler söyledikleri⁴⁵¹, verilen öğütleri veya kitabın önemli bir bölümünü unuttukları⁴⁵² ve ondaki pek çok şeyi gizledikleri⁴⁵³ belirtilir. Bu âyetlerin dışında kendilerine gönderilen mukaddes kitapları tahrif ettiklerine dair âyetler de vardır⁴⁵⁴. Bununla birlikte Ehl-i kitabın, insanlara açıklamak ve içinden hiçbir şey gizlememek üzere kendilerine verilen kitabı az bir dünyalık karşılığında satmaları sebebiyle hristiyan din adamları⁴⁵⁵ eleştirilmektedir.

Çeşitli hadislerde Hz. İsâ'nın etrafındakilere Allah'ı anmalarını, aksi takdirde kalplerinin katılaşıcağını ve Allah'tan uzaklaşacaklarını söylediği, ayrıca kendilerini rab yerine koyarak başkalarının günahları hakkında konuşmamalarını, yalnızca kendi durumlarıyla ilgilenmelerini, zorda bulunanlara yardımcı olmalarını ve afiyette iken Allah'a şükretmelerini tavsiye ettiği nakledilir.⁴⁵⁶ Çeşitli rivayetlerde, yahudi-hristiyan ayırımına gidilmeden Ehl-i Kitab'ın peygamberleri aracılığıyla kendilerine gönderilen kitapları tahrif ettikleri, onları değiştirip kendi yazdıkları metinleri Allah katından gelmiş gibi gösterdikleri⁴⁵⁷ belirtilir.

⁴⁴⁹ Tevbe, 9/31.

⁴⁵⁰ Ulutürk, Veli, *Kuran'da Ehl-i Kitab*, s. 28

⁴⁵¹ Nisâ, 4/171

⁴⁵² Mâide, 5/14

⁴⁵³ Mâide, 5/15

⁴⁵⁴ Bakara, 2/75, 79, 85; Âl-i İmran, 3/78

⁴⁵⁵ Âl-i İmrân 3/77, 187

⁴⁵⁶ İmam Malik, *Muvatta'*, “Kelâm”, 8; “Sıfatü'n-nebî”, 27.

⁴⁵⁷ Buhârî, “Şehâdât”, 29.

Yahudi ve Hıristiyanların din adamlarının Rabb olarak görülmesi Hz. Peygamberin dilinden Kur'an'da tenkid edilir. Allah Teâlâ Kur'an'da şirk-i taklidi şöyle beyan ediyor : *“Hiç birimiz Allah'tan başkasına tapmayalım. Ona hiç birimiz, birbirimizi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp birbirimizi Rabb edinmeyelim.”*⁴⁵⁸

Konuyla ilgili âyetlerin bütünü incelendiği takdirde rahiplerin Allah'tan gelen âyetleri gizleyerek kendi sözlerini öne çıkarmalarının, Hıristiyanların da Allah'ın emirlerinden çok onlara uymalarının tenkit edildiği görülür. Dolayısıyla din adamlarının konumlarını istismar etmeleri sebebiyle Rablaştırıldıkları, olmayan yetkileri kullanmaya çalışarak halkı sömürmeye çalıştıkları, insanların doğru yola ulaşmalarına engel oldukları görülür. Nitekim yahudi ve hıristiyan din adamları insanların mallarını haksız yere yedikleri gibi onları Allah yolundan da alıkoymuşlar⁴⁵⁹ ayrıca Hz. Peygamber'le ilgili müjdeyi gizlemek suretiyle hıristiyanların İslâmiyet'i kabul etmelerini dolaylı olarak engellemişlerdir.⁴⁶⁰

E- ŞİRK-İ ESBÂB

Sebepleri, eşyanın tabiatını, tabiat kanunlarını ilâh mertebesine çıkararak, onları hakiki müessir kabul etmek şeklinde kendisini gösteren şirke denir. Tabiatı, âlemde yürürlükte olan Sünnetullah'ı reddederek her şeyi esbaba bağlayan Tabiiyyûn ve taraftarlarının şirki bu türdendir.⁴⁶¹

Kökü ilk filozoflara dayanmakla birlikte özellikle 19. ve 20. yy'da ortaya çıkan felsefi akımların da etkisiyle bu tür şirk inancı revaç bulmuş, bir takım ateist mihraklarca özellikle savunulmuş ve desteklenmiştir. Özellikle maddiyyun ve tabiiyyunun başvurduğu bu şirk çeşidinde âlemde her şey kendiliğinden olmaktadır. Tabiatın yapı taşı olan madde ise hadis değil kadimdir. Bu bakış açısına göre âlemde cereyan eden bütün olaylar tabii sebeplerin bir araya gelmesiyle meydana gelmektedir.

⁴⁵⁸ Âl-i İmran, 3/64.

⁴⁵⁹ Tevbe, 9/34.

⁴⁶⁰ Bkz. Sinanoğlu, Mustafa, “Hıristiyanlık”, *DİA*, XVII, 364, 365.

⁴⁶¹ Gölcük, Şerafeddin- Toprak, Süleyman, *Kelam*, s. 113.

Maddiyyun, tabiiyyun veya pozitivizm gibi isimler altında felsefi birer sistem halini alan bu düşünce biçimlerinde fiil sebeplerin birer sonucudur. Allah'a ait isim, sıfat ve fiillerin yaratılmış varlık ve sebeplere nisbetiyle ortaya çıkan putperestlikte Allah'ın varlığı tümünden inkâr edilmezken değindiğimiz esbâb şirkinde sebepler bazen Allah'ı tamamen unutturduğundan Allah'ın varlığının inkârı söz konusu olmaktadır.⁴⁶²

Maddenin ve tabiatın adi sebeplerinin yaratıcı kabul edildiği bu sistemlerde esas amacın Allah fikrini yok etmeye yönelik olduğu görülmektedir. Maddecilikte övülecek vasfa sahip bir Tanrı yoktur, hatta tanrının tasavvuru dahi söz konusu değildir. Gerçek olan tek şey maddedir. Çok eskiye dayanan bu anlayışa göre tabiatın bir yaratıcısı yoktur, fail tabiatın kendisidir, her varlık kendi kendisini ihdas etmiştir. Âlem, hava, su, toprak ve ateşin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan kadim bir varlıktır.⁴⁶³

İslam'ın tevhid düşüncesine göre tabiat Allah'ın eseridir. Sebepler adi birer vasıtaadır. İnsanın tabiata ve sebeplere kulluğu bir tarafa tabiat insana hizmet için yaratılmıştır. Bu bakımdan Allah'ın dışında Kâbe, Mescid'i Nebi, Mescid-i Aksa dâhil hiçbir şey mutlak manada kutsiyet taşımaz. Anılan değerlerin müstakil olarak kutsallaştırılmadığı tevhid inancında sebeplere asla kutsiyet atfedilmez.⁴⁶⁴

En tipik örneğini cahiliye de gördüğümüz şirk anlayışında yıldızlara tapanlar, kâinatı yıldızların idare ettiğine inananlar, fal açtırmak, yıldız ve burçlardan hüküm çıkarmak isteyenler olmuş ve şirke düşmüşlerdir.⁴⁶⁵

Sebepleri ilah görerek şirk koştak çok büyük bir yanılgıdır. Zira Allah, varlıkta zahirî bir illiyet bağı kurmuştur. İşte, sebep ve sonucun zahirde birbirine yakın ve bitişik gözükmesi, sebeplere tesir vermek isteyenleri aldatan bir etken olmuştur.

Onlar sebebi, sonucun illeti zannetmişlerdir; oysa iktiran (beraber olma) ayrıdır, illet (asl ve gerçek sebep) olmak ayrıdır. Varoluştaki illet, İlâhî irade ve

⁴⁶² Alışkan, Zülâl, *Kuranda Put ve Putlaştırma*, s. 45.

⁴⁶³ Sâbûnî, Nûreddin, *Kitâbü'l-Bidâye mine'l-Kifâye fi'l-Hidâye fi Usûli'd-Dîn*, s. 39; Macit, Nadim, *Kuran ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 44- 50.

⁴⁶⁴ Topaloğlu, Bekir vd., *İslam'da İnanç Esasları*, s. 99,100.

⁴⁶⁵ Topaloğlu, Bekir vd., *İslam'da İnanç Esasları*, s. 99,100.

Kudret'tir. Zira ne toprakta ne suda, ne havada, ne de ateşte herhangi bir varlığı meydana getirecek bir bilgi, irade, rahmet ve kudret göremeyiz. Çünkü sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk, bütün bunlar kendi başına yer tutamayan ve özünde devamlılık bulunmayan arazlardır, her an varlıkla yokluk arasında yer değiştirirler, kendilerini taşıyan (ayn) lar da hadislere mahal teşkil ederler. O halde bunlar da hadistir ve bir yaratıcıya mutlak surette muhtaçtır.⁴⁶⁶

Bu âlemde sonucun (ma'lulün) sebepler olmaksızın meydana gelmemesi, sonucun sebep tarafından meydana getirildiğini değil, sadece bu beraberliğin bozulmadığını gösterir. Yani, aslında bizim gördüğümüz, sadece sebep ile sonucun bir arada olmasıdır.⁴⁶⁷

Esbab şirkine örnek olabilecek bir olay da hurma ağaçlarının aşılınması konusunda yaşanmıştır. Her şeyi sebeplerin varlığına bağlayan müşrikler karşısında Hz. Peygamber hurma ağaçlarının aşılınması örneğinde sebeplerin, Allah'ın kudreti karşısındaki konumunu vurgulamıştır.

Söz konusu olayın rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.s), aşılama yapan bir topluluğa uğramış, onlara aşılama yapmadan da hurma elde edebileceklerini ifade etmiş, sahabe o yıl aşılama yapmamış ve verim alamamıştır. Hz. Peygamber durumu bir sahabiye sormuş, sahabe de verim alınmadığını belirtmiştir. Bu cevap karşısında Hz. Peygamber şu karşılığı vermiştir: *“Dünya işlerini siz benden daha iyi bilirsiniz”*⁴⁶⁸

H. Peygamber bu uygulaması ile sebeplerde hakiki tesir görerek şirk koşan insanları uyarmak istemiştir. Zira cahiliye dönemi müşriklerince sebep olmazsa olmaz koşuldu. Hz. Peygamber böyle bir yanılgıya dikkat çekmek için “Şayet Allah dilerse/dilemişse sebepten ibaret olan aşı olmadan da netice hâsıl olur” anlamında

⁴⁶⁶ Sâbûnî, Nûreddin, *Mâtüridiyye Akâidi*, çev. Bekir Topaloğlu, DİB Yayınları, Ankara, 1978, s.66.

⁴⁶⁷ Öztürk, Yener, “Hurma Ağaçlarının Aşılınması İle İlgili Rivayetlerin Tevhid-i Rubûbiyet Açısından Değerlendirilmesi”, *Yeni Ümit Dergisi*, sy. 67, 2005, s. 17- 21.

⁴⁶⁸ Müslim, “Fedâil”, 141.

“Siz aşılama yapmamış olsanız da hurma olur” buyurmuştur. Bu bakımdan esbab şirki, sebeplerde hakiki tesir vehmetmenin bir sonucudur.⁴⁶⁹

Cahiliyyede cahil müşrikler eliyle gündemde tutulan sebeplere hakiki tesir izafe etme meselesi, günümüz dünyasında özellikle ilim mahfillerinde ilim adamı kisvesi altında bayraklaştırılmakta, kullanılan ilim diliyle, şirk katkılı bilinç, şuuraltına yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu tutum aslında tabiatçılık, maddecilik ve pozitivizm gibi nihai planda Allah inancına karşı duran zihniyetlerin çalışmalarının doğal bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlmî söylemlere varıncaya dek varlığını gösteren bu esbap perestlik mantığı sözgelimi “Karaciğer ve pankreas, karbonhidrat metabolizmasını düzenler” cümlesinde kendisini göstermektedir. Bu ifadeyle organlara ilim ve kudret verdiğimiz ve gizli şirkin içinde olduğumuzun çoğu zaman farkına varmayız. İslam’ın tevhide gösterdiği hassasiyeti göz önünde bulundursak bu ifadenin tevhide uygun ideal şekli şöyle olmalıdır: “Mükemmel surette, bir ilim ve kudretle yaratılmış olan karaciğer ve pankreas, Allah’n kendilerine vermiş olduğu enzim ve hormonlarla karbonhidrat metabolizmasının düzenlenmesi vazifesini yürütürler.”⁴⁷⁰

Sebeplerde hakiki tesir görmekten kaynaklanan esbab şirkinin aslında ateistlerden başlayarak, cahiliye dönemi müşriklerini hatta Müslümanları yakından ilgilendirdiği gözlenmektedir. Tabiatperest ve maddeperestler her şeyi kör tesadüf ve sebeplere bağlarken, müşrikler de ulûhiyeti Allah ile yıldızlar, cinler, putlar v.b arasında taksim ediyorlardı. Müslümanlar açısından bu konu bir takım duygu ve davranışlarının şirk eseri göstermesi bakımından önemlidir. Söz gelimi şeriatın zahirine muhalif davranışlar sergileyen salih insanların aşırı yüceltilmesi, muskacılık ve sihirle uğraşmanın etkili olması, fal ve burçlara olan ilginin devam etmesi, bazı varlıklara uğursuzluk nisbet edilmesi vb. tutum ve davranışlar Müslümanları müşrik kılmasa da şirke yaklaştırmaktadır.

⁴⁶⁹ Öztürk, Yener, “Hurma Ağaçlarının Aşılama İle İlgili Rivayetlerin Tevhid-i Rubûbiyet Açısından Değerlendirilmesi”, s. 17- 21.

⁴⁷⁰ Sarsılmaz, Arif, “İlmî Makalelerde Şirk Problemi”, *Sızıntı Dergisi*, Nisan, 2004, sy. 303, s. 140- 143.

Kuran-ı Kerim ayetleri, sebeplerin, Allah'ın kudreti önünde birer perde olduğunu yegâne güç ve kudretin Allah'a ait olduğunu gösterir: *“Göklerde de, yerde de ne varsa hepsi O'nundur. İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, önlerindeki ve arkalarındakini bilir. Dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiç bir şeyi kavrayıp kuşatamazlar. . O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. Onların korunması O'na güç gelmez. O, pek yücedir, pek büyüktür.”*⁴⁷¹

Kuran-ı Kerim'in bu ve buna benzer tevhidi haykıran ayetleri aslında zahiri sebeplerin icad kabiliyetinden ne kadar uzak olduğunu gözler önüne sermektedir. Allah'ın mutlak hükümrانlığını ifade eden bu ilahi beyanlar, sebeplerin sadece zahiri bir perde, şuursuz ve camid birer varlık olduğunu haykırmaktadır.⁴⁷²

Şu ayeti kerimeler ilahi kudretin mucizelerini hikmet dolu bir tertip ile sebepleri sonuçlarına bağlayarak göstermektedir: *“İnsan, yiyeceğine bir baksın; doğrusu suyu bol bol indirmekteyiz. Sonra yeryüzünü iyice yarmakta ve orada taneli ekinler, üzüm, sebzeler, zeytin, hurma ağaçları ve bahçelerde koca koca ağaçlı meyveler ve çayırlar bitirmekteyiz. Bunlar sizin ve hayvanlarınız için geçimlidir.”*⁴⁷³ Son ayet bütün sebeplerin icad kabiliyetinden yoksun olduğunu göstermektedir. Mânen şöyle denilmektedir: Size ve hayvânâtınıza rızık yetiştirmek için su semâdan geliyor. O suda, size ve hayvânâtınıza acıyıp, şefkat edip rızık yetiştirmek kabiliyeti olmadığından, su gelmiyor, gönderiliyor demektir. Hem toprak nebâtâtıyla açılıp, rızığınız oradan geliyor. Hissiz, şuursuz toprak sizin rızınızı düşünüp şefkat etmek kabiliyetinden pek uzak olduğundan, toprak kendi kendine açılmıyor. Aksine birisi o kapıyı açıyor, nimetleri ellerinize veriyor. Hem otlar, ağaçlar sizin rızınızı düşünüp merhameten size meyveleri, hububatı yetiştirmekten pek çok uzak olduğundan, âyet gösteriyor ki, onlar bir Hakîm-i Rahîmin perde arkasından uzattığı ipler ve şeritlerdir ki, nimetlerini onlara takmış, hayat sahiplerine uzatıyor.⁴⁷⁴

⁴⁷¹ Bakara, 2/255.

⁴⁷² Nursi, Said, *Sözler*, Şahdamar Yay., s. 457,458.

⁴⁷³ Abese, 80/24- 32.

⁴⁷⁴ Nursi, Said, *Sözler*, s. 458.

Görüldüğü üzere esbabın, fiilin gerçekleşmesinde herhangi bir etkisi yoktur. Sebebi de sonucu da yaratan Allah'tır. Sebeplere ulûhiyet izafe edenler aslında kendilerine hizmet için yaratılan varlıklara kulluk etme ahmaklığında bulunuyorlar.

Şirkin bütün çürük dayanaklarını hükümsüz bırakan, onu bir daha dirilmemek üzere maziye gömen, şirkin temelsizliğinin belgeleri olan Kuran ve hadisi biz emanet eden Hz. Peygamber bir hadisinde “*Şeytan, namaz kılanların kendisine tapmalarından artık ümidini kesmiştir*”⁴⁷⁵ buyurmak suretiyle ümmetinin doğrudan puta tapmayacaklarına işaret etmiştir.

Gerçekten on dört asırlık İslam tarihine bakıldığında Cahiliyye döneminde olduğu gibi açıkça puta tapıldığı görülmemiştir. Dolayısı ile Hz. Muhammed insana insanlığını kazandıracak değerleri kazandırmış ve bu değerler O'ndan sonra değiştirilmemiştir. Hz. Peygamber'in kısa süre içerisinde gerçekleştirmiş olduğu zihniyet devrimi aynı zamanda peygamberliğini ispatlayan bir delildir.⁴⁷⁶ Her ne kadar gerçekleşmiş bir zihniyet devrimi varsa da dolaylı olarak şirk sayılan ve tevhid inancını zedeleyecek telakkiler olmuştur ve olacaktır. Küçük şirk kapsamında değerlendirilebilecek bu tür telakkilere aşağıdaki başlıklarda temas edilecektir.

F- YARATIKLARA KARŞI AŞIRI HÜRMET

a- Şahıslara Karşı Hürmet

İslam dini sevgi temeli üzerine kurulmuş bir dindir. Ölçü ve ahenge büyük önem veren İslam, tevhide zarar verecek her türlü tutuma cephe almıştır. Yaratıklara karşı sergilenecek sevgi, saygı ve hürmet gibi konularda dengenin gözetilmesini istemektedir. Kuran-ı Kerim'de iyilikleri hürmet ve yüceltme beklemek yerine Allah rızası için yaptığını ifade eden Salih insanların bu tavrı bize bu konuda fikir vermektedir: “*Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler.*

⁴⁷⁵ , “Sıfâtü'l-Münâfikîn”, 16; Tirmizî, “Birr”, 25.

⁴⁷⁶ Tarhan, Nevzat, *İnanç Psikolojisi*, s. 204.

(Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) “Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz.”⁴⁷⁷ Peygamber de aşırı hürmet ve yüceltme girişimlerine karşı durmuş makul bir sevgi talebini insanlara iletmişlerdir.⁴⁷⁸

Bir Müslüman’ın, Allahın dışındaki varlıklara duyacağı sevgi ve saygı beşeriyet ve yaratılmışlık sınırlarının ötesine geçemez. Din âlimi, mezhep imamı, tarikat şeyhi, lider, anne baba, evlat, dost gibi bunların hiçbiri müminin kalbinde Allah sevgisine eşit olamaz, Allah’a gösterilmesi gereken tazime alternatif oluşturamaz. Dinin öngördüğü sınırların çiğnenmesi halinde örneğini Yahudi ve Hristiyan din adamlarının Rableştirilmelerinde gördüğümüz şirk durumu ortaya çıkabilir.⁴⁷⁹

İslam’ın şirk konusunda üzerinde hassasiyet gösterdiği en önemli konulardan birisi insanı şirke düştükten sonra kurtarmaya çalışmak değil şirke açılacak kapıların açılmasını, sebeplerini önlemek olmuştur. Rab edinilmeleri nedeniyle ayetlerde eleştirilen ehli kitabın din adamlarının bu durumunu Hz. Peygamber bir hadislerinde şöyle değerlendirmiştir: “Gerçi, Yahudilerle Hristiyanlar din adamlarına tapmıyorlardı. Fakat Yahudi bilginleriyle ve Hristiyan din adamları dindaşlarına helali haram, haramı da helal kılıyor. Onlar da bunu kabul ediyorlardı.”⁴⁸⁰

Müslümanların, aşırıya kaçtıkları konulardan birisi de dini önder olarak gördükleri bir kısım insanları masum (günahsız ve günah işlemez) olarak değerlendirmeleri, bir kısım insanların da ister canlı isterse ölü olsun Allah katında insanlar için şefaet ettikleri/edeceklerine inanmalarıdır.

Şüphesiz ki ismet (günahsızlık), Allahın koruması sebebiyle peygamberlerine ihsan ettiği onlara özgü bir sıfattır. Peygamberler dışında hiç kimse masum olmadığı gibi herhangi bir Müslüman hakkında bu Cennetliktir veya cehennemliktir hükmünü verme yetkisi kimseye verilmemiştir. Bu duruma rağmen kimi farklı itikadi

⁴⁷⁷ İnsan, 76/8, 9.

⁴⁷⁸ Şûra, 42/23.

⁴⁷⁹ Topaloğlu, Bekir vd, *İslam’da İnanç Esasları*, s. 95.

⁴⁸⁰ Tirmizî, “Tefsir”, 10.

anlayışlarda peygamber dışında birtakım insanlar günahsız kabul edilmektedir. Bu meyanda Şia'nın on iki imamı günahsız addetmesi ehlisünnet anlayışı açısından doğru bir tutum değildir.⁴⁸¹

Allah ile kul arasında bazı şahıslarda tevessülde bulunma ve şefa'at etme fonksiyonu gören kimileri de şirke düşme tehlikesi ile karşı karşıya bulunmaktadır. Antik toplumlarda örneği görülen bu tür anlayışların modern toplumlarda da hem bozuk inanç ve dindarlık şeklinde, hem de otoritenin ve itaatın kaynağını Allah'tan başkasına verme şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu nedenle insanların inanç ve uygulamalarını, gelenek ve göreneklerini, anlayış ve davranışlarını sorgulamaları ve Kuran ile test etmeleri tevhidî çizgiyi korumanın vazgeçilmez şartıdır.⁴⁸²

Kur'ân-ı Kerim, toplum içerisindeki farklı yönleriyle öne çıkan insanlara yapılacak aşırı tazimin takdise dönüşebileceğini ve insanı şirke götürebileceğini değişik vesilelerle naklettiği bilgiler ile ortaya koymuştur. İnsanlar benliklerindeki bulunan kutsallık duygusunu bazen maddî, fani varlıklara yöneltir, değişik nedenlerle bu varlıkları yüceltip onlara kutsallık atfedebilirler. Özellikle kendisine minnet ve hayranlık duyulan insanlara gösterilen aşırı saygı, ölçüsüzce bir tutumla onu kutsal saymaya kadar gider. Fani varlıklara kutsallık atfetmek, secde edercesine aşırı tazim göstermek, hakikatte kutsallık atfedilmeye layık olan Yüce Allah'a yönelmeyi engeller. Bu açıdan Allah'ın yanında başka şeylere de aşırı tazim gösterme şirkin farklı bir boyutunu oluşturmaktadır.⁴⁸³

b- Tabiatı Yüceltme

Kadim çağlardan itibaren insanların, ay, güneş, yıldızlar, ateş gibi tabiat güçlerinden korkmaları ve zararlarından emin olma nedenine bağlı olarak o varlıkları

⁴⁸¹ Topaloğlu, Bekir vd, *İslam'da İnanç Esasları*, s. 106.

⁴⁸² Sarmış, İbrahim, *Hiz. Muhammedi Doğru Anlamak -I-*, Ekin Yay. İstanbul, 2007, s. 144

⁴⁸³ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, 222.

kutsallaştırmaları dışında, bu tür varlıklara hayranlıkları sebebiyle onları yüceltmış ve Allah’a ortak koşmuşları görülmektedir.⁴⁸⁴ Oysaki bütün bir varlık Allah’ın sanat eseridir. Bu eserlerin en üstünü ise insandır. Âlemin birer parçası olan, varlığından haberdar olduğumuz her şey insana hizmet etmektedir. Ne var ki insan bazen kendisine hizmet için yaratılan varlıkları ilahlaştırma bayağılığına düşebilmektedir.

Yüce Allah, tabiat varlıklarının konumuna işareten bazı müşrik kabilelerin ilah kabul ettikleri Şi’ra yıldızı hakkında şöyle buyurmuştur: *“Doğrusu Şi’ra yıldızının rabbi de O (Allah)’dur.”*⁴⁸⁵ Kuran-ı Kerim tabiat varlıkları hakkındaki yanlış tavırları düzeltme onların Allah’ın emri buyruğu ile hareket ettiğini ve insanın emrine amade kılındığını birçok ayet ile dile getirmiştir. Bu ayeti kerimlerin birisinde konu şu şekilde takdim edilir: *“Allah, gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü meyveler çıkaran, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır.”*⁴⁸⁶

Görüldüğü üzere tabiat varlıkları hacim ve hareket tarzları ne durumda olursa olsun Allah’ın yarattığı, O’nun buyruğundan çıkmayan, insanlara hizmet etmek için ihsan edilen aciz varlıklardır. Kendilerinde ilahlık, rablik vasfı bulunmamaktadır.

G- GAYBA İLİŞKİN KONULARDAKİ AŞIRILIKLAR

İslam dini, gaybın bilinmesini Allah’a mahsus kılmıştır. Birçok ayeti kerime ile vurgulanan⁴⁸⁷ bu husus bir ayette şöyle ifade edilir: *“De ki, göklerde ve yerde gaybı Allah’tan başka kimse bilemez.”*⁴⁸⁸

⁴⁸⁴ Tabiat varlıklarının yüceltilmesi ve takdis edilmesi hakkında bkz. Sarıçam, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 49- 56.

⁴⁸⁵ Necm, 53/49.

⁴⁸⁶ İbrahim, 14/32; Benzer ayetler için bkz. Bakara, 2/164; Araf, 7/54; Ra’d, 13/2; Nahl, 16/14, 79, Hacc,22/65 vb.

⁴⁸⁷ En’am, 6/50, 59, 73; Araf, 7/188; Yunus, 10/20; Hud, 11/31 vb.

⁴⁸⁸ Neml, 27/65.

Cahiliyenin putperestlik anlayışına göre kâhin ve benzeri kişiler gaybı bilmekteydi. Devrin insanları böylelerinden gayba ilişkin konuların bilgisini aldığına inanırlardı. Bu putperestliğin ayrı bir tezahürü idi. Kâhine bir taraftan tanrılık diğer taraftan peygamberlik şahsiyeti yüklenmişti.⁴⁸⁹ Tevhide aykırı olan bu konu hakkında Hz. Peygamberin şiddetli uyarıları bulunmaktadır.⁴⁹⁰ Bu hadislerden birisinde Hz. Peygamber şöyle buyurur: *“Kim bir kâhine gider de onun söylediğini tasdik ederse Muhammed’e indirilenden (İslam) ayrılmış olur.”*⁴⁹¹

Cinlerden veya insanlardan yardım (istiâne) dilemek, müneccimlere iltifat edip verdiği haberleri doğrulamak, fal, sihir, muska ve büyü gibi fiillerle başkalarına zarar vermeye çalışmak, burç yorumlarına şartlanarak hayatı şekillendirmeye çalışmak; hipnoz seanslarına bağımlı hale gelmek, gibi tutumlar kişinin tevhid inancına zaaf vermekte, şirke düşmesine sebep olmaktadır.⁴⁹²

Müslüman da olsa Kuran bilgi ve şuurundan yoksun olanların insanları yalan yanlış bilgilerle aldatması, aldatılan insanların onların gaybı bildiklerine inanması Kuran’a aykırıdır. Bunun yanında evliya olarak adlandırılan birtakım kişilerin de gaybı bilmesi söz konusu değildir. Gariptir cahiliyede olduğu gibi tevhid inancının yozlaşmasına bağlı olarak İslam coğrafyasında sözde erenlerin gaybı bildiği, insanların kalbini okuduğu, gelecekte haber verdiği inancı yanında cinlerin de gaybı bildiği, insanlar üzerinde fayda veya zarar vermeye yönelik tasarruf sahibi olduğu inancı popülerlik kazanmaktadır.⁴⁹³

*“Fakat Allah, peygamberlerinden dilediğini seçer (gaybı ona bildirir). O hâlde, Allah’a ve peygamberlerine iman edin. Eğer iman eder ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız sizin için büyük bir mükâfat vardır”*⁴⁹⁴ ayetinin de ifade ettiği hakikate göre Allah’a ait olan gaybın bilgisine, bildirmediği sürece peygamberler de

⁴⁸⁹ Topaloğlu, Bekir vd., *İslam’da İnanç Esasları*, s. 102.

⁴⁹⁰ Konuyla ilgili hadisler için bkz. Wensick, *Miftahü Küñûzi’Sünne*, Tah. Muhammed Fuad Abdü’l-Baki, İdare-i Tercümani’s-Sünne, Lahor, 1978, Kâhin Mad. s. 411, 412.

⁴⁹¹ Ebû Davud, “Tıp”, 21; Tirmizî, “Tahare”, 102.

⁴⁹² Geniş bilgi için bkz. El-Meânî, Ebü’l-Berâ Üsâme b. Yâsin, *el-Kavlü’l-Muîn fi Mürtekezâti Muâleceti’s- Sar’ı ve’s- Sihri ve’l-Ayn*, Dârü’l-Meâlî, Amman, 2000.

⁴⁹³ Sarmış, İbrahim, *Hiz. Muhammed’i Doğru Anlamak*, I, 119- 123.

⁴⁹⁴ Âl-i İmran, 3/179.

sahip değildir. Durum böyle olmasına rağmen bir takım insanların gayb bilgisine sahip olduklarını iddia etmesi, inanç bilinci az olan şahısların bu tür insanlara itibar etmesi bozulan tevhid anlayışı sebebiyle şirk görünümlü tavırlar cümlesindendir. Kendilerini ancak tevhid inancının kurtaracağı gerçeği karşısında insanların daha bilinçli hareket etmesi, ihtiyaç ve sıkıntılarının giderilmesini Allah’tan beklemleri tek kurtarıcı yol olarak gözükmektedir.

H- ŞİRK-İ HAFİYY (GİZLİ ŞİRK), RİYA

Gizli şirk olarak tarif edilen riya Kuran-ı Kerim’de, Hz. Peygamberin hadislerinde ve Müslümanların itikad, ahlak, tasavvuf eserlerinde üzerinde en fazla durulan ve kaçınılması gereken bir konudur. Bu tür şirk, Müslümanların amellerini gösteriş, riya olsun diye yapmalarından kaynaklanır.⁴⁹⁵

Sözlükte “göstermek, gösteriş yapmak” anlamlarına gelen riya, dinî bir kavram olarak, sırf Allah rızası için yapılması gereken ibadetleri ve güzel davranışları kendini beğendirmek ve insanlara göstermek amacıyla yapmak demektir.⁴⁹⁶

Riya, kendi arasına gizli ve açık olmak üzere ikiye ayrılır.

a) Açık riya. a) İnsanı, amel etmeğe sevk eden riyadır. a b)Yalnızca, riya maksadıyla amel etmektir.

b) Gizli riya. b a) Yalnızca riya maksatlı “yapılmayan” ameldir. Söz gelimi gece teheccüd namazı kılan kişiye, yalnız iken namaz kılmak ağır geldiği halde, başkasının yanında bunu hevesle yapması bu tür riyaya bir örnektir. Aslında bu kişi, ibadetini sadece gösteriş amaçlı yapmıyor, fakat başkalarının yanında daha bir istekli gözükmek için ameline riya karıştırıyor.

⁴⁹⁵ Gölcük, Şerafeddin- Toprak, Süleyman, *Kelam*, s. 113,114.

⁴⁹⁶ Karaman, Fikret vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 560.

b b) Daha gizli olan riya. Bu tür riyada kişi yaptığı amelin görülüp görülmemesini arzu etmez ancak, bu amelinin bilinmesine sevinir. Nice ihlâs ile amel edip riyayı reddeden ve ameline bu şekilde devam edenler vardır ki, bütün bunlara rağmen amelinin çevrede duyulmasına sevinir ve duyulmasından aldığı zevkle ibadetine daha sıkı sarılır. İşte bu sevinme de gizli riyaya delalet etmektedir. Kişi bu sevginin etkisinden kendisini kurtarmaz ise gizli riya kişinin amellerini boşa çıkarma potansiyelini içinde barındırır. Sarahaten, olmasa da ima ve şaret yoluyla ibadetini duyurma yolları araştırır.

b c) Riyanın en gizli şekli de şudur ki, kişi amelinin duyurmak istemediği gibi, hiçbir şekilde duyulmasından da memnun olmaz, ancak karşılaştığı kişilerin kendisine önce selam vermelerini, saygı ve güler yüz göstermelerini, ihtiyacına koşmalarını, meclislerde kendisine yer gösterilmesini arzu eder. Arzularına cevap verilmediğinde bundan alınır.⁴⁹⁷

Hiz. Peygamberin, ümmetini en çok uyardığı, gizli şirk olarak ifade edilen bu şirk türü ölçüsü ve seviyesine göre amellere tesir etmektedir. Tevhidi en saf halini yaşamak en gizlisi dâhil gizli şirk çeşitlerini kalpten uzaklaştırmaya bağlıdır. Bünyeden atılarak tesirsiz hale getirilmeyen virüsün bütün bir uzvu işlevsiz hale getirmesi gibi gizli şirk olan riya da amelleri boşa çıkarabilecek bir tehlikeye sahiptir.

Gizli şirk olan riya kelimesi değişik ayetlerde geçmektedir. Bu ayeti kerimelerin ilk ikisinde Allah yolunda malını harcayan kişilerin insanlara gösteriş yaptığından haber verilmekte ve Müslümanlar uyarılmaktadır.⁴⁹⁸ Diğer iki ayeti kerimede ise ibadetlerini insanlara göstermeyi alışkanlık edinmiş kimselerden söz edilmektedir.⁴⁹⁹

Özellikle namaz türü ibadetlerde riyanın sebep ve görünüşleri şöylece özetlenebilir:

⁴⁹⁷ Gazalî, *İhya-u Ulûmi'd-dîn*, III, 660- 661.

⁴⁹⁸ Bakara, 2/262- 4; Nisâ, 4/38.

⁴⁹⁹ Nisâ, 4/142; Mâûn, 107/ 4- 7.

- 1- Örnek olarak kıldığı namazı yalnız Allah rızası için değil bunun yanında dünyevi bir takım beklentileri elde etmeye yönelik kılma,
- 2- Görüldüğü yerlerde namaza özen gösterdiği halde yalnız kaldığında ya hiç kılmama ya da namazı hafife alma.
- 3- Hakkın huzurunda kıldığı namazı iki yatış bir kıntış bakış'tan ibaret bir gösteriş halinde olma⁵⁰⁰.

Riya kelimesinin geçtiği son ayeti kerimede ise yüce Allah şöyle buyurur: *“Memleketlerinden savaşa çalım satarak, halka gösteriş yaparak çıkan ve Allah yolundan insanları uzaklaştıranlar gibi olmayın. Allah onların bütün yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır.”*⁵⁰¹

Riyanın insan amellerine ve ibadetlerine sinsice yaklaşp onları hükümsüz bırakma potansiyeli sebebiyle Hz. Peygamber riyayı gece karanlığında yürüyen karıncanın ayak sesine benzetmiş⁵⁰², riya olsun diye dünyada amel işleyenlerin Allah'ın huzurunda secde etmekten aciz kalacaklarını⁵⁰³, ümmeti için en çok korktuğu şeyin riya olduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁴ *“Ümmetim hakkında iki şeyden korkuyorum: Şirk ve gizli şehvet.”* uyarısı üzerine: *“Ey Allah'ın Resulü! Senden sonra ümmetin Allah'a ortak mı koşacak?”* demiş, Efendimiz (s.a.s.) de: *“Evet, ama onlar Güneş'e, Ay'a, taş'a ve puta tapmayacaklar. Fakat amelleri ile gösteriş yapacaklar”* buyurmuştur.⁵⁰⁵ Bir kutsi hadiste şöyle buyurmuştur: *“Allah Teâlâ buyurdu ki: “Ben, kendisine şirk koşulmasından en uzak olanım. Kim işlediği amelde benden başkasını bana ortak kabul ederse, o kişiyi ortak koştuğu ile baş başa bırakırım.”*⁵⁰⁶

Riya, yapılan ibadet ve güzel amellerin sevabını ortadan kaldırır.⁵⁰⁷ Amelleri boşa çıkaran, adım adım kulun ibadetinin seyrini Allahın rızası dışında dünyevi ve

⁵⁰⁰ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, IX, 179,180.

⁵⁰¹ Enfâl, 8/47.

⁵⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Kahire, IV, 403, h. No, 19622 (Mevsua Şamile 1. 0)

⁵⁰³ Buhari, “Tefsir”, “Nun ve'l-Kalem” 2; “Tefsir”, “Nisa” 8, “Tevhid” 24, Müslim, “İman” 302, (183).

⁵⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 428.

⁵⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 124

⁵⁰⁶ Müslim, “Zühd”, 46.

⁵⁰⁷ Bakara, 2/264.

nefsanî karşılıklara doğru yönelten rıyanın iki sebebi vardır: İmandaki zayıflık; mal, mülk, makam ve şöhret gibi dünyalık hırsı.⁵⁰⁸

Halis tevhidi korumanın en önemli yolu kalp ruh ve zihin dünyasına hasar veren riyaya kalp kapılarını kapatmaktır. Hz. Peygamberin ve İslam büyüklerinin riyadan bu denli sakındırmaya çalışmasının, üzerinde durulması gereken bir nokta olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

II- ŞİRK SEBEBİ BAZI DURUMLAR

Bazı söz ve fiiller vardır ki o söz ve fiillerin sahiplerinin şirke düşmesinden endişe edilir. Bu durumlar kısaca şöylece özetlenebilir.

A- Allah'tan Başkasına Yemin Etmek

Allah'tan başkasına yemin etmek şirki doğuracak durumlardan biridir. Yemin, genel olarak Allahın isim ve sıfatlarının herhangi biri ile yapıldığında makbul olmaktadır. Fıkıh âlimlerinin bir kısmı dinin kutsal saydığı değerler adına yemin etmeyi caiz görmüş⁵⁰⁹ iseler de bu konunun sınırını avam halkın koruyabilmesi her zaman için mümkün olmayabilir. Meselenin bu yönü tevhid eğitimi ile yakından alakalıdır.

Cahiliye insanları atalarının veya farklı varlıkların üzerine yemin ediyorlardı. Tazim manasının bulunduğu yemin ile atalar yüceltilmiş ve şirk vuku bulmuş oluyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) *“Yüce Allah sizlerin atalarınıza yemin etmenizi*

⁵⁰⁸ Gölcük, Şerafeddin- Toprak, Süleyman, *Kelam*, s. 114.

⁵⁰⁹ İbn Rüşd, Kadı Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd El-Hafid, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1991, II, 283- 284.

yasak etmektedir. Kim yemin etmek isterse ya Allah'a yemin etsin ya da hiç yemin etmeyip sussun”⁵¹⁰

Gerek Hz. Peygamberin şirke karşı uyarı amaçlı yemin ile ilgili hadisleri gerekse İslam âlimlerinin bu noktadaki açıklamaları, Allah'ın dışındaki varlıkların adına yemin etmenin isabetli olmadığını, şirke kapı aralayabileceğini göstermektedir.

B- Halka ve İp Takmak

Tevhid, Allah'ın kâinatta koyduğu kanunlar çerçevesinde sebeplere sarılmaya asla karşı çıkmaz; bilakis teşvik eder. Ne var ki, meydana gelen veya meydana geleceği sanılan tehlikeleri defetmek için, birtakım bilinmeyen ve gizli olan sebeplere sarılarak esrarengiz yollara başvurmak, asla meşrû sayılmaz. Bazı toplumlarda görülen madenî halkalar takmak, kollara ip bağlamak, bu türdendir. Bir keresinde Hz. Peygamber, zayıflıktan kurtulmak için koluna demir takan sahabiye bunu çıkarttırmıştır. Yine Hz. Peygamber, sıtmayı önlediğine inanıldığı için koluna ip takan hastanın kolundan da aynı şekilde bunun çıkarılmasını istemiş ve arkasından şu ayeti okumuştur:⁵¹¹ “*Onların çoğu, şirk koşmadan Allah'a inanmazlar.*”⁵¹²

İslam dini ilmin ve tıbbın verilerine saygı gösterir. Tedaviye yardımcı olduğu ispatlanan yöntemleri, fiziki sebeplere sarılmanın bir gereği ve Allah'ın ilim eliyle insana ettiği bir ihsan olarak görür. Diğer taraftan dini ve ilmi hiçbir veriye dayanmadan bir takım yol ve yöntemlerin bedeni veya psikolojik rahatsızlıkların tedavi yöntemi olarak algılanmasını, bu vasıtalarla bir takım tesir ve güç izafe edilmesini tevhide aykırı bulduğu için yasaklar.

C- Sihir (Büyü)

⁵¹⁰ Buhârî, “Edeb”, 74.

⁵¹¹ Kalkan, Ahmed, *İslam Akaidi*, Rağbet Yay. İstanbul, 2007, 213- 214.

⁵¹² Yunus, 10/106.

İslam öncesi cahiliye dönemi toplumunda ve dünyanın değişik coğrafyalarında yaygın olarak başvuru yollarından birisi de sihirdi. İslamiyet tılsım, yıldız falı dâhil bütün sihir çeşitlerini yasaklamış, sihirle uğraşmayı büyük günahlardan saymış ve bunları şirke sebep olabilecek durumlar cümlesinde değerlendirmiştir.⁵¹³

Çünkü büyü yapmada, Allah'ın irade ve kudreti üstünde işler başarabilme iddiası vardır. Ayrıca büyücülerin her şeyi bildiği, başaramadıkları hiçbir iş olmadığı tarzındaki inançlar da İslâm dinine ters düşmektedir. Bu yüzden İslâm bilginleri kitap ve sünnete uymayan sadece aldatmaya matuf büyüü tamamen reddetmişlerdir.⁵¹⁴

Yapılan yorumlarda İslam'ın yasakladığı sihrin tesirinin hak olmadığı ifade edilmiştir. Çünkü eğer sihirbazların fayda ve zarar yönünden ileri sürdüklerinin bir gerçeği olsaydı, aslında onların havada uçmaları, gaybı bilmeleri, yerin altındaki gömüler ile çalıntı eşyalardan haber vermeleri ve çeşitli şekillerde insanlara zarar ya da fayda vermeleri gerekirdi. Ayrıca bulundukları toplumun idaresini başlarını hiçbir zarar getirmeden ele geçirmeğe güçleri de yeterdi. Oysa onlar birçoğu itibarı ile kendi zaruri ihtiyaçlarını gidermekten uzak bir şekilde dilencilik yaparak geçimlerini sağlamaya çalışmaktadırlar.⁵¹⁵ Anlaşılan o ki hakikatte sihir, sahiplerine bir fayda sağlamıyor; aksine sihirbazları ve sihirden bir beklenti içerisinde olanları tevhidden uzaklaştırıp şirke yuvarlayan bir durum olarak karşımıza çıkıyor.

D- Kabirlere Tazimde Bulunmak

İslam dininin şirk sebebi bir durum olarak üzerinde durduğu konulardan birisi kabirleri tazim, kabir ziyaretlerinin amacı ve şekli olmuştur.

Dini bir hüviyet arz eden kabir ziyaretlerinde esas amaç sevdiklerinin hatırasını yaşatmak ve onlara faydalı olabilmek için dua etmektir. Zamanla tevhid bilincinin zayıflamasına, bidat ve hurafelerin artmasına bağlı olarak mezarlara kullukta bulunma söz konusu olabilmektedir. Aslında Hz. Peygamberin tevhid

⁵¹³ Kardâvî, Yusuf, *Allahın Varlığı ve Tevhidin Hakikati*, İhtar Yay. s. 99- 101; Kılavuz, A. Saim, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, Marifet Yay., s. 160- 165

⁵¹⁴ Karaman, Fikret vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 76,77.

⁵¹⁵ Özbek, Yusuf, *İslam Açısından Sihir*, İz Yay., s. 21- 29.

inancının yerleşmesine değin kabir ziyaretlerini yasaklamasının sebebi budur. Müminlerin kabirlerle ilgili eski düşüncelerinin yanlış olduğunun anlaşılması, kabirdekilerin yardım etmekten ziyade yardıma muhtaç durumda oldukları bilincinin yerleşmesiyle birlikte söz konusu yasak kalmıştır. Dahası yaşayanlara ölümü hatırlatması ve sevdiklerine istiğfarda bulunmaları maslahatına binaen Allah'tan başkasına ibadet manası taşımaması, Allah ve Resulünün meşru kıldığı ölçüler içerisinde yapılması kaydıyla kabir ziyaretleri teşvik edilmiştir.⁵¹⁶

Hız. Peygamberin kabir ziyaretlerinin şirk görüntüsü vermemesi için dikkat edilmesini tavsiye ettiği hususlar genel olarak şunlardır: Kabirleri mescid edinmek, kabirlere dönerek namaz kılmak, kabirleri aydınlatmak, üzerine yazı yazmak, kabirleri (gösteriş alanına çevirecek şekilde) yükseltmek ve tezyin etmek, kabirlerin başına toplanarak orayı bayram yerine ya da matem haneye çevirmek.⁵¹⁷

⁵¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Toprak, Süleyman, *Ölümünden Sonraki Hayat*, s. 423, 501.

⁵¹⁷ Kardavi, Yusuf, *Allahın Varlığı ve Tevhidin Hakikati*, s. 111- 113.

E- Şirk Çağrıştıran Sözler

Allah ve falan isterse, Allah ve falan olmasaydı, Allah'a ve sana yemin ederim ki gibi ifadelerle başlayan cümleler, Allah'a mahsus isim veya sıfatları başkalarına isim ya da sıfat olarak nispet etmek, bela veya musibet geldiğinde zamana küfretmek vb.⁵¹⁸şirk çağrıştıran sözlerdendir. Mana ve mefhum olarak Allah'a ortaklığı akıllara getirebilecek sözleri kullanmamak şirk görüntüsü vermemek için dikkat edilmesi gereken bir konudur.

⁵¹⁸ Kardavi, Yusuf, *Allahın Varlığı ve Tevhidin Hakikati*, s.118,119.

SONUÇ

İslam, tevhid dinidir. İnançta, ibadette, sosyal davranışlarda başta olmak üzere hayatın bütün ünitelerinde birliği, ahengi ve dengeyi gözetir. Müntesiplerine her konuda tevhid inancının gereğinin yerine getirmeyi görev olarak verdiği gibi bu görevi kulluğun makbûliyetinin şartı görür.

İslam'a göre iman, ibadet ve sosyal düzenin işleyişini bozan fert ve toplumları kendinden değersiz, cansız varlıklara kulluğa bağımlı hale getiren faktör şirk illettir. Şirk, varlığını kendisini besleyen psikolojik ve sosyolojik etkenlerle sürdürmektedir. Buna rağmen sosyolojik ya da daha değişik dış nedenlerin varlığı şirk koşan kişiyi fiilinde sorumluluktan kurtarmaz. Çünkü insanın ameli plandaki bütün tepkileri dış dünyada karşılaştığı olay ve olguların iç dünyasında meydana getirdiği tesirden kaynaklanmaktadır. Allah'ın huzurunda O'na ortak koşulan varlıkların hiçbir fayda vermemesi, şirk fiilini işleyeni yalnız bırakmaları gibi gerçekler göz önüne alındığında şirk inancının yerleştiği insan bünyesi üzerinde daha fazla durmayı, tevhid bilincini sağlam yerleştirmeyi gerekli kılmaktadır.

Şirk inancının hakikatte hiçbir karşılığı yoktur. O, zan ve yanılgıdan ibarettir. Zan, yanılgı ve taklidin belirleyici olması ise insanı diğer varlıklardan farklı ve şerefli kılan aklın fonksiyonel tutulmamasına bağlıdır. İşte bu durum, aklın gerçekte onaylamayacağı basit ve geçersiz nedenlerle kayıtsız kalarak göz yumduğu şirkin varlığını devam ettirmesine neden olmaktadır. Bu bakımdan şirk; aklını kullanmayan, toplumun ileri gelenlerinin yönlendirmesine tabi, atalarından devir aldıklarını kutsallaştıran avam halk ile şirki dünyevi çıkarları için bir araç olarak kullanan toplumun önde gelenlerinin beraberce yaşattıkları bir hastalıktır. Hakikatte her iki grup için de mevcut tablo nefsanî arzu ve istekleri ölçüsüzce yaşamak için bir kılıftır. Öyleyse şirk, aklın asli fonksiyonunu terk edip kendini nefis ve hevanın tatminine adanmasının adıdır.

Hakikati, sebep ve çeşitleri ile ortaya çıkarılarak anlaşılmaya çalışılan şirk inancının tevhid toplumunda zuhur etmemesi, Hz. Peygamberin dikkat çektiği haliyle yapılan amelleri boşa çıkarmaması için tevhid eğitimi üzerinde özenle durulması, ibadetlerde ihlâs düsturu diri tutulmasının gereği kendini göstermektedir.

Amacı ve vasıtaları aynı olan müminlerin tevhid bilincini yerleştirme, şirkin zararlarını gösterme ve ona tavır koyma konusunda izlenecek seyir hayati bir önem arz etmektedir. Burada düşülecek hata tevhide koruma, şirke göz açtırmama hedefine rağmen tefrikaya, hizipleşmelere, insanların tavırları sebebiyle inançları hakkında hüküm verme aşırılığına sebep olabilecektir. Bu cümleden olarak birtakım davranışları sebebiyle günümüz Müslümanlarını, peygamber ve ahiret inancı bulunmayan, Allah inancı tamamen tahrif olan cahiliye dönemi müşrikleriyle eşit tutmak, olayları yalnızca zahiri ile değerlendirmek, niyet ve kast sorgulaması yapmadan eşit tutmak tevhide gelebilecek en büyük tehlikelerdendir.

İslam, evrenselliği olan tevhid dinidir. Her konuda söyleyeceği bir sözü, göstereceği bir hedef, tashih edeceği yanlış vardır. Evrensel dinin müntesiplerinin ortaya koyacakları tavrın İslam'ın enginliği ile mütenasip olması inançlarının bir gereğidir. Bu bakımdan günümüz insanını, cahiliye dönemi şartları ile değerlendirmek, onlara meşru alternatifler göstermek yerine karşılaştığımız yeni durumları ilk planda bidat kapsamında değerlendirmek, dini taassuptan ibaretmiş görüntüsüne neden olmak uygun olmayacaktır.

Tevhid dini adına konuşanlar insanlığa ferdi, içtimai, siyasi, iktisadi, ilmi, sanat, musiki gibi bütün konularda yön vermeli, fertleri dış dünyanın oluşturduğu şirk ortamının insafına terk etmemelidir. Aksi durumda davranışları şirk içermekle, sahiplerini de müşrik olmakla itham etme söz konusu olur ki, bu durumda fertler benlik ve kimlik arayışına yöneleceği gibi İslam'ı bilmeyenlere anlatma, ona uzak kalanlara ulaşmak da zorlaşacaktır.

Müminlerin şirk karşısında direncini artırmak için imanın, amelin, ahlakın, dış dünya ile münasebetlerin felsefi, sosyolojik ve psikolojik analizlerinin sağlıklı yapılması için ilgili bilimlerin verilerinden faydalanılması; tevhid eğitimi aşılırken

bu verilerin göz önünde tutulması dikkate değer husulardandır. Kuranın ve peygamberlerin yaptığı da psikolojik ve sosyolojik zaaflardan ve ihtiyaçlardan hareketle muhataplarının duygularına hitap etmek, duygularının kontrolünü akıllarının himayesine vermek için tabii telkinlerde bulunmak olmuştur.

Çalışmamız sonucu vardığımız ve konuyla ilgili çalışma yapacakların dikkat etmesinde fayda gördüğümüz kanaatleri şöylece özetleyebiliriz.

a) İslam dinine mensup bir mümin için en önemli konu mükellef kılındığı dönemden son nefesini vereceği ana kadar imanını tevhid inancı üzere korumasıdır.

b) İman karşısında en büyük tehlike küfür, tevhid inancı karşısındaki en büyük tehlike ise şirktir. Müslüman için küfrün bir bölümü olan şirke düşmek mutlak küfre düşmeğe oranla daha muhtemeldir. Bu bakımdan şirk müslümanlar için daha sinsî, daha yakın, daha aktif ve daha güncel bir tehlike olarak karşımızda durmaktadır.

c) Şirkin oluşmasında, psikolojik faktörler ön plandadır. Dış faktörler etkili olsa da şirk insanın iç âleminde başlayıp sonuçlanan bir süreçtir. Tezde on üç ayrı başlıkta ele alınan fakat yirmi farklı maddeyi ihtiva eden şirk sebebi içerisinde en temel sebep olarak “Nefsin Arzu ve Heveslerine Tabi Olması” yer almaktadır. Bu yönüyle denilebilir ki şirkin gerçek sebebi kişinin nefsanî arzu ve heveslerine uymasıdır ve diğer bütün sebepler bu yolda ortaya konulan gerekçelerden ibarettir.

d) Şirk çeşitleri içerisinde geçmiş dönemlerde takrîb şirkinin, günümüzde ise son asırlardaki felsefî akımlarının da etkisiyle esbap şirkinin diğer şirk sebeplerine nisbetle yaygın olduğu gözlemlenmektedir.

e) Psikolojik faktörlerin ağırlığı oluşturma, şirk etkenlerini hükümsüz kılmada psikoloji ilminin verilerinin ve duygu eğitiminin önemini açığa çıkarmaktadır.

f) Tevhid ve duygu eğitiminin, kişiliğin oluştuğu, anlam arayışlarının başladığı gençlik dönemlerinde yoğunlaşması gereği önem arz etmektedir.

g) Tevhid ve şirk konusunda tavır belirlerken, şirk tezahürü içeren davranışlara karşı durmanın yanında kişiyi bu davranışları sergilemeye zorlayan

psikolojik zaafların giderilmesinin önemli olduğu gözlemlenmektedir.

h) Tevhidi koruma şirke karşı durma amacıyla büyük şirkin bütün çeşitleriyle yaşandığı dünyada yorum ve tavırların sadece Müslümanların şirk belirtisi taşıyan davranışlarına hasredilmesi ve davranış sahiplerinin müşrik ilan edilmesinin nifak ve tefrika doğurabilecek bir mahiyete sahip olduğu anlaşılmaktadır.

i) Müşrikin kim olduğundan ziyade şirkin ne olduğunu, şirk sebeplerinin neler olduğundan ziyade sebepleri doğuran psikolojik ve sosyolojik faktörlerin kaynağını, şirkin tarihteki görünümünü nakletmekle sınırlı kalmaktan ziyade günümüz ve gelecekte şirke meydan vermeyecek yaklaşımları belirlemek daha uygun gözükmektedir.

j) Şirkin sebep ve çeşitleri karşısında tevhid savunulurken İslam'ın birleştirici, bütünleştirici, akıl ve kalpleri ikna edici tavrı, âlemi değerlendirirken gözettiği ahenk güzel bir fırsat olarak değerlendirilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- AHMED B. HANBEL, Ebu Abdillâh eş-Şeybânî(v. 241/855), *Müsned, I-VI*, Müessesetü Kurtuba, Kahire, ty.
- AKIN, Murat, *Vehhabîlikte Tevhid ve Şirk*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Metin Özdemir, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2006.
- ALAGAŞ, Mehmed, *20.Yüzyıl'da Tevhid ve Şirk*, İnsan Dergisi Yayınları, İzmir, 2000.
- ALIŞKAN, Zülâl, *Kuranda Put ve Putlaştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Metin Yurdagür, MÜİF, İstanbul, 2003.
- ALPTEKİN, Coşkun, “Ata” *DİA*, IV, 32, 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- ARAF, Abdullah b. Fahd b. Abdurrahman, *Cuhûdü'l-Mâlikiyye fî Takrîri Tevhîdi'l-İbade*, Dâru't-Tevhid, Riyad, 2007.
- ARVASI, S. Ahmed, *Diylektiğimiz Ve Estetiğimiz*, Burak Yayınevi, İstanbul, Ty.
- AY, Mahmut, *Kuranda Mekke Müşriklerinin Eleştiri ve İthamlarına Yönelik Cevaplar*, Danışman: Mesut Okumuş, Gazi Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- AYDIN, Hayati, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999.
- AYDIN, Mehmet, “Hristiyanlık” *DİA*, XVII, 340-347, TDV Yay., Ankara.
- BEDEVÎ, Yusuf, Ali, *Hakkullah Ale'l-İbad Ve Hakku'l-İbad Alellah*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 1989.
- BEHEŞTÎ, Şehid Muhammed Hüseyin, *Kur'an'da Tevhid*, Objektif Yayınları, ty.
- BUHARÎ, Muhammed b. İsmail, Ebu Abdillâh el-Cufî, *Sahîh-i Buharî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, ty.
- BULADI, Kerim, *Kur'an'da Nankörlük Kavramı*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001.
- BULUT, Mehmet, “İman Açısından Ehl-i kitap II”, *Yeni Ümit Dergisi*, 1996, sayı 31, s. 44- 50.

_____, *İman Açısından Ehl-i kitap III*, Yeni Ümit Dergisi, 1996, sayı 32, s. 45- 50.

CANATAN, Kadir, *Kur'an'da Hz. Peygambere Sorulan 13 Soru*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2005.

CEVHERÎ, İsmail b. Hammad, (v. 393- 400/1002- 1010), *es-Sihah Tâcul-Luğa ve Sihahu'l-Arabiyye, I-VII*, Dâru'l-İlm, Beyrut, 1979.

COŞKUN, İbrahim, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Tekin Kitabevi, Konya, ty.

CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed (v. 816/ 1413), *et-Ta'rifât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1985.

ÇAĞRICI, Mustafa, “Gurur”, *DİA.*, XIV, 212, 213, TDV Yay. Ankara.

_____, “Kibir”, *DİA.*, XXV, 562, TDV yay. Ankara.

ÇELİK, Ahmet, *Kuran'da Tevhid Kavramının Semantik Alanları*, AİFD, sy. 17, 2002, s.127- 150.

ÇELİK, İbrahim, *Kur'an'da Peygamberlere Karşıt Güçler*, Kişisel Yayınlar, Bursa 2001.

DEMİRCİ, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2003.

DERVEZE, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Terc. Mehmet Yolcu, Yöneliş Yay., İstanbul, 1998.

DÜZENLİ, Yaşar, *Üslup ve Semantik Açısından Kur'an ve Şefaat*, Pınar Yayınları İstanbul, 2006.

EBÛ DAVUD, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî (v. 275/888), *Sünen-i Ebû Davud*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

EBÛ'S-SUÛD, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin (v. 1574), *İrşadü'l-Akli's-Selîm ilâ mezâya'l-Kur'ân-ı Kerim*, Darü'l-Mushaf, Kâhire ty.

GAZALÎ, Ebu Hamid (v. 505/1111), *İhya-u Ulûmi'd-din, I- IV*, Bedir Yay., İstanbul, 1987.

GÖLCÜK, Şerafeddin- Toprak, Süleyman, *Kelam*, Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yay., Konya, 1988.

GÜRDAL, Salih, *Tevhid ve Şirk*, Beyan Yay., İstanbul, 1984.

- HÂKİM, en-Neysabûrî (v. 405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn I-IV*, Daru'l-Kütüb'il-İlmiyye, Beyrut, Tah. Mustaf Abdülkadir Atâ, 1990.
- IZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, terc, Süleyman Ateş, Kevser Yay., Ankara, 1975.
- İBN MACE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (v. 273/886), *Sünen-i İbn Mace*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemalüddin (v. 711/1311), Muhammed İbn Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab, I-VI*, Kahire, Dâru'l- Meârif, ty.
- İBN RÜŞD, Kadı Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd El-Hafîd (v. 595/1199), *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1991.
- İMAM MALİK, b. Enes (v. 179/795), *Muvatta*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- İSLAMOĞLU, Mustafa, *Alemlerin Rabbi Allah*, Denge Yay., İstanbul, 2006.
- KAHTANÎ, Said b. Ali b. Vehf, *Nûru't-Tevhîd ve Zulûmâtü's-Şirk*, Riyad, 2000.
- KALKAN, Ahmed, Müslümanın Akaidi-İnanç Esaslarımız, Rağbet Yay. İstanbul, 2007.
- KALYONCU, Hamdi, *Yeryüzü Tanrıları Şirk Psikolojisi*, Marifet Yay, İstanbul, 2000.
- KARABAŞOĞLU, Metin, *Kur'an Okumaları II*, Karakalem Yayınları, İstanbul, 2005.
- KARAMAN, Fikret vd.(İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural), *Dini kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.
- KARAMAN, Hayrettin, vd.(Mustafa Çağrııcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş), *Kur'an Yolu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.
- KARDAVÎ, Yusuf, *Allahın Varlığı ve Tevhidin Hakikati*, İhtar Yay. Erzurum, 1994.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- _____, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul, 1997.

- KAYA, Remzi, *Kuran'a Göre Eh-i Kitap*, SÜİFD, Sayı, 19, Bahar Dönemi 2005, s. 31- 49.
- KAYACAN, Murat, *Kur'an'da Peygamberler ve Karşı Tavrılar*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2004.
- KERİMOĞLU, Yusuf, *Kelimeler Kavramlar*, İnkılap Yay., İstanbul, 1983.
- KILAVUZ, A. Saim, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, Marifet Yay., İstanbul, 1998.
- _____, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi Ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Yayınları, İstanbul, 1987.
- KOÇ, Ahmet, *Eleştirel Açıdan Kuran-ı Kerim'de Müşriklerin Ahlaki Vasıfları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Nihat Temel), MÜİF, İstanbul, 2006.
- KOÇYİĞİT, Talat, “Şirk”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1981, I- XXX.
- KOMİSYON, *Kuran Fihristi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.
- KAPAR, M.Ali, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, (Edt. Vecdi Akyüz), Ensar Neşriyat, C. II, İstanbul, 2007.
- MACİT, Nadim, *Kuran ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Damla Matbaacılık, Konya, 1992.
- MEÂNÎ, Ebü'l-Berâ Üsâme b. Yâsin, *el-Kavlü'l-Muîn fî Mürtekezâti Muâlececi's-Sar'ı ve's-Sihri ve'l-Ayn*, Dârü'l-Meâlî, Amman, 2000.
- MENSCHING, Gustav, *Dinî Sosyoloji*, Çev. Mehmet Aydın, Tekin Kitabevi, Konya, 1994.
- MEVDÛDÎ, *Tefhimü'l-Kuran*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1988.
- MUHASİBÎ, Haris(v. 857/243), *er-Riâye*, (çev. Şahin Filiz, Hülya Küçük), İnsan Yay., İstanbul 1998.
- MUKATİL B. SÜLEYMAN (v. 150/ 767), *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul, 2004.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac (v. 261/874), *Sahih-i Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul, ty.

NESÂÎ, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali(v. 303/915), *Sünen-i Nesaî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

NURSÎ, Said, *Kastamonu Lâhikası*, Şahdamar Yayınları, İstanbul, 2007.

_____, *Lem'alar*, Şahdamar Yayınları, İstanbul, 2007.

_____, *Mesnevî-i Nuriye*, Şahdamar Yayınları, İstanbul, 2007.

_____, *Sözler*, Şahdamar Yayınları, İstanbul, 2007.

OKUMUŞ, Ejder, *Gösterişçi Dindarlık*, Pınar Yay., İstanbul 2002.

ÖZBEK, Abdullah, *Kur'an'da Tevhid Eğitimi*, Esra Yayınları, Konya, 1996.

ÖZBEK, Yusuf; Ullman, Manfred, *İslam Açısından Sihir*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.

ÖZLER, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, Nun Yay., İstanbul 1995.

ÖZTÜRK, Yener, “Hurma Ağaçlarının Aşılınması İle İlgili Rivayetlerin Tevhid-i Rubûbiyet Açısından Değerlendirilmesi”, *Yeni Ümit Dergisi*, sayı 67, İstanbul, 2005, s. 17- 21.

RÂĞİB el-İsfehânî (v. 425/1033), Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, Dârûl-Marife, Beyrut, ty.

RÂZÎ, Fahrudin (v. 606/1209), *Mefâtihi'l-Gayb*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1994.

SA'DÎ, Abdurrahman b. Nasır, el-Kavlü's-Sedîd, *Şerhu Kitâbi't-Tevhîd*, Dârü's-Sebât, Riyad, 2004.

SÂBÛNÎ, Nûreddin (v. 580/1184), *Kitâbü'l-Bidâye mine'l-Kifâye fî'l-Hidâye fî Usûli'd-Dîn*, Dârü'l-Maârif, Mısır, 1969.

_____, *Mâtürîdiyye Akaidi* (Çev. Bekir Topaloğlu), DİB Yayınları, Ankara, 1978.

SARIÇAM, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay. Ankara, 2005.

SARMIŞ, İbrahim, *Hiz. Muhammed'i Doğru Anlamak, I,II*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2007.

SARSILMAZ, Arif, “İlmi Makalelerde Şirk Problemi”, *Sızıntı Dergisi*, Sayı 303, İstanbul, 2004, s. 140- 143.

SİNANOĞLU, Mustafa, “Hristiyanlık” *DİA*, XVII, 364- 68, TDV Yayın, Ankara

- _____, “İman” *DİA*, XXII, 212- 214, TDV Yayınları, Ankara.
- _____, “Küfür” *DİA*, XXVI, 533- 536, TDV Yayınları, Ankara
- SOYALAN, Mehmet Yaşar, *Elmalılı Tefsirinde Kur’ani Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2003.
- SOYSALDI, H. Mehmet, *Kur’an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1997.
- SURTÎ, Hafız İsmail, *Kur’an’da Şirk Kavramı*, Akabe Yayınları, İstanbul, 1985.
- ŞİMŞEK, M. Sait, *Kur’an’ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1999.
- TABERÎ, Muhammed bin Cerîr (v. 310/923), *Câmiu'l-Beyan an Te'vîli Âyi'l-Kur'an, I-XV*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1995.
- TARHAN, Nevzat, *İnanç Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed b. A'la b. Alî el-Fârûkî el-Hanefî (v. 1158/1745), *Keşşâfu Istilahâtî'l-fünun*, İstanbul 1984.
- TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (v. 279/893), *Sünen-i Tirmizî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- TOPALOĞLU, Bekir vd.(Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi), *İslam’da İnanç Esasları*, İFAV Yay., İstanbul, 1998.
- TOPALOĞLU, Bekir, “Allah”, *DİA*, IV, 471- 498, TDV Yayınları, Ankara.
- _____, *Kelam'a Giriş*, Damla Yayınevi, İstanbul 1996,
- TOPRAK, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, Selam Yayınevi, Konya, 1986.
- TÖZLÜYURT, Mehmet, *Kuranda Gelenek Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Ahmet Akbulut, AÜİF, Ankara, 2007.
- TUNÇ, Cihat, *Şirk ve Günah Problemi*, EÜİFD, Sy. 11, Kayseri, 2001, s. 29- 35.
- ULUDAĞ, Süleyman, “Dünya” *DİA*, X, 22- 25, TDV Yay., Ankara.
- ULUTÜRK, Veli, *Kur’an-ı Kerim Allah’ı Nasıl Tanıtıyor*, Nil Yayınları, İstanbul 1994.
- _____, *Kuranda Ehl-i Kitab*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.
- ÜNAL, Ali, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1986.

WENSİCK, *Miftahü Küñûzi'sünne*, (thk. Muhammed Fuad Abdü'l-Bakî), İdare-i Tercümani's-Sünne, Lahor, 1978.

_____, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazi'l-Hadisi'n-Nebevî*, Peril Matbaası, Leyden, 1955.

YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili I-IX*, Çelik- Şura Yayınevi, İstanbul, ty.

YILDIRIM, Suat, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1987.

YOLCU, Mehmet, *Kur'anda İnkâr Psikolojisi*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2004.

ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (v. 1205/1790), *Tacü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs* (thk. İbrahim Terzi), Dâr-u İhyâit-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1975.

ZEKERİYA, Ebûbekir Muhammed, *eş-Şirkü Fi'l-Kadîmi ve'l-Hadîs*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2001.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *et-Tefsirü'l-Münîr, I-XV*, Risale Yayınları, İstanbul, 2008.